

4'21 }

Recenzovaný společenskovední časopis
Peer-reviewed social science journal
2021 * Ročník / Volume XVII * Číslo / Issue 4
www.sets.cz

Scientia ^{et} Societas

3

Vliv PZI na vnější rovnováhu pobaltských republik
z pohledu platební bilance

46

Research and Development Expenditure and Education Expenditure
and Their Relationship with Economic Growth

66

Význam otevřeného a svobodného internetu pro ekonomický rozvoj:
případ České lidové republiky

96

Vliv období vysokoškolského studia na osobnostní
a kognitivní změny

Obsah / Contents

Vědecké stati / Scientific articles

- 3 doc. Ing. Jana Marková, CSc. / doc. Ing. Ilona Švihlíková, Ph.D.
Vliv PZI na vnější rovnováhu pobaltských republik z pohledu platební bilance /
Influence of the FDI on the External Balance of the Baltic Countries from the view of the Balance of Payments
- 29 Mgr. Anna Šestáková, PhD. / Mgr. Veronika Lopuchová
Ako písať o demencii: konštrukcia kritérií kvality a hodnotenie mediálnych správ /
How to Write About Dementia: Selection of Quality Criteria and Evaluation of Media Reports
- 46 Ing. Eva Grebe
Research and Development Expenditure and Education Expenditure and Their Relationship with Economic Growth
- 57 Wojciech Jerzy Skotnicki
Ideal and Educational Values of English Scouting
- 66 Jan Švec, Ing.
Význam otevřeného a svobodného internetu pro ekonomický rozvoj: případ České lidové republiky /
The Importance of an Open and Free Internet for Economic Development: The Case of the People's Republic of China
- 78 Jiří Nesiba
'Pinkwashing' of Social Responsibility at Non-banking Institutions in Czech Republic
- 88 Assoc. Prof. Josef Kubík, Ph.D.
Innovative Activity – What Are the Experiences of Czech Businesses?
- 96 PhDr. et Mgr. Barbora Pánková, Ph.D., MBA
Vliv období vysokoškolského studia na osobnostní a kognitivní změny /
The Influence of the University Education Period on Changes in Personality and Cognition
- 110 Dr. Anna Więclawska
Conversation As a (Un-)used Form of Communication in Solving Conflicts and Difficult Situations in Upbringing
- 117 Assoc. Prof. Radek Jurčík, Ph.D.
Cyber Security Management Model – a Proposal for Organizations

Vliv PZI na vnější rovnováhu pobaltských republik z pohledu platební bilance¹

- ▶ doc. Ing. Jana Marková, CSc. » Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví, nám. Winstona Churchilla 1938/4, 130 67 Praha; email: markovaj@vse.cz
- ▶ doc. Ing. Ilona Švihlíková, Ph.D. » Vysoká škola obchodní, Spálená 76, 110 00 Praha; email: svihlikova@vso-praha.eu

* 1. Úvod

Proces globalizace světové ekonomiky je výrazně poznamenán nejen uvolňováním bariér zahraničního obchodu, ale, a to především, rostoucím pohybem kapitálu ve všech jeho formách. Tento proces nabývá na intenzitě díky rozvoji informačních technologií, privatizaci, deregulaci, liberalizačním procesům a hospodářskému propojování jednotlivých ekonomik přes zakládání nadnárodních společností. Na jedné straně představuje globalizace obrovský potenciál prosperity a pozitivních efektů v hostitelských zemích ve všech oblastech, které mají vliv na ekonomiky těchto zemí, ať už jde o zvyšování konkurenceschopnosti, rychlosti inovací a modernizací, růst produktivity práce, tak především o dostupnost potřebného kapitálu. Na straně druhé však globalizace může být spojena i s negativními dopady na přijímající země, a to z důvodu nežádoucích strukturálních změn, které se mohou projevit v přesunech výroby do zahraničí, poklesu pracovních příležitostí v určitých oborech, rostoucí konkurenci ze strany dotovaných zahraničních výrobků, a to vše zejména za situace,

kdy hostitelská země není schopna účelně využívat zahraniční kapitál a nežádoucí jevy s ním spojené eliminovat.

Přesná kvantifikace dopadů přílivu zahraničního kapitálu na ekonomiky hostitelských zemí je dosti obtížná a v řadě případů i nemožná a to přesto, že tato problematika patří k prioritním tématům empirického výzkumu a akademických diskusí. Nicméně panuje shoda v tom, že zahraniční kapitál, především ve formě přímých zahraničních investic (dále také PZI), je důležitým zdrojem ekonomického růstu, a to především v tranzitivních ekonomikách, potýkajících se s nedostatkem vlastních zdrojů.

Cílem článku je identifikovat, pomocí zvolených metod analýzy, syntézy a komparace, možná rizika ohrožení vnější rovnováhy pobaltských zemí v kontextu pasti středního příjmu, tedy nutnosti těchto zemí konvergovat k zemím vyspělejší. Nejprve se zaměříme na komparaci přílivu PZI do všech sledovaných zemí, které vyhlásily po rozpadu bývalého Sovětského svazu nezávislost, a nastoupily na samostatnou cestu rozvoje (v roce 1990 Litva a v roce 1991 Estonsko a Lotyš-

¹ Článek je zpracován jako jeden z výstupů výzkumného projektu *Fakulty financí a účetnictví Vysoké školy ekonomické, který je realizován v rámci institucionální podpory VŠE IP 100040.*

Tabulka č. 1 » Stručná ekonomická komparace pobaltských zemí za rok 2019

Země	Počet obyvatel v mil.	Nominální HDP v mil. EUR	HDP na hlavu v EUR	PZI na hlavu v EUR	BÚ/HDP	Podíl PZI na HDP	Podíl PZI v zahraničí na HDP
Estonsko	1,323	28 028	21 185	18 500	2,2 %	87 %	32 %
Lotyšsko	1,928	30 476	15 930	8 886	-0,5 %	56 %	9 %
Litva	2,801	48 339	17 310	6 487	4,3 %	44 %	15 %

Pramen: Eurostat (2020a), Eesti Pank (2020), Latvijas Banka (2020), Lietuvos Bankas (2020)

sko). Všechny tři země vstoupily v roce 2004 do Evropské unie a postupně zavedly euro – Estonsko v roce 2011, Lotyšsko v roce 2014 a Litva v roce 2015. Následující část bude věnována dopadům PZI na běžný a finanční účet platební bilance s cílem zjistit, do jaké míry tyto investice ohrožují vnější rovnováhu sledovaných zemí. Analyzováno je proto dozrávání investic a odliv zisků ze země. V kontextu běžného účtu jsou následně identifikovány rizikové faktory, které mohou vyvolat tendence zhoršení vnější rovnováhy země. Zhoršení vnější rovnováhy může ohrozit konvergenci pobaltských zemí k vyspělejším a ukotvit tak past středního příjmu u těchto zemí.

K základním makroekonomickým údajům je ovšem ještě třeba doplnit informaci o vývoji populace. Všechny pobaltské země zaznamenaly významný pokles počtu obyvatel, a to v důsledku odchodu části ruských občanů do Ruska a emigrace za prací po vstupu země do EU. Odhady uvádějí, že mimo svou vlast žije až 20 % Lotyšů, 17 % občanů Litvy a 15 % Estonců (Birka, 2019).

Po roce 1989 se populace Estonska postupně zmenšila o 230 000 lidí, v případě Lotyšska je to dokonce o více než 700 000 osob. U Litvy se populace snížila téměř o jeden milion lidí. Významný úbytek obyvatelstva se odráží v úbytku pracovní síly. Tento úbytek pracovní síly může mít významný vliv na absorpční schopnost ekonomiky, což je vzhledem k reinvesticím a event. dalšímu přílivu PZI velmi podstatné.

V rámci platební bilance se pak množství pracovníků v zahraničí projevuje na remitencích, tedy

v na účtu prvotních důchodů. Eurostat dle údajů za rok 2018 vykazuje největší závislost na remitencích u Lotyšska, příliv osobních remitencí tvoří 3,6 % HDP (Eurostat, 2019).

2. Vymezení přímých zahraničních investic a jejich odraz v platební bilanci

Statistika přímých zahraničních investic je vytvářena v souladu s mezinárodními standardy a požadavky OECD, ECB, Eurostatu a MMF pro sestavování údajů platební bilance a mezinárodní investiční pozice, jejichž je součástí. Podle mezinárodně přijaté definice přímých zahraničních investic lze strukturu přímých investic znázornit takto:

přímá investice = základní kapitál + reinvestice zisku + ostatní kapitál

Základní kapitál zahrnuje vklad nerezidenta do základního (vlastního) kapitálu společnosti. Reinvestice zisku je podíl přímého investora (v poměru k přímé majetkové účasti) na hospodářském výsledku nerozděleném formou dividend. Ostatní kapitál zahrnuje přijaté a poskytnuté úvěry, včetně dluhových cenných papírů a dodavatelských úvěrů, mezi přímými investory a jejich afilovanými podniky a ostatními podniky ve skupině. Tyto úvěrové vztahy jsou zachyceny v mezipodnikových pohledávkách a závazcích (ČNB, 2018).

Ve výše uvedené struktuře jsou PZI zachyceny na finančním účtu platební bilance na straně pasiv.

Příliv PZI se promítne v platební bilanci jako zvýšení pasiv (BPM6) čili zvýšení zahraničních závazků. Mají ale dopad i na běžný účet, kde se objevují v bilanci prvotních důchodů (debetní operace) na účtu výnosů z PZI a to ve formě dividend, reinvestovaného zisku a úroků z úvěrů poskytovaných mateřskou firmou jejím afilacím. Tento náklad patří v ekonomikách s velkým přílivem PZI mezi významné položky bilance prvotních důchodů a ovlivňuje tak výsledné saldo bilance běžného účtu platební bilance dané země.

PZI mohou ovlivnit saldo běžného účtu také přes bilanci zboží. Jejich vliv na tuto bilanci může být jak pozitivní, to znamená, že přispívají ke zvyšování aktivního salda této bilance, tak na druhé straně ho mohou zhoršovat. Jaký bude skutečný dopad přílivu PZI na bilanci zboží, závisí na tom, o jaké investice se jedná a do jakých odvětví budou směřovat. Pokud jde o investice „na zelené louce“, pak dochází zpravidla k dovozu strojů a zařízení a tato forma PZI bude zhoršovat saldo bilance zboží, a promítne se ve zvýšení zahraničních závazků na finančním účtu. Jiný dopad na saldo bilance zboží by měla investice, která by nahradila dovoz tím, že dosud dovážené výrobky by byly produko-

vány v hostitelské zemi. Tato investice by pak vedla ke zlepšení salda bilance zboží. Jestli k tomu opravdu dojde, bude záviset na náročnosti finální produkce na dovozy.

PZI mohou přispívat i k růstu vývozu. To však platí především pro ty investice, které směřují do exportně orientovaných odvětví. Tady je nutné počítat s tím, že pozitivní dopady PZI na vývoz se projeví s určitým časovým zpožděním, než je jejich vliv na dovoz. Z tohoto pohledu je nejméně výhodná investice do sektoru obchodu a služeb, neboť zahraniční obchodní řetězce nesporně zhoršují bilanci zboží v hostitelské zemi, vzhledem k tomu, že velkou část nabízeného sortimentu zpravidla dovážejí.

Předmětem našeho zájmu bude především vliv PZI na bilanci prvotních důchodů, neboť vždy platí, že hlavním motivem investorů je snaha po dosažení co nejvyššího zhodnocení investovaného kapitálu.

Zahraniční investoři zpravidla nepřevádějí celý zisk, vytvořený jejich afilacemi v hostitelské zemi, do mateřské firmy, ale určitou část reinvestují a zvyšují tak objem stávajících přímých investic. Tento reinvestovaný zisk má vliv na saldo běžného

Proces globalizace světové ekonomiky je výrazně poznamenán nejen uvolňováním bariér zahraničního obchodu, ale, a to především, rostoucím pohybem kapitálu ve všech jeho formách. Tento proces nabývá na intenzitě díky rozvoji informačních technologií, privatizaci, deregulaci, liberalizačním procesům a hospodářskému propojování jednotlivých ekonomik přes zakládání nadnárodních společností. Na jedné straně představuje globalizace obrovský potenciál prosperity a pozitivních efektů v hostitelských zemích ve všech oblastech, které mají vliv na ekonomiky těchto zemí, ať už jde o zvyšování konkurenceschopnosti, rychlosti inovací a modernizaci, růst produktivity práce, tak především o dostupnost potřebného kapitálu. Na straně druhé však globalizace může být spojena i s negativními dopady na přijímající země, a to z důvodu nežádoucích strukturálních změn, které se mohou projevit v přesunech výroby do zahraničí, poklesu pracovních příležitostí v určitých oborech, rostoucí konkurenci ze strany dotovaných zahraničních výrobků.

účtu, neboť tu vystupuje jako debetní položka v bilanci prvotních důchodů. Protipoložkou je na finančním účtu zvýšení zahraničních závazků ve formě reinvestice zisku. Nicméně jeho vliv na saldo běžného účtu se odrazí ve zhoršení jednoho z nejvýznamnějších indikátorů vnější rovnováhy, kterým je podíl salda běžného účtu na HDP.

Na druhé straně je nutné vycházet i z toho, že zachycení reinvestovaného zisku na běžném účtu, jako nákladová položka, je jenom důsledek platné metodiky sestavování platební bilance. Pak se nabízí otázka, zda by bylo možné tento problém vyřešit tím, že by se reinvestovaný zisk nezahrnoval do bilance výnosů, čímž by se vyloučil jeho vliv na celkové saldo běžného účtu platební bilance. Vzhledem k tomu, že takovýto postup by byl v rozporu s platnou metodikou sestavování platební bilance podle Mezinárodního měnového fondu (BPM6), pak už nezbyvá než doufat, že zahraniční investoři budou s touto specifičností počítat a zohlední ji při posuzování vnější rovnováhy tranzitivních ekonomik, a při rozhodování o tom, zda budou do těchto zemí investovat.

Problém vnější rovnováhy by tedy neměl být tímto způsobem zjednodušován a neměl by být posuzován pouze z pohledu samotného ukazatele podílu deficitu běžného účtu k HDP, ale je nutné přihlédnout i ke struktuře celého běžného účtu a posuzovat jednotlivé transakce zachycené v platební bilanci z hlediska jejich skutečného dopadu na vnější rovnováhu.

3. Vliv PZI na hostitelské země

Dopadům přílivu zahraničního kapitálu na hostitelské země je věnována velká pozornost celé řady ekonomů, kteří se jimi zabývají ať už v rovině teoretických úvah, nebo na základě empirického ověřování, pomocí dat vybraných zemí. Často nejednoznačné závěry empirických analýz jsou důvodem pro zdrženlivost ekonomické teorie, při vyslovování jednoznačných závěrů o pozitivních či negativních dopadech přílivu zahraničního kapitálu na ekonomiku hostitelských zemí. Jedině,

v čem se ekonomové shodují, je preference přílivu zahraničního kapitálu ve formě PZI před investicemi portfoliovými, a to především z toho důvodu, že PZI nezhoršují zahraniční zadluženost země a riziko neúspěchu je vždy na investorovi. PZI však nemusí vždy znamenat pouze pozitivní dopady na ekonomiku hostitelské země.

Nicméně podle Saggi (2002) jsou negativní dopady PZI na ekonomiku hostitelské země spíše výjimkou, než pravidlem a jsou méně náchylné na neočekávané šoky než jiné formy kapitálu. Argumentuje mimo jiné také tím, že PZI přispívají dlouhodobě k ekonomickému růstu v hostitelských zemích, dále tím, že v podnicích se zahraničním kapitálem je vyšší produktivita práce ve srovnání s domácími firmami a výhodou jsou i větší daňové příjmy z výnosů z PZI.

Durán (2019) uvádí, že PZI jsou z krátkodobého hlediska zdrojem kapitálu a také slouží k vytváření pracovních míst a ke zvýšení produktivity práce. Autor uvádí ovšem také případy, kdy nedojde k navýšení kapitálu a to v případě fúzí a akvizic. U investic na zelené louce je vazba na tvorbu kapitálu přímočará.

Téma PZI s ohledem na různá odvětví a různé země v různých vývojových stádiích shrnuje Moran (2005). Uvádí přínosy pro spotřebitele ve formě nových výrobků, technologií a nižších cen. PZI mohou přispívat ke zvýšení HDP tím, že poskytují nový kapitál, technologie i management. PZI mohou těmito kanály přispět buď k zefektivnění již existující produkce, nebo k zavedení produkce zcela nové. PZI mohou do své sítě napojit řadu lokálních firem, kterým je těmito kanály např. zprostředkován přístup k novým technologiím. Moran kritizuje zjednodušený přístup Washingtonského konsenzu, který byl vůči dopadům PZI velice nekritický. Pro analýzu dopadů je podle Moran (2005) nutné vnímat celkový ekonomický kontext a doprovodné hospodářské politiky, v němž k PZI dochází.

Hale a Su (2016) se v analýze FEDu ze San Francisca věnují vlivu PZI na trhy práce. Souhrnná zjištění konstatují, že příliv PZI vede v ekonomice

k vyšším mzdám, vyšší produktivitě i vyšší mzdové nerovnosti. Dopad na zaměstnanost je ovšem odlišný mezi kategoriemi zemí. V případě zemí rozvojových je pozitivní, u vyspělých autoři hovoří o „nejasném výsledku.“ Autoři se domnívají, že nárůst nerovnosti mezd, který je způsobem přílivem PZI, je nutné řešit jinými způsoby a nikoliv restrikcemi PZI.

Moura a Forte (2013) se extenzivně zabývají vlivy PZI na hostitelskou ekonomiku. Docházejí k závěru, že klíčové faktory jsou podmínky v domácí ekonomice, např. lidský kapitál, technologické podmínky, míra otevřenost atd. PZI se tedy mohou projevit pozitivně, pokud je vláda schopná vytvořit k tomu optimální podmínky.

Vahter a Masso (2005) analyzují produktivitu v souvislosti s PZI směřujícími do Estonska, ale také investicemi z Estonska. Jejich výzkum potvrzují modely, které uvádějí, že firmy s nižší produktivitou zůstávají na domácím trhu, s vyšší produktivitou exportují a firmy s nejvyšší produktivitou se zapojují do PZI. V případě Estonska jim výzkum poskytl robustní výsledky u přelévání vyšší produktivity k domácím firmám a to zejména v sektoru služeb.

Tvaronavičienė a Grybaitė (2007) na situaci v Litvě (před přijetím eura) uvádějí příklady negativ spjatých s PZI jako je odliv zisků, vytlačování domácích firem z trhu, či navyšování domácí inflace. Tvaronavičienė a Grybaitė (2007) navrhuji ve svém článku teoretický rámec pro posuzování PZI. Docházejí k závěru, že PZI mají různé dopady na různé sektory ekonomiky s tím, že tyto dopady se mění po cca 6–7 letech investice. Po této době dochází k jejich zmenšujícímu se pozitivnímu počátečnímu dopadu.

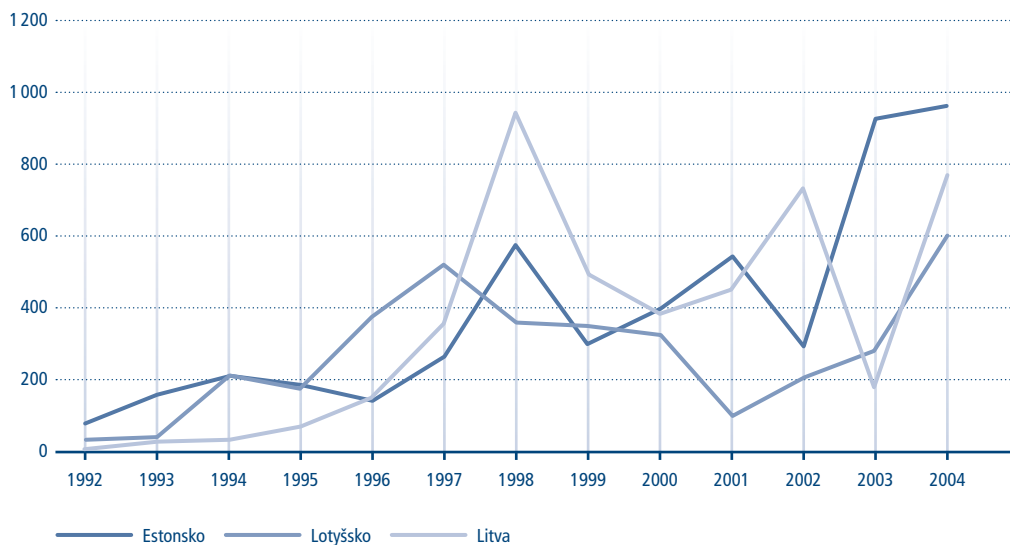
Švihlíková (2015) na případu ČR analyzuje zapojení hostitelské země do mezinárodní dělby práce. Hierarchizovaná mezinárodní dělba práce může vlivem PZI přispět k upevnění z dlouhodobého hlediska nežádoucí ekonomické struktury. Pozice závislé ekonomiky neumožňuje rozvíjet vlastní vědecko-technický potenciál, takže se po dozrání investic objeví problém pastí středního příjmu.

Z hlediska globálního vývoje Carril-Caccia a Pavlova (2019) upozorňují na rostoucí atraktivitu rozvíjejících se zemí. Země EU ztratily podle této analýzy pozici hlavních příjemců i investorů na světě. Autoři upozorňují na to, že PZI a export jsou dvě komplementární strategie k obsluze zahraničních trhů.

Z výše uvedeného lze vyvodit, že příliv PZI může mít pozitivní dopady na ekonomiku hostitelské země, ale má i svá úskalí a vyvolává často i oprávněné obavy z výprodeje domácích podniků a s tím souvisejících nežádoucích efektů. Ty mohou mít různé formy, mezi které je možné uvést nepřátelské převzetí domácích firem se záměrem utlumit jejich podnikatelské aktivity, nebo manipulace s vnitrofiremními cenami a filiací nadnárodních společností s cílem snížení daňové zátěže, což na druhé straně vede k znevýhodňování domácích firem a oslabování jejich konkurenceschopnosti. V neposlední řadě jde o zpětný tok kapitálu z hostitelských zemí cestou repatriovaného zisku. Nežádoucím efektem může být i zvyšování mezd ve firmách kontrolovaných zahraničním kapitálem, což může vést k přetahování kvalifikované pracovní síly z domácích firem, nebo k tlaku na růst mezd, který nebude-li doprovázen odpovídajícím růstem produktivity práce, povede k oslabování konkurenceschopnosti a k tlakům na růst nezaměstnanosti. Málo efektivní firmy pak budou čelit tlaku možného vytěsňování z trhu. Důležitá je i souvislost mezi přílivem PZI a vnější rovnováhou, která je úzce spojena se způsobem počátečního a následného financování filiací nadnárodních společností. Nicméně přes všechna možná úskalí spojená s přílivem PZI do hostitelské země je příliv kapitálu a s tím i nových technologií a informací považován za důležitý faktor ekonomické prosperity ekonomicky slabších zemí. To přispělo k postupnému odstraňování překážek bránící volnému pohybu kapitálu a k vytváření nezbytného podpůrného institucionálního rámce usnadňujícího pohyb kapitálu mezi jednotlivými zeměmi.

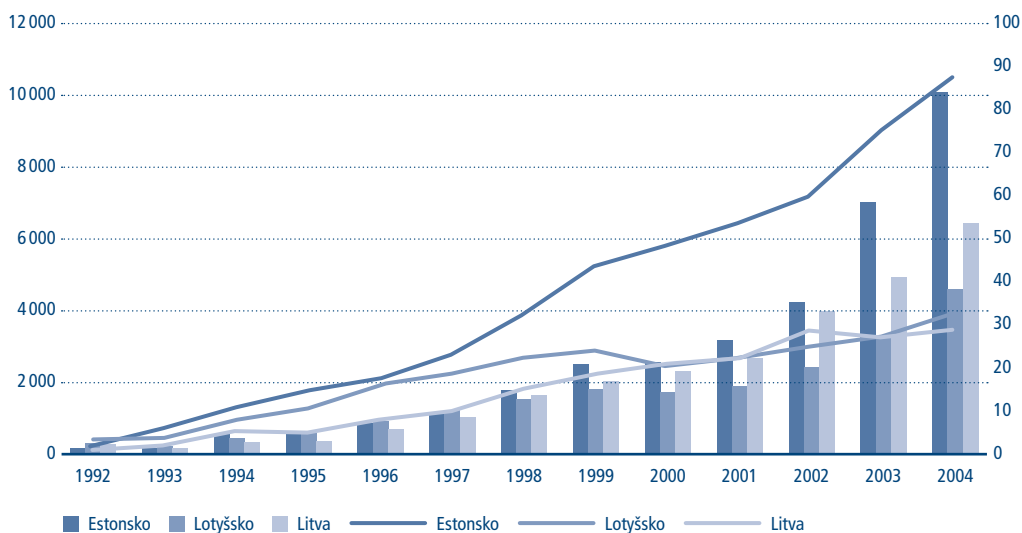

→ **Obrázek č. 1 » Vývoj přílivu PZI do Estonska, Lotyšska a Litvy v letech 1992–2004 (v mil. USD)**

Pramen: UNCTAD (2020)

Obrázek č. 2 » Vývoj stavu PZI (v mil. USD) a jejich podílu na HDP (v %) v období 1992–2004 v pobalt-ských zemích

Pramen: UNCTAD (2020)

4. Příliv přímých zahraničních investic do pobaltských zemí od počátku devadesátých let do roku 2004

Příliv PZI do pobaltských zemí nebyl, v prvních letech po získání nezávislosti, prakticky až do roku 2004 příliš znatelný, o čemž vypovídají údaje v obrázku č. 1, ze kterých vyplývá, že v žádném roce nepřekročily PZI, ani u jedné ze sledovaných zemí, 1 mld. USD.

Obnovení nezávislosti neznamenalo automaticky ekonomickou autonomii. Všechny tři země byly téměř 50 let integrální součástí Sovětského svazu. Patřily však mezi spíše rozvinutější regiony v rámci sovětského bloku, a to především díky výhodné geografické poloze, představující transportní uzel. Nicméně všechny tři státy si nesly dědictví sovětské nadvlády v podobě probíhajícího hospodářského úpadku, který byl v počátečních letech transformace ještě prohlubován (Myant a Drahoukoupil, 2013). Proto se pro pobaltské republiky po získání jejich nezávislosti, stala prioritou transformace centrálně řízené ekonomiky na ekonomiku tržní, což předpokládalo privatizaci ekonomických subjektů. S problémem privatizace souvisela nejen otázka, jakým způsobem privatizovat, ale také komu, a v jakém rozsahu. Realizovaná rozhodnutí v této oblasti měla větší význam, než se dalo předpokládat. Privatizace probíhala ve sledovaných zemích rozdílným způsobem, a i rozdílným tempem. Stejně tak byl i rozdílný přístup k otevírání ekonomiky zahraničním investorům. Ten byl ovlivněn nejen ekonomickou úrovní a schopností přizpůsobit se nově vznikajícím trhům, ale svoji roli sehrál i politický a společenský kontext. Na druhé straně byla ochota zahraničních investorů do této oblasti investovat. Ta se odvíjela od stavu ekonomik hostitelských zemí a očekávaného budoucího vývoje. Nicméně transformující se ekonomiky postupně, i když rovněž rozdílným způsobem a rozdílným tempem, realizovaly opatření, kterými se snažily přilákat zahraniční kapitál.

Údaje o stavu PZI ve sledovaných pobaltských zemích, uvedené v obrázku č. 2 jsou odrazem na

jedné straně ochoty hostitelských zemí zahraniční investice lákat, a na straně druhé ochoty zahraničních investorů v těchto zemích investovat. Z obrázku vyplývá rostoucí trend přílivu PZI do všech sledovaných zemí, mezi kterými jednoznačně dominuje Estonsko, kde došlo k nárůstu PZI z 92 mil. USD v roce 1992 na 10 mld. USD v roce 2004. O poznání menší nárůst PZI zaznamenala Litva a nejmenší pak Lotyšsko. Rok před vstupem do EU byl podíl PZI na HDP u Estonska 73 % a u obou zbývajících zemí shodně kolem 30 %.

5. Příliv PZI do pobaltských zemí v období 2004–2019

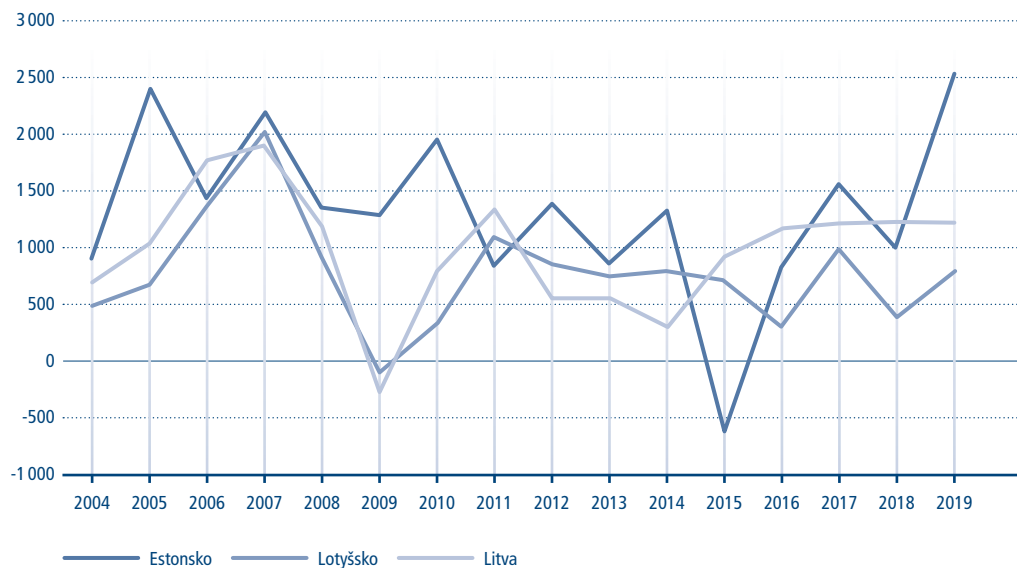
Příliv PZI do všech sledovaných pobaltských zemí nemá od roku 2004, jak vyplývá z obrázku č. 3, jednoznačný trend, což je důsledkem jak subjektivních, tak i objektivních příčin. Důležitou roli sehrál různý stupeň intenzity a rychlosti privatizace státního majetku, která je pro zahraniční investory nepochybně tou hlavní motivací k investování do hostitelských zemí. Nezanedbatelný vliv na příliv PZI měla i rychlost a výhodnost zaváděných investičních pobídek, ale na druhé straně jsou to i determinanty ze strany hostitelských zemí, které mají vliv na rozhodování zahraničních investorů. Skutečností je, že po vstupu do EU získal tento region na atraktivitě, což se projevilo citelným nárůstem PZI ve všech sledovaných zemích. Tento rostoucí trend však netrval dlouho a už v roce 2007 se projevila, stejně jako i u jiných zemí finanční krize.

O vývoji stavu PZI a jejich podílu na HDP v období 2004–2019 vypovídají údaje v obrázku č. 4. Z údajů vyplývá dominantní role Estonska, následovaná Litvou a na posledním místě co do objemu PZI je Lotyšsko.

Do Estonska bylo do roku 2019 investováno, jak vyplývá z údajů v obrázku č. 4 přes 24 mld. Eur, což odpovídá 87 % HDP. Zatímco v prvních letech transformačního procesu nebyl tento region zahraničními investory příliš vyhledáván, po vstupu do EU v roce 2004, došlo k výrazné změně a již v roce 2005, jak vyplývá z grafu 6, byl zaznamenán re-

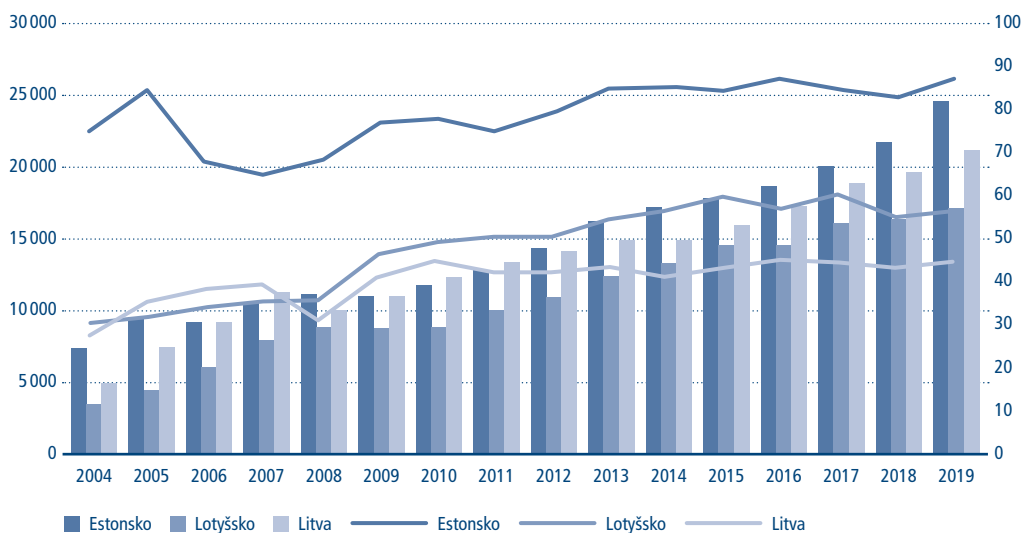

→ **Obrázek č. 3 » Vývoj přílivu PZI do pobaltských zemí v období 2004–2019 (v mil. EUR)**

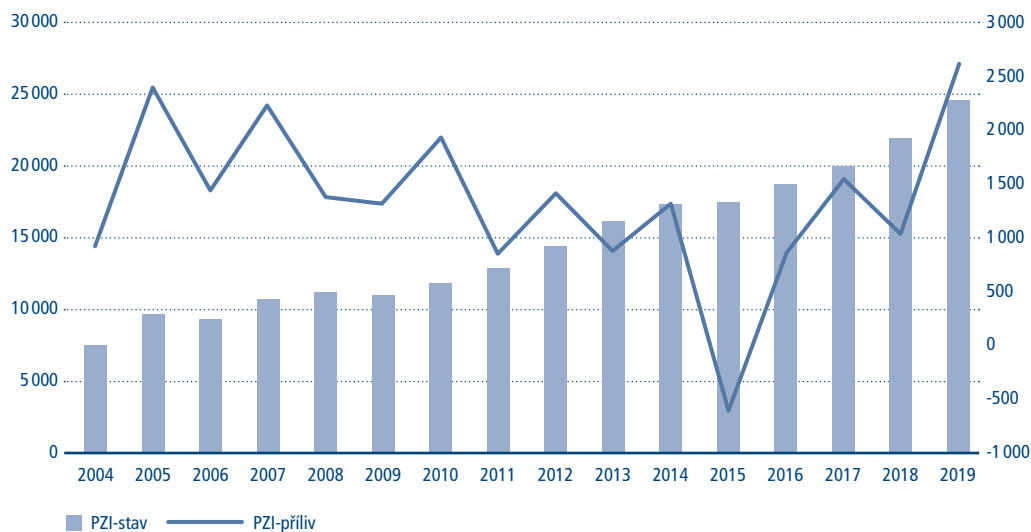

Pramen: Eesti Pank (2020)

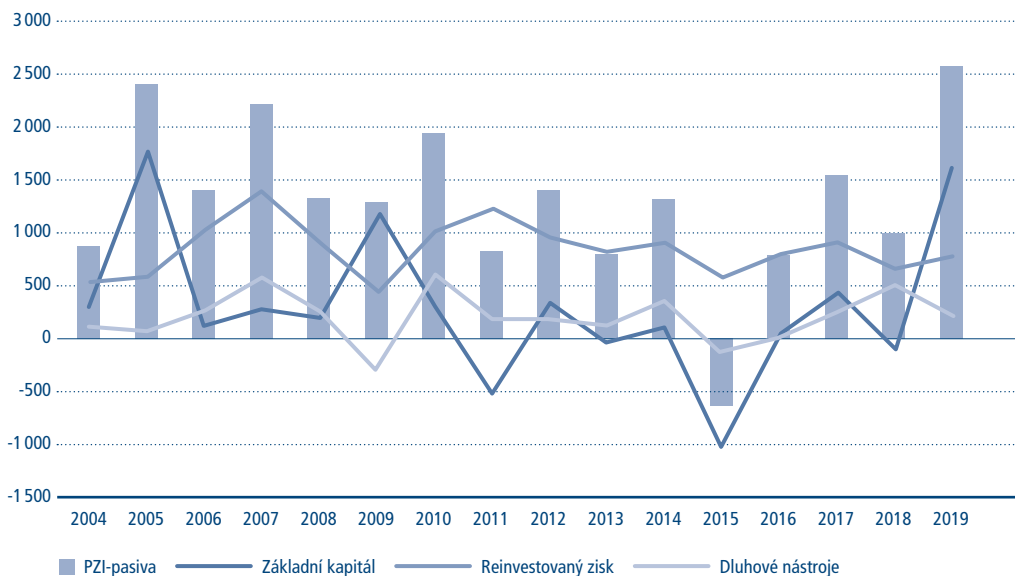
Obrázek č. 4 » Vývoj stavu PZI (v mil. EUR) a jejich podílu na HDP (v %) pobaltských zemí v období 2004–2019

Pramen: Eesti Pank (2020)

Obrázek č. 5 » Vývoj stavu a přílivu PZI do Estonska v období 2004–2019 (v mil. EUR)

Pramen: Eesti Pank (2020)

Obrázek č. 6 » Vývoj struktury PZI Estonska v období 2004–2019 (v mil. EUR)

Pramen: Eesti Pank (2020)

→ kordní příliv PZI ve výši téměř 2,4 mld. Eur, což odpovídalo 21 % HDP, a to především díky převzetí Estonské banky Hansapank Švédskou Swedbank. Již před finanční krizí Estonsko zprivatizovalo řadu podniků, které se dostaly pod kontrolu zahraničních investorů. Zahraniční kapitál plynul především do sektoru služeb (70%), o poznání méně to bylo do zpracovatelského průmyslu (15%), a to hlavně do textilního a dřevařského odvětví. Tento rostoucí trend byl v důsledku krize zbrzděn, i když v případě Estonska nebyl propad tak dramatický, jako u zbývajících dvou pobaltských zemí.

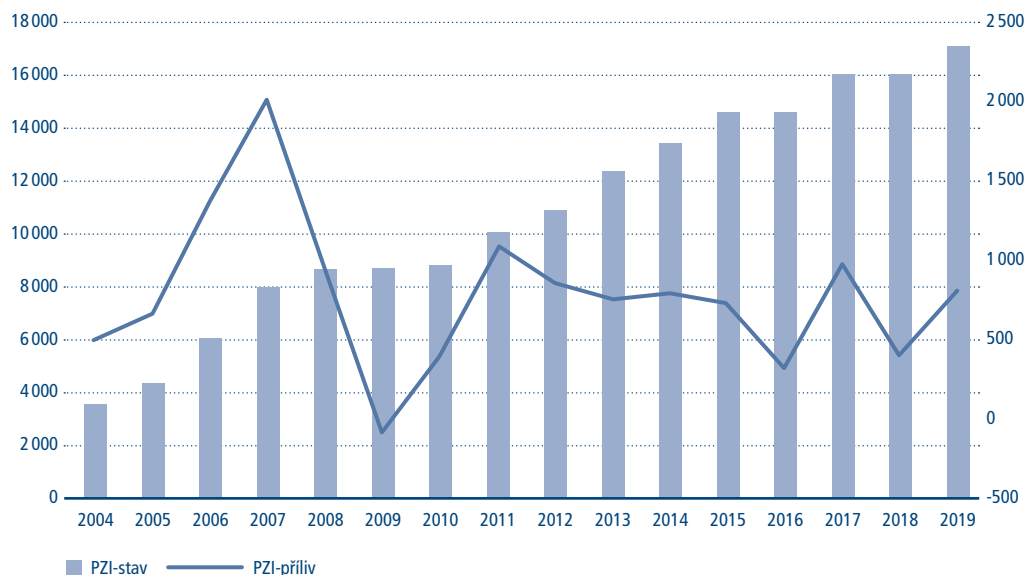
Ani v pokrizovém období nevykazuje příliv PZI do Estonska jednoznačný trend. Pokles způsobený finanční krizí byl vystřídán růstem, který byl ukončen znatelným poklesem v roce 2011. V tomto roce se Estonsko zapojilo do eurozóny, což významně ovlivnilo investiční prostředí v zemi a byl zaznamenán příliv PZI. Investiční euforie netrvala dlouho a už v roce 2013 následoval pokles, který byl vystřídán růstem v roce 2014. V roce 2015 se PZI propadly na historicky nejnižší hodnotu (-654 mil. EUR) což vypovídá o odlivu kapitálu, a to v objemu převyšujícím 1 mld. Eur, jak vyplývá z obrázku č. 5. Po té došlo k prudkému zvratu a PZI překročily v roce 2017 hranici 1,5 mld. Eur. Ani tato změna neznamenal přechod na jednoznačně růstový trend, neboť v roce 2018 byl opět zaznamenán pokles, po kterém následoval růst až na hodnotu převyšující 2,5 mld. Eur v roce 2019. Jednalo se o největší příliv za sledované období, dominantně se jednalo o příliv kapitálu ze Švédska, směřující do sektoru finančnictví a pojišťovnictví.

Celkový objem PZI Estonska dosahuje v rámci bloku pobaltských zemí nejvyšších hodnot, a to jak v absolutní výši, tak i v poměru k HDP a rovněž v přepočtu na jednoho obyvatele (18 500 Eur). Svoji roli na tomto postavení Estonska nesporně sehrávají příznivé podmínky pro vstup zahraničního kapitálu, které zajišťují stejné konkurenční prostředí pro všechny zájemce, jak domácí, tak i zahraniční o investování. Investice jsou podporovány průhledným daňovým systémem, poměrně vysokou vzdělaností a dobrou jazykovou vybaveností míst-

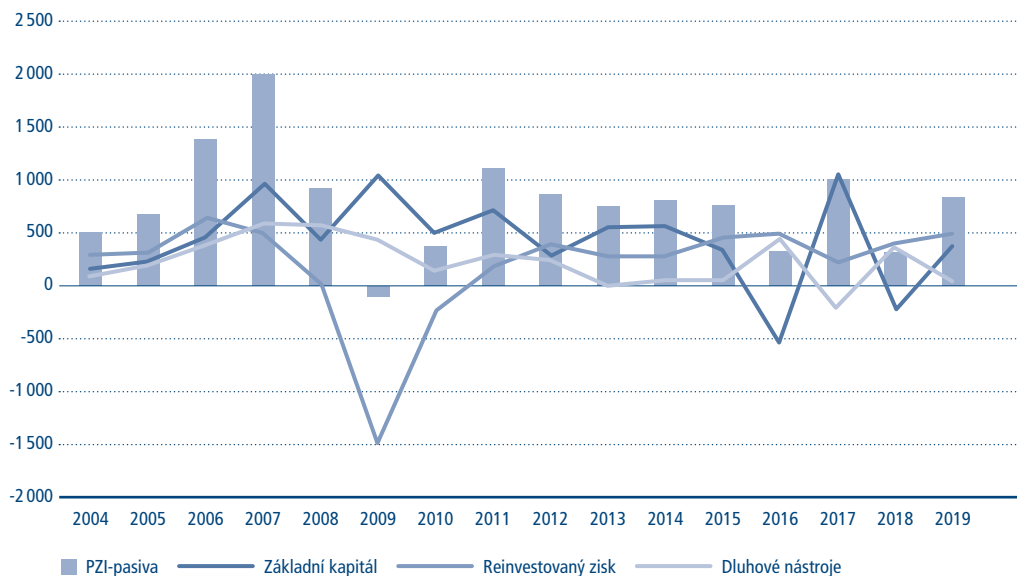
ních obyvatel. Země nabízí i daňové prázdny, ale ty je možné využít jenom ve zvlášť odůvodněných případech a pro specifické oblasti podnikání a regiony. Estonsko nezavedlo restriktivní opatření, která by bránila přílivu PZI. Pouze u některých oborů, jakými jsou například těžba nerostných surovin, správa veřejných prostředků, oprava drah, letišť, přístavů a přehrad, telekomunikací, prodej léků, výroba alkoholu, loterie a bankovníctví je nutné splnit požadavky příslušných zákonů o licencích (ZÚ Estonsko, 2020). Atraktivnost pro zahraniční investory získalo Estonsko i velkým rozsahem elektronických služeb pro podnikatele. Založení firmy přes internet trvá přibližně jednu minutu a elektronizace služeb veřejného sektoru patří k nejlepším na světě.

Důležitou motivací pro investory je osvobození reinvestovaného zisku od zdanění. To má svůj odraz i ve struktuře PZI, kde hraje reinvestovaný zisk důležitou roli a jeho podíl na PZI s výjimkou roku 2005 a 2009 několikanásobně převyšuje základní kapitál. Jeho podíl na PZI za celé sledované období je 63 %, zatímco základního kapitálu 23 % a dluhových nástrojů 14 %. To vypovídá o tom, že zvyšování PZI v zemi je výsledkem nikoliv přílivu nového kapitálu, ale investováním výnosů dosažených v hostitelské zemi. I když podíl úvěrů na nových PZI není příliš veliký, je to další cesta, jak repatriovat část výnosů do zahraničí, a navíc tyto úvěry zvyšují zahraniční zadluženost hostitelské země, neboť podle nového manuálu pro sestavování platební bilance BPM6, jsou tyto úvěry součástí hrubého dluhu a zhoršují tak ukazatel zahraniční zadluženosti země.

Do Lotyšska bylo do roku 2019 investováno, jak vyplývá z obrázku č. 7, přes 17 mld. Eur, což odpovídá 56 % HDP. Celkový objem PZI je nejmenší, ale v přepočtu na jednoho obyvatele (8 834 Eur) zaujímá Lotyšsko druhé místo ve skupině pobaltských zemí. Stejně tak jako ostatní pobaltské země, ani Lotyšsko, nebylo v počátcích transformačního procesu v hledáčku zahraničních investorů. Po vstupu do EU se situace změnila a došlo k výraznému přílivu PZI, který trval až do propuknutí finanční kri-

Obrázek č. 7 » Vývoj stavu a přílivu PZI do Lotyšska v období 2004–2019 (v mil. EUR)

Pramen: Latvijas Banka (2020)

Obrázek č. 8 » Vývoj struktury PZI Lotyšska v období 2004–2019 (v mil. EUR)

Pramen: Latvijas Banka (2020)

ze v roce 2007, kdy se PZI dostaly na historicky nejvyšší úroveň a to 1,9 mld. Eur, což odpovídalo skoro 9 % HDP. Poté došlo k prudkému odlivu PZI, který pokračoval až do roku 2009, kdy se PZI propadly naopak na historicky nejnižší hodnotu, a to -115 mil. Eur. Od konce roku 2010 sice zájem o Lotyšsko opět rostl, ale hranice 1 mld. Eur byla překonána pouze jednou a to v roce 2011.

Lotyšsko, jako malá země s omezenými zdroji vlastního kapitálu si je vědomo velké důležitosti PZI pro svůj další ekonomický rozvoj. Toto vědomí vedlo k vytvoření přehledného a příznivého podnikatelského prostředí, jež patří k dlouhodobým prioritám lotyšských vlád. Už v roce 1991 byl přijat „Zákon o zahraničních investicích“ který, spolu s následujícími pozdějšími úpravami, stanovil základní principy investování. Vítány jsou zejména investice, které vytvářejí nová pracovní místa (především v IT ve špičkových technologiích a ve službách) a přispívají k vytváření nebo obnově průmyslových odvětví s vysokým know-how.

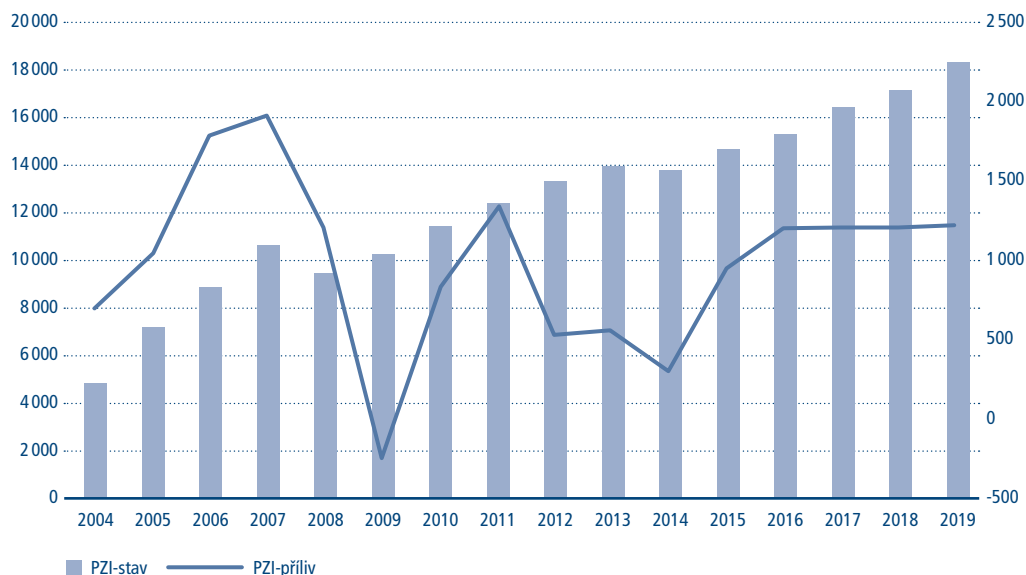
Po vstupu do EU byly harmonizovány požadavky na založení a provoz investičních společností v rámci EU. Současný legislativní rámec je dosti liberální. Zahraniční investoři jsou plně zrovnoprávněni s domácími podnikateli, a to od zakládání společností až po repatriaci zisků včetně výhodné a jednoduché daňové soustavy. Jednou z atraktivních pobídek pro investory je 15 % daň z příjmu, která patří mezi nejnižší v EU. Nicméně korupce a především existence silné stínové ekonomiky (pro rok 2018 je odhad 24,2% HDP) zůstává hlavním problémem při posuzování mezinárodního renomé země a působí nepříznivě na rozhodování investorů, zda do země investovat. Velkým problémem ve vztahu k zahraničním investorům je i nedostatek kvalifikované pracovní síly a v neposlední řadě také dosud nedostatečně rozvinutá dopravní infrastruktura (ZÚ Lotyšsko, 2020).

Struktura PZI je v Lotyšsku oproti Estonsku výrazně odlišná. Za sledované období jsou PZI z 52 % tvořeny základním kapitálem. Důvodem nesporně bude ustanovení „Zákona o dani z příjmů právnických osob“ na základě kterého je možné uplatnit

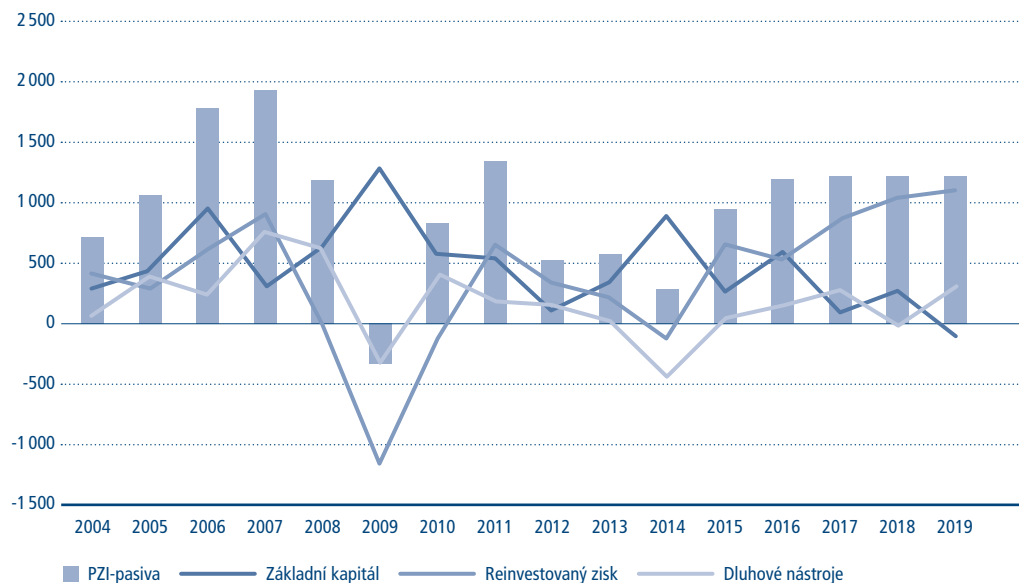
u velkých investičních projektů rychlejší odpisy při investování do základního kapitálu. Podíl reinvestovaného zisku na PZI je za celé sledované období pouze 22 %. O něco vyšší než v Estonsku je podíl dluhových nástrojů a to 26 %, což je spojeno se všemi zmiňovanými nevýhodami, jakými jsou odlivy výnosů ve formě úroků z úvěrů poskytovaných mateřskou firmou dceřiným společností, a dopady na zahraniční zadluženost Lotyšska.

Do Litvy bylo do roku 2019, investováno, jak vyplývá z grafu 9, více než 21 mld. Eur, což odpovídá 44 % HDP. Co do objemu PZI se řadí na druhé místo ve skupině pobaltských zemí, ale v přepočtu na jednoho obyvatele (6487 Eur) na místo poslední. Výrazně tak zaostává za zbývajících dvěma pobaltskými zeměmi. Ani Litva nebyla v počátečním období transformačního procesu předmětem výrazného zájmu zahraničních investorů. Důvod je možné spatřovat ve větší orientaci země na zemědělskou výrobu a slabší průmyslové základně, kde dominovaly velké státní podniky, které spolu s nepříznivým podnikatelským prostředím, nevytvářely dostatečný prostor pro zahraniční investory. Teprve s postupující privatizací, která se stala prioritou ekonomické transformace, a následně především po vstupu země do EU, získal tento region na atraktivnosti pro zahraniční investory. Došlo k prudkému nárůstu PZI, který vyvrcholil v roce 2007, kdy do země připlýnulo historicky největší množství PZI, a to více než 1,9 mld. Eur. Významně se na tomto nárůstu podílela polská rafinérská skupina PKN Orlen, která od ruské krachující firmy Jukos a litevské vlády koupila litevskou rafinerii Mažeikiu Nafta. Finanční krize zapříčinila prudký propad PZI, který se zastavil v roce 2009 na nejnižší hodnotě a to – 274 mil. Eur. Poté následovalo rychlé oživení a už v roce 2011 byl zaznamenán příliv PZI ve výši 1,3 mld. Eur. Příliv PZI však v tomto pozitivním trendu nepokračoval, a naopak byl opět zaznamenán pokles, a to až do roku 2014, kdy došlo ke změně trendu, ale ne nadlouho a od roku 2016 PZI stagnují na úrovni 1,2 mld. Eur.

Na podporu PZI vznikl již v roce 2000 program (Foreign Direct Investment Promotion Program).

Obrázek č. 9 » Vývoj stavu a přílivu PZI do Litvy v období 2004–2019 (v mil. EUR)

Pramen: Lietuvos Bankas (2020)

Obrázek č. 10 » Vývoj struktury PZI Litvy v období 2004–2019 (v mil. EUR)

Pramen: Lietuvos Bankas (2020)

Tento program podporuje pobaltské země, aby přijaly osvědčené postupy členů OECD v oblasti zahraničních investic a v mnoha souvisejících oblastech, jako je podnikání, politika hospodářské soutěže, daně, finanční a kapitálové trhy, politika vzdělávání a ostatní. Pro příliv PZI nabízí Litva stabilní ekonomické a politické prostředí, kvalifikovanou a levnou pracovní sílu a nízké daňové zatížení. Náklady na zaměstnance představují 20 % nákladů na zaměstnance v Německu a dalších západoevropských zemích. Zvýhodněno je zakládání společných podniků, kdy daň z podílu zisku zahraničního investora je snížena o 50 % po dobu 6 let. Překročí-li kapitálový podíl zahraničního investora 30 % a hodnotu vyšší než 2 mil. USD, pak je projekt osvobozen od daně ze zisku po dobu 3 let a na další 3 roky je tato daň snížena na 50 % (daňové prázdny). Účast zahraničních investorů není přípustná v oborech týkajících se obrany a bezpečnosti, výroby zbraní, pěstování a prodeje rostlin obsahujících narkotika a v organizování loterií (ZÚ Litva, 2019)

Ve sledovaném období jsou PZI ze 46 % tvořeny přílivem nového kapitálu. Nezanedbatelný je 37 % podíl reinvestovaného zisku a zbývajících 17 % připadá na dluhové instrumenty, což nelze považovat za pozitivní, v souvislosti s výše zmiňovanými dopady na zahraniční zadluženost země.

I když se příliv PZI do pobaltských zemí po Velké recesi plně neobnovil, výnosnost z PZI umístěných v těchto ekonomikách je v evropském srovnání nadprůměrně vysoká. Eurostat uvádí pro rok 2017 výnosnost u Lotyšska ve výši 8,6 %, u Litvy dokonce 11,8 % (což je druhá nejvyšší míra výnosnosti v EU, hned za ČR), u Estonska je to 7,10 %. Průměrná míra za celou EU je přitom 3,6 % (Eurostat, 2020c). Je tedy patrné, že PZI umístěné v pobaltských zemích přinášejí investorům ze zahraničí značné výnosy. Přesto že země disponují různými mechanismy, kterými se snaží „zadržet“ zisky v ekonomice, vysoká míra otevřenosti těchto ekonomik a tím i zranitelnosti může za situace nejistoty, či negativních šoků ve světové ekonomice vést ke stahování a převodu těchto zisků do zaha-

ničí. Jak uvádí (Durán, 2019) právě Velká recese demonstrovala vysokou citlivost těchto ekonomik na situaci ve světové ekonomice. Všechny ekonomiky byly finanční krizí silně zasaženy, HDP na hlavu se propadl mezi 15–20 %, podobně dramaticky se snížila i zaměstnanost (Durán, 2019).

6. Dopad přímých zahraničních investic na saldo běžného účtu platební bilance pobaltských zemí

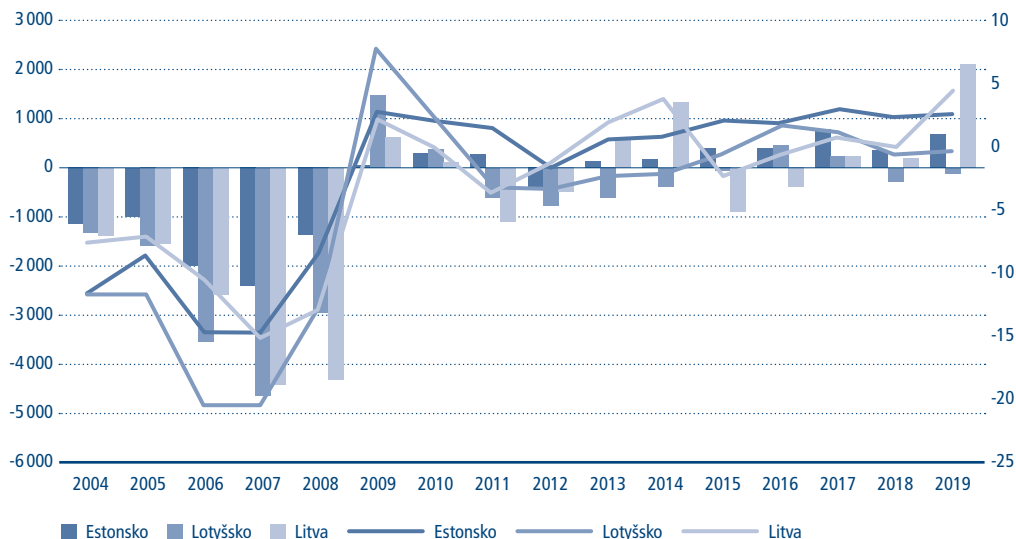
PZI ovlivňují saldo běžného účtu platební bilance přes bilanci prvotních důchodů, kde jsou zachyceny výnosy ze základního kapitálu ve formě dividend, reinvestovaného zisku a úrokových výnosů z úvěrů poskytovaných mateřskou firmou dceřině společnosti v hostitelské zemi. Vliv PZI se může projevit také přes bilanci zboží a služeb, a to jednak při dovozu výrobního zařízení, nebo v případě dovozně náročné finální produkce, což má svůj odraz na debetní straně běžného účtu

Saldo běžného účtu je závislé nejen na saldu bilance prvotních důchodů a saldu bilance zboží, ale důležitou roli hraje i saldo bilance služeb. Menší dopad na saldo běžného účtu má zpravidla bilance druhotných důchodů. O vývoji salda běžného účtu a jeho podílu na HDP sledovaných zemí vypovídá obrázek č. 11.

Z obrázku č. 11 vyplývá, že všechny tři pobaltské země zaznamenaly od počátku sledovaného období až do roku 2009 shodný prohlubující se deficit běžného účtu. Nejvyšší záporné saldo vykázalo v letech 2006 až 2008 Lotyšsko a Litva a to kolem 4 mld. Eur. Od roku 2009 je evidentní přechod, shodně u všech tří zemí, ze záporných hodnot do kladných. Od roku 2011 se saldo BÚ Lotyšska a Litvy dostává opět do záporných hodnot, ale podstatně nižších než v krizovém období, které se dosti nepravidelně střídají s kladnými. Pouze Estonsko vykazuje od roku 2009 až do konce sledovaného období, s výjimkou roku 2012, kladná salda běžného účtu.

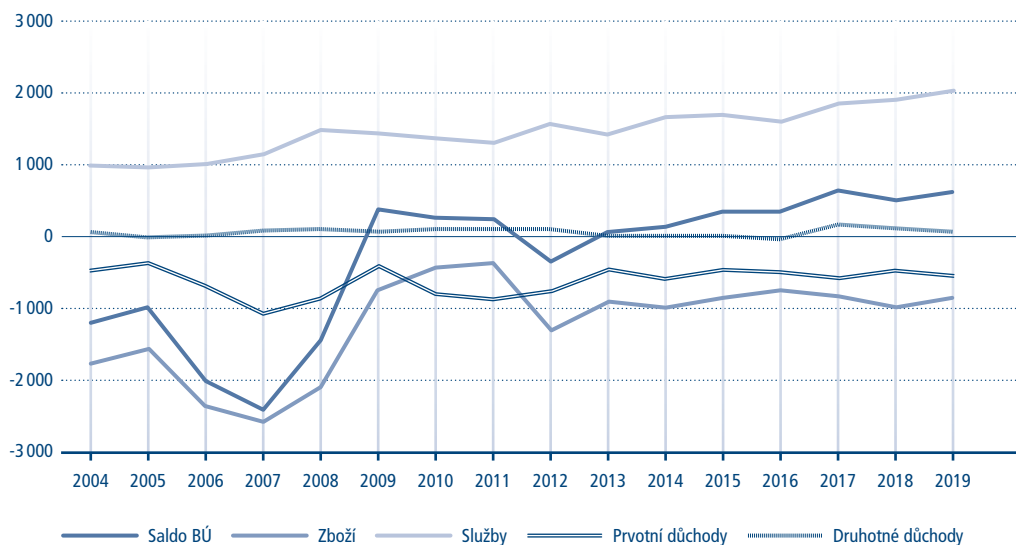
Shodný vývoj můžeme pozorovat i u jednoho z významných indikátorů, vypovídajících o posta-

Obrázek č. 11 » Vývoj salda BÚ (v mil. EUR) a jeho podílu na HDP (v %) pobaltských zemí v období 2004–2019

Pramen: Eurostat (2020b), Eesti Pank (2020), Latvijas Banka (2020), Lietuvos Bankas (2020)

Obrázek č. 12 » Vývoj struktury běžného účtu platební bilance Estonska v období 2004–2019 (v mil. EUR)

Pramen: Eesti Pank (2020)

vení země vůči zahraničí, a to podílu salda BÚ na HDP. Pro tento ukazatel je stanovena limitní hodnota – 5 % HDP, jejíž překročení by mohlo vysílat varovný signál pro zahraniční investory. Tato kritická hranice byla všemi pobaltskými zeměmi překračována od počátku sledovaného období až do roku 2009. Od tohoto zlomového roku se už všechny země nacházejí pod stanovenou limitní hodnotou.

Hodnocení vnější rovnováhy z pohledu salda běžného účtu vyžaduje analýzu příčin jeho vzniku, a to znamená sledovat podíl jednotlivých podúčtů, které celkové saldo ovlivňují. O struktuře běžného účtu platební bilance Estonska vypovídá obrázek č. 12, ve kterém je zachycen vývoj sald bilance zboží, služeb, prvotních a druhotných důchodů.

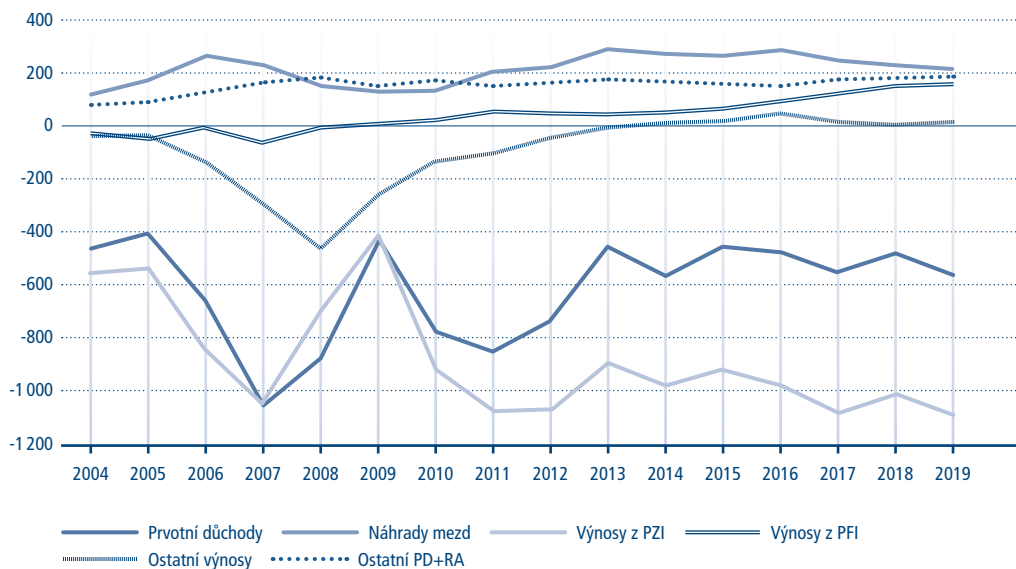
Od počátku sledovaného období až do roku 2009 platilo, že pasivní saldo bilance zboží bylo v rámci běžného účtu zčásti vyvažováno aktivním saldem bilance služeb a také druhotných důchodů, které se sice pohybovaly v nízkých, ale kladných hodnotách, a nezhoršovaly tak saldo BÚ. Aktivní saldo bilance služeb bylo taženo především příjmy z dopravy, jejichž podíl na celkových příjmech ze služeb byl ve sledovaném období 34 % a významnou roli hrál i cestovní ruch s podílem 24 %. Příjmy z cestovního ruchu ale od roku 2017 přibrzdilo zavedení spotřební daně, což se projevilo v poklesu počtu turistů, hlavně z Finska (v roce 2018 to byl pokles o 80 000 osob) a tím i poklesl podíl příjmů z turistiky.

Na druhé straně bylo saldo BÚ prohlubováno pasivním saldem bilance prvotních důchodů. Výsledkem bylo, že saldo běžného účtu bylo, až do konce roku 2008, trvale pasivní. V roce 2009 došlo k zásadní změně. Bilance zboží se stává díky poklesu importu (o více než 3 mld. Eur oproti předchozímu roku) v tomto období téměř vyrovnanou, a to má vliv na BÚ, který s výjimkou roku 2012, kdy import zboží výrazně převýšil export, vykazuje je aktivní saldo.

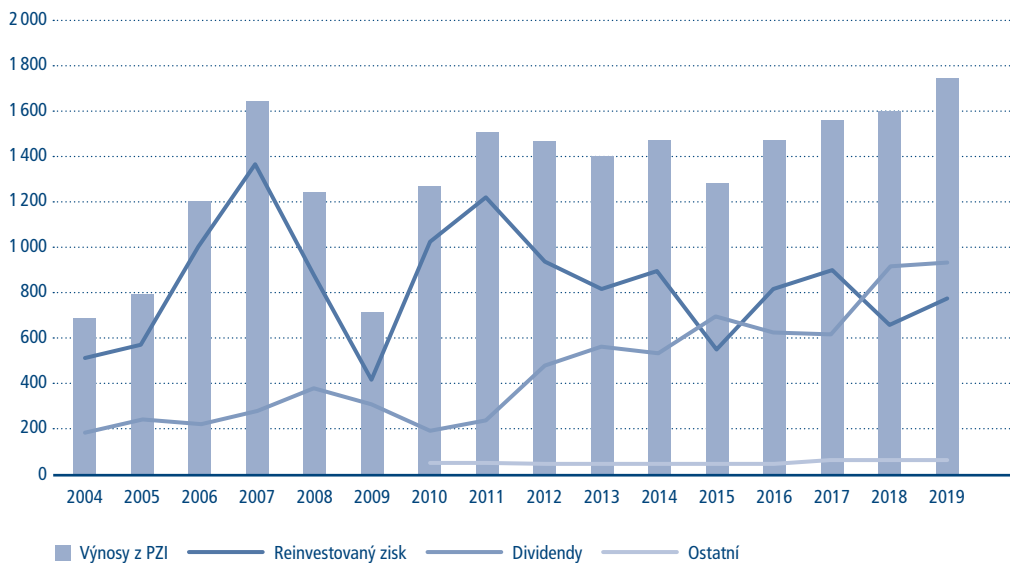
Celkové saldo bilance prvotních důchodů se pohybuje v poměrně nízkých záporných hodnotách, nepřesahujících (s výjimkou roku 2007) 1 mld.

Eur, což nemá z hlediska dopadu na celkové saldo BÚ příliš velký význam. To ovšem nemusí platit do budoucna, neboť výsledné saldo prvotních důchodů je výrazným způsobem ovlivněno kladným saldem mzdových náhrad, ostatních výnosů (včetně výnosů z rezervních aktiv) a od roku 2010 i portfoliových investic.

Saldo výnosů z PZI je po celé sledované období záporné, což vypovídá o tom, že výnosy zahraničních investorů převažují nad jejich přílivem z estonských investic v zahraničí. Skutečností je, že pouze část těchto výnosů je repatriována do zahraničí ve formě dividend a dosud větší část je zahraničními investory reinvestována. Z hlediska vnější rovnováhy je pak důležitý vývoj vztahu mezi reinvestovaným a repatriovaným ziskem. Z obrázku č. 14 vyplývá, že zatímco do roku 2011 převažoval reinvestovaný zisk nad vyplacenými dividendami, od tohoto roku je zřetelný růstový trend vyplacených dividend. Tato změna by mohla indikovat dozrání investic. Jedná se o významný moment, který může indikovat dozrání celkového modelu založeného na přílivu PZI, tedy i „uzamčení ekonomiky“ v pasti středního příjmu. Za celé sledované období bylo z realizovaných výnosů ve výši 21 mld. Eur reinvestováno 63 % (13,2 mld. Eur) a 35 % (7,3 mld. Eur) bylo vyplaceno na dividendách. Zbývající část (0,5 mld. Eur) z dosažených výnosů připadá na úroky z úvěrů poskytované mateřskou firmou dceřině společnosti (v grafu ostatní). Pokud by pokračoval růstový trend přílivu PZI, jak vyplývá z grafu 6, pak lze očekávat i razantní růst výnosů z těchto investic a jejich odliv do zahraničí. To bude záviset na tom, jak se bude vyvíjet ekonomická situace v EU, neboť odtud směřuje 82 % PZI (hlavně z Finska 23 % a Švédska 24 %) a do zemí EU plyne 87 % PZI z Estonska (Litva 28 % a Lotyšsko 24 %). Situace by se ale mohla zhoršit i při stagnujícím, nebo i klesajícím přílivu PZI, pokud by zahraniční investoři zvýšili repatriaci zisku na úkor reinvestic. To by sice neovlivnilo saldo bilance prvotních důchodů, ale rostoucí odliv výnosů by měl nežádoucí dopad na vnější rovnováhu. V neposlední řadě je nutné vzít v úvahu i pokles

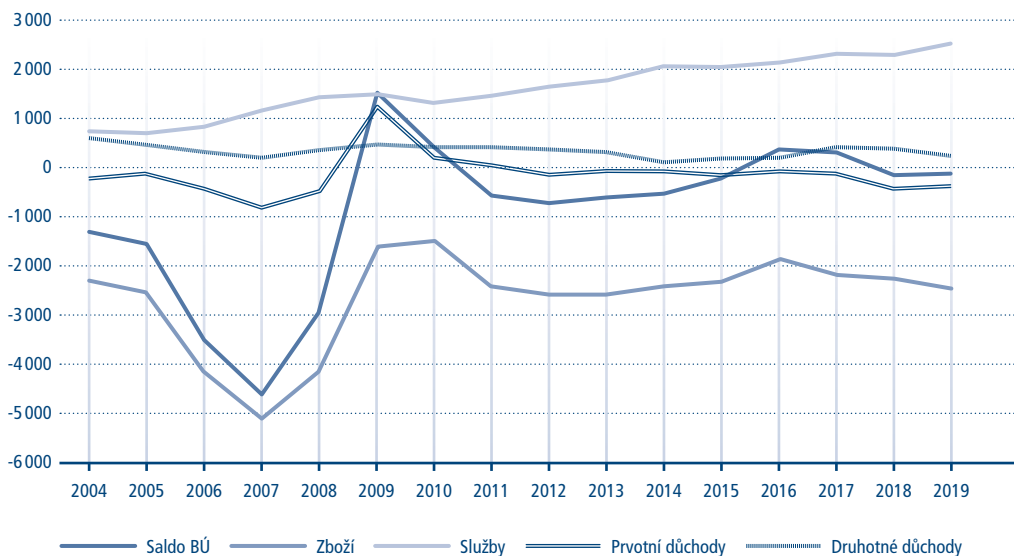
Obrázek č. 13 » Vývoj struktury bilance prvotních důchodů Estonska v období 2004–2019 (v mil. EUR)

Pramen: Eesti Pank (2020)

Obrázek č. 14 » Vývoj struktury výnosů z PZI Estonska v období 2004–2019 (v mil. EUR)

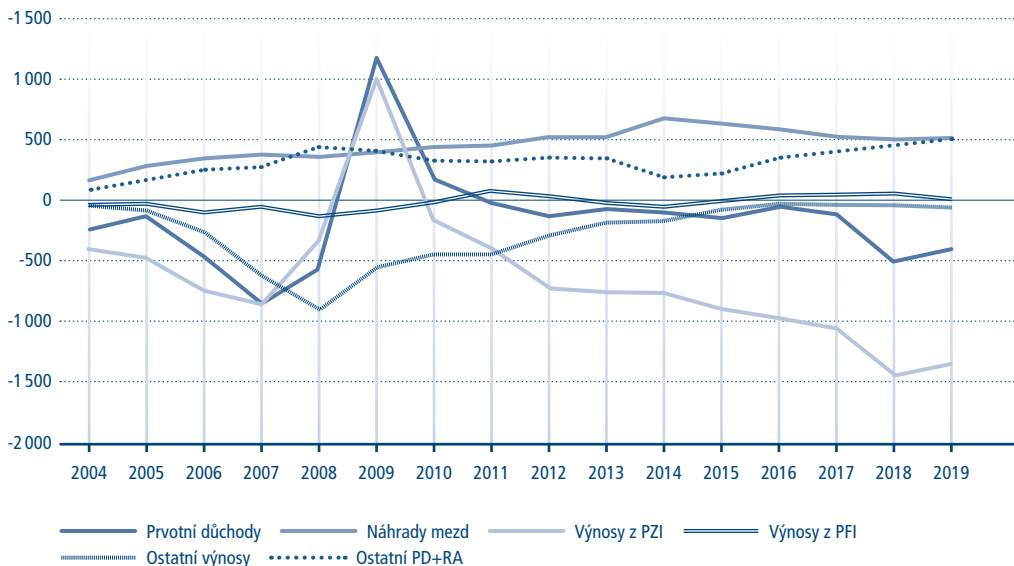
Pramen: Eesti Pank (2020)

→ **Obrázek č. 15 » Vývoj struktury běžného účtu platební bilance Lotyšska v období 2004–2019 (v mil. EUR)**

Pramen: Latvijas Banka (2020)

Obrázek č. 16 » Vývoj struktury bilance prvotních důchodů Lotyšska v období 2004–2019 (v mil. EUR)

Pramen: Latvijas Banka (2020)

příjmů z turistického ruchu v důsledku zvýšení spotřební daně. Díky tomu kleslo aktivní saldo výnosů z turistiky v roce 2019 na 187 mil. Eur z 360 mil. Eur v roce 2017.

Rovněž Lotyšsko se v předkrizovém období, jak vyplývá z obrázku č. 15, potýkalo s relativně vysokým deficitem běžného účtu platební bilance. Největší podíl na růstu negativního salda BÚ mělo rostoucí pasivum bilance zboží (nevýrazný lotyšský export na straně jedné a rostoucí poptávka uspokojovaná převážně importem na straně druhé). Problémem Lotyšska bylo i to, že před krizí byly všechny zahraniční půjčky použity na financování investic podporujících domácí spotřebu – výstavba nových nákupních center apod. (ZÚ Lotyšsko, 2020).

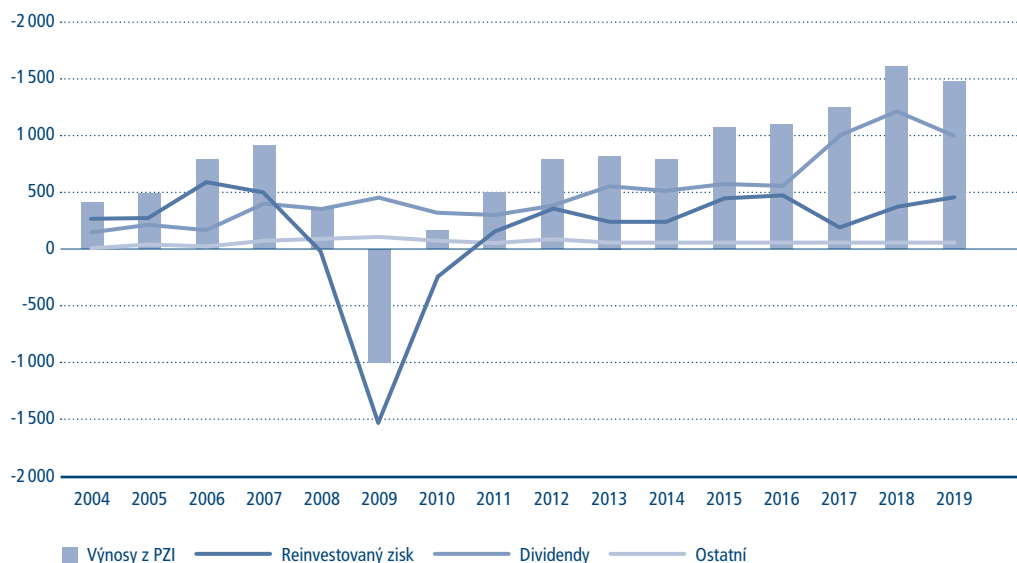
Pasivní saldo bilance zboží bylo v rámci běžného účtu z části vyvažováno aktivním saldem bilance služeb, které vykazuje jednoznačně rostoucí trend, na kterém se podílí především příjmy z dopravy s podílem 44 % na celkových příjmech ze služeb. Kladné saldo vykazují i druhotné důchody, ale v podstatně nižších hodnotách. Na druhé straně bylo saldo BÚ prohlubováno, s výjimkou roku 2009 a 2010 pasivním saldem bilance prvotních důchodů. Výsledkem bylo, že saldo běžného účtu bylo až do konce roku 2008 trvale pasivní. Na vysokém saldu BÚ měla podíl rychle rostoucí zadluženost promítající se do salda bilance výnosů z portfoliových investic a směřování zahraničního kapitálu nikoliv do výroby, ale na trh nemovitostí. Exportované zboží bylo většinou zboží s nízkou přidanou hodnotou a lotyšský průmysl závisel a dosud závisí na importu velkého objemu polotovarů (ZÚ Lotyšsko, 2020)

Od roku 2008 nevykazuje saldo BÚ sice jednoznačný trend a kladné hodnoty se střídají se zápornými, ale pohybují se v relativně nízkých hodnotách. V roce 2009 došlo k zásadní změně ve vývoji salda bilance zboží. Díky zvýšení tempa vývozu při prakticky stabilních dovozech se snížilo záporné saldo bilance zboží. To má vliv na celkové saldo BÚ, které má do jisté míry shodný trend se saldem bilance zboží.

Saldo bilance prvotních důchodů se pohybuje v poměrně nízkých záporných hodnotách, nepřesahujících (s výjimkou roku 2007) 1 mld. Eur, což tedy nemá z hlediska dopadu na celkové saldo BÚ příliš velký význam. Výsledné saldo prvotních důchodů je výrazným způsobem ovlivněno kladným saldem mzdových náhrad a ostatních výnosů (včetně výnosů z rezervních aktiv), které se podílejí na kompenzaci záporného salda výnosů v PZI. Z výše uvedeného grafu 8 sice nevyplývá jednoznačně rostoucí trend přílivu PZI, který by generoval další výnosy, ale snižující se příliv PZI a relace mezi reinvestovaným ziskem a vyplacenými dividendami má velký význam z hlediska vnější rovnováhy, a i dalšího směřování ekonomiky. Za celé sledované období bylo z celkového objemu výnosů z PZI ve výši 11,5 mld. Eur reinvestováno pouze 2,6 mld. Eur., tj. 23 %. V období 2008 až 2010, jak vyplývá z obrázku č. 20, vykazoval reinvestovaný zisk dokonce zápornou hodnotu, neboť repatriovaný zisk ve formě dividend byl větší než výnosy z PZI. To znamená, že docházelo k přesunu základního kapitálu do mateřské firmy. K obratu došlo až v roce 2011, kdy polovina výnosů z PZI byla reinvestována. Naproti tomu, na dividendách, bylo za sledované období, vyplaceno cca 8 mld. Eur, což představuje 69 %. Zbývající část výnosů tvoří úroky z přijatých úvěrů. Pokud by měl tento trend, přetrvávat, tak by snižující se příliv nových PZI spolu s poklesem reinvestic mohl vést k omezení národních zdrojů, a tedy k trvalému snížení růstového potenciálu, který dlouhodobě nepřispěje ke konvergenci s životní úrovní západní Evropy.

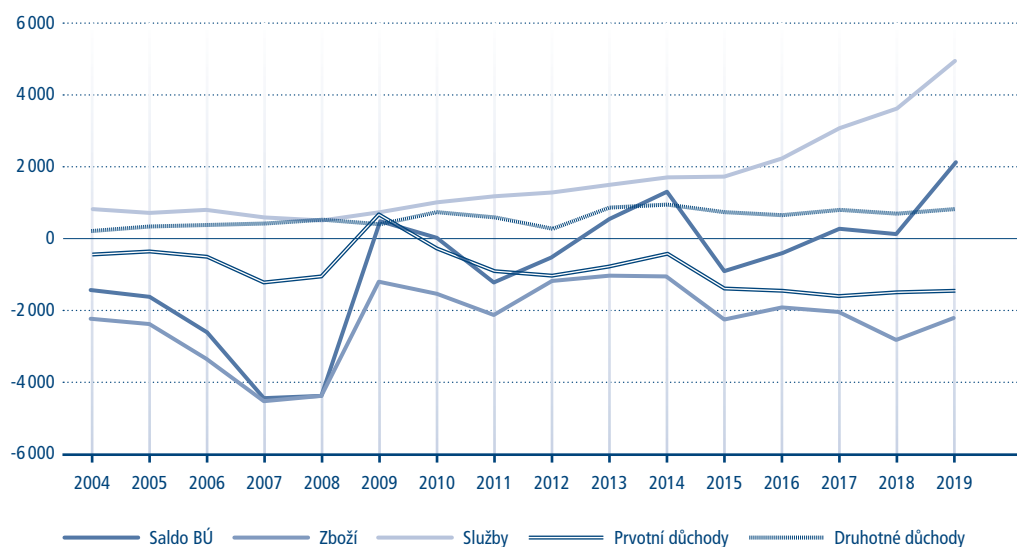
I Litva se až do roku 2009 potýkala se záporným saldem běžného účtu, které vykazovalo nejhorší výsledek ze všech sledovaných zemí. V letech 2006 a 2007, překročilo 4 mld. Eur, což odpovídá 20,7 % HDP a dostalo se na historicky nejnižší úroveň. Toto saldo je ovlivněno především pasivním saldem bilance zboží. Tuzemským firmám se po skončení finanční krize podařilo posílit konkurenceschopnost, a i když je saldo bilance zboží stále záporné, tak už je to v podstatně příznivějších hodnotách. Nicméně, i když se očekává, že →

→ **Obrázek č. 17 » Vývoj struktury výnosů z PZI Lotyšska v období 2004–2019 (v mil. EUR)**

Pramen: Latvijas Banka (2020)

Obrázek č. 18 » Vývoj struktury běžného účtu platební bilance Litvy v období 2004 — 2019 (v mil. EUR)

Pramen: Latvijas Banka (2020)

si místní exportéři udrží pozitivní trend růstu konkurenceschopnosti, stále se jim nedaří dlouhodobě zvyšovat produktivitu rychleji, než rostou nominální mzdy, což prodražuje náklady na pracovní sílu. Navzdory příležitostem, které nabízí např. podepsaná obchodní dohoda EU s Japonskem a obchodní a investiční dohoda EU s Vietnamem, existují hrozby, mající negativní dopad na litevský export, jako rostoucí obchodní napětí mezi EU a USA, brexit nebo zranitelnost litevského exportního systému na vnější šoky (ZÚ Litva 2019). Speciální šok pak představuje pandemie COVID-19, která „testuje“ míru zranitelnosti ekonomik.

Záporná salda bilance zboží a bilance prvotních důchodů jsou zčásti vyvažována aktivním saldem bilance druhotných důchodů, jejichž saldo se pohybuje, jak vyplývá z obrázku č. 18, pod 1 mld. Eur, ale vždy v kladných hodnotách. Rozhodující vliv na celkové saldo běžného účtu, má ale především bilance služeb. Saldo bilance služeb vykazuje jednoznačně rostoucí trend. Aktivní saldo služeb vzrostlo od roku 2010 pětkrát a to z 963 mil. Eur až na 4877 mil. Eur. Toto saldo je tažené především příjmy z dopravy, jichž podíl na výnosech ze služeb se za celé sledované období pohybuje kolem 60 %.

Jak vyplývá z obrázku č. 19, tak s výjimkou salda ostatních prvotních důchodů a výnosů z rezervních aktiv (zahrnované do ostatních výnosů) vykazují ostatní účty záporné hodnoty, včetně salda náhrady mezd (kladné do roku 2014). Při zjednodušeném pohledu můžeme tedy říci, že ostatní účty bilance prvotních důchodů (kromě výnosů z PZI) se vzájemně kompenzují a celkové záporné saldo bilance prvotních důchodů prakticky kopíruje saldo výnosů z PZI. Záporné saldo bilance výnosů z PZI je odrazem přílivu zahraničního kapitálu, který vykazuje od roku 2014 rostoucí trend. S přílivem PZI, lze očekávat i razantní růst výnosů z těchto PZI a jejich dopad na vnější rovnováhu země se bude odvíjet od toho, jaká část těchto výnosů bude repatriována do zahraničí a jaká bude v zemi reinvestována.

Část zisku z PZI neodplývá do zahraničí, ale je reinvestována a zachycena na finančním účtu jako

zvýšení PZI, a tedy pasiv hostitelské země. Z obrázku č. 20 vyplývá nejasný trend reinvestovaného zisku, a to až do roku 2014, kdy se růst střídá s poklesem. V roce 2009 vykazoval reinvestovaný zisk dokonce zápornou hodnotu (stejná situace byla i v roce 2014), neboť repatriovaný zisk ve formě dividend byl větší než výnosy z PZI. To znamená, že docházelo k přesunu základního kapitálu do mateřské firmy. K obrátu došlo až v roce 2011, kdy polovina výnosů z PZI byla reinvestována. Nicméně podíl reinvestovaného zisku na výnosech z PZI za celé sledované období ve výši cca 15 mld. Eur je pouze 37 % čili 5,8 mld. Eur, zatímco podíl vyplacených dividend je 57 % tedy 8,9 mld. Eur. Zbytek připadá na úroky z úvěrů. V roce 2014 došlo k výraznému zlomu v přílivu PZI. Pokud by měl tento růstový trend pokračovat, pak lze očekávat i zvýšení výnosů z těchto investic. Dopad PZI na vnější rovnováhu se bude odvíjet od poměru mezi reinvestovaným a repatriovaným ziskem, který je zatím pro Litvu nepříznivý.

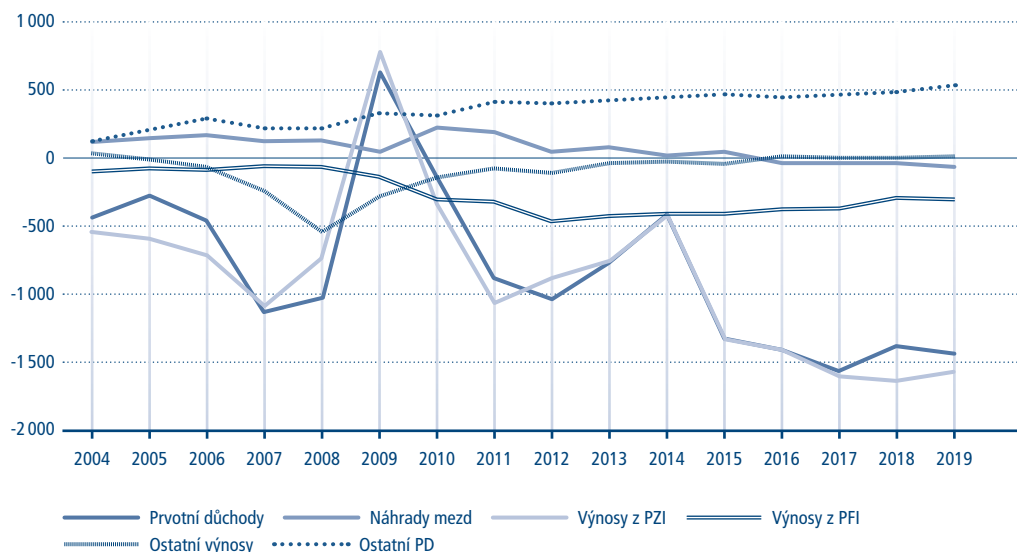
7. Závěr

Všechny pobaltské země stály na počátku 90. let, po získání nezávislosti, před komplexním úkolem transformace svých ekonomik, což je spojeno také se začleněním do mezinárodní dělby práce. Příliv přímých zahraničních investic je jedním z faktorů, který postavení v mezinárodní dělbě práce významně ovlivňuje. Jak bylo osvětleno, dopady PZI na hostitelskou ekonomiku mohou být velmi pestré — záleží nejen na načasování, na domácích hospodářské politice (např. systematicky podporující reinvestice), ale také na odvětvovém zaměření PZI. Ty budou dále determinovat dopady na bilanci zboží, služeb, ale také bilanci prvotních důchodů, což se vše odrazí celkově na běžném účtu. Je potřeba poznamenat, že transformační proces všech pobaltských zemí byl doprovázen velkým odchodem obyvatelstva, což se může částečně odrážet v přílivu remitencí do dané pobaltské země.

Cílem článku bylo identifikovat možná ohrožení vnější rovnováhy pobaltských zemí v kontextu

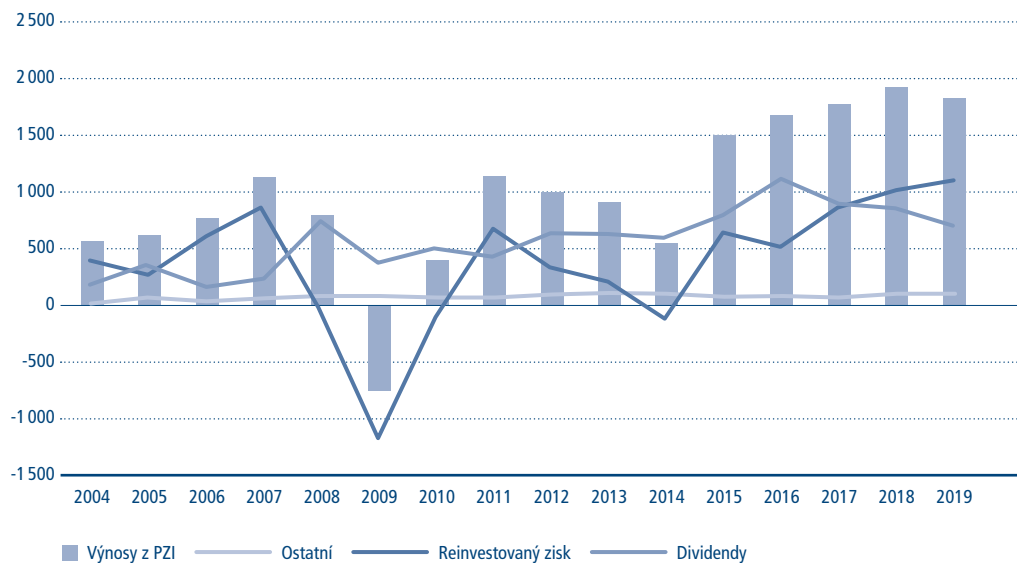

→ **Obrázek č. 19 » Vývoj struktury bilance prvotních důchodů Litvy v období 2004–2019 (v mil. EUR)**

Pramen: Lietuvos Bankas (2020)

Obrázek č. 20 » Vývoj struktury výnosů z PZI Litvy v období 2004–2019 (v mil. EUR)

Pramen: Lietuvos Bankas (2020)

pasti středního příjmu, tj. za podmínky, že tyto země chtějí konvergovat k zemím vyspělejším. Vnější nerovnováha může toto směřování ohrozit, protože i v podobě salda BÚ k HDP (včetně rozboru jednotlivých podúčtů) koncentruje detailní pohled do „střev ekonomiky.“

Všechny pobaltské země vykazovaly až do roku 2004, tedy do roku vstupu do EU, slabý příliv PZI. Přílivy PZI odrážely také různé výchozí podmínky zemí, i rozdílné způsoby transformace ekonomik. Ze všech sledovaných zemí má největší poměr PZI k HDP Estonsko. Litva a Lotyšsko vykazují nižší podíly, které se ovšem liší podle toho, zda vykazujeme poměr k HDP nebo na hlavu.

Ani jedna z pobaltských zemí nevykazuje dramatickou vnější nerovnováhu ve smyslu vysokého deficitu salda BÚ. U všech jsou nicméně patrné rizikové faktory, které by mohly vnější rovnováhu významně narušit. Protože jsou Estonsko, Lotyšsko a Litva součástí eurozóny, takováto nerovnováha by se neprojevila v devalvaci měny. Mohla by ale ohrozit konvergenční procesy všech pobaltských zemí.

Pobaltské země z hlediska výkonové bilance ukazují spíše slabší exportní aktivitu u oblasti zboží, ale zaznamenávají silnější pozici ve službách, zejména v dopravě. Doprava, logistika a skladovací služby jsou významné ve všech třech zemích, v případě Estonska hraje důležitou roli také cestovní ruch. Tyto sektory jsou nicméně velice citlivé na vývoj světové ekonomiky a epidemie COVID-19

právě tyto sektory velice silně postihla. Nelze v tuto chvíli přesně stanovit, jak silný dopad bude epidemie COVID-19 na tyto sektory mít, ale bezesporu se jedná o ekonomickou zranitelnost. Nelze vyloučit, že dopad na sektory cestovních a dopravních budou mít dlouhodobé, tj. restrukturalizační následky, zejména u slabšího exportu zboží, které vykazuje nižší přidanou hodnotu.

Všechny tři pobaltské země se podobně jako další země, které se transformovaly v 90. letech na tržní ekonomiky, musejí zaobírat „dozráním modelu“, který je postaven na přílivu PZI. Dozrání těchto investic je obvykle spojeno se situací, kdy reinvestované zisky jsou nižší než repatriované. Zvyšuje se tedy tlak na odliv zisků z pobaltských zemí do zemí, z nichž PZI pocházejí. Pobaltské země vykazují velice vysokou výnosnost PZI, na straně druhé především Estonsko disponuje zajímavými nástroji hospodářské politiky, které se snaží odliv zisků zbrzdít. Důležitým faktorem je ovšem situace v evropské, potažmo světové ekonomice, a také absorpční schopnost pobaltských ekonomik. Ta byla omezena odchodem velké části populace do zahraničí, i když se zároveň tento faktor odráží na kladných mzdových náhradách.

Silná orientace na služby, povzbuzené přílivem PZI, tak nutně pro pobaltské země otevírá mnoho otázek do budoucna, které souvisejí nejen s vnější rovnováhou, ale celkově s ekonomickou strukturou daných zemí.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] BIRKA, I.: *Can Return Migration Revitalize the Baltics? Estonia, Latvia, and Lithuania Engage Their Diasporas, with Mixed Results*. Washington: Migration Policy Institute, 2019. [online]. Available from: <<https://www.migrationpolicy.org/article/can-return-migration-revitalize-baltics-estonia-latvia-and-lithuania-engage-their-diasporas>>.
- [2] CARRIL-CACCIA, F., PAVLOVA, E.: *Foreign Direct Investment and Its Drivers: a Global and EU Perspective*. Frankfurt am Main: European Central Bank, 2018. [online]. Available from: <https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/articles/2018/html/ecb.ebart201804_01.en.html#toc1>.
- [3] ČNB: *Přímé zahraniční investice za rok 2018*. Praha: Česká národní banka, 2018. [online]. Dostupné z: <https://www.cnb.cz/export/sites/cnb/cs/statistika/platebni_balance_stat/publikace_pb/pzi/PZI_2018_CZ.pdf>.

- [4] DURÁN, J.: *FDI & Investment Uncertainty in the Baltics*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. [online]. Available from: <https://ec.europa.eu/info/publications/foreign-direct-investment-and-investment-uncertainty-baltics_en>.
- [5] EESTI PANK: *Statistika*. Tallinn: Eesti Pank, 2020. [online]. Available from: <<http://statistika.eesti-pank.ee/#/et/p/436/r/1950/1799>>.
- [6] EUROSTAT: *Personal Remittances Statistics*. Luxembourg: Eurostat, 2019. [online]. Available from: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Personal_remittances_statistics#Croatia.2C_Bulgaria_and_Latvia_are_most_dependent_on_international_remittances_in_the_EU>.
- [7] EUROSTAT (2020a): *National Accounts. Gross Domestic Product*. Luxembourg: Eurostat, 2020. [online]. Available from: <<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00001/default/table?lang=en>>.
- [8] EUROSTAT (2020b): *Current Account Balance*. Luxembourg: Eurostat, 2020. [online]. Available from: <<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tipsbp20/default/table?lang=en>>.
- [9] EUROSTAT (2020c): *Foreign Direct Investment – Rates of Return*. Luxembourg: Eurostat, 2020. [online]. Available from: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Foreign_direct_investment_-_rates_of_return#General_overview>.
- [10] HALE, G., XU, M.: *FDI Effects on the Labor Market of Host Countries*. San Francisco: Federal Reserve Bank of San Francisco. [online]. Available from: <<http://www.frbsf.org/economic-research/publications/working-papers/wp2016-25.pdf>>.
- [11] LATVIJAS BANKA: *Statistikas datubāze*. Riga: Latvijas Banka, 2020. [online]. Available from: <<https://statdb.bank.lv/lb/Data.aspx?id=200>>.
- [12] LIETUVOS BANKAS: *Statistika*. Vilnius: Lietuvos Bankas, 2020. [online]. Available from: <https://www.lb.lt/lt/mokejimu-balansas-ketvircio?ff=1&date_interval%5Bfrom%5D=2004-Q1>.
- [13] MORAN, H. T.: *How Does FDI Affect Host Country Development? Using Industry Case Studies to Make Reliable Generalizations*. Washington: Peterson Institute for International Economics, 2005.
- [14] MOURA, R., FORTE, R.: The effects of foreign direct investment on the host country. Theory and empirical evidence. *The Singapore Economic Review*, 2013, 58(3), 1–28.
- [15] MYANT, M., DRAHOKOUPIL, J.: *Tranzitivní ekonomiky: politická ekonomie Ruska, východní Evropy a střední Asie*. Praha: Academia, 2013.
- [16] SAGGI, K.: Trade, foreign direct investment, and international technology transfer: a survey. *The World Bank Research Observer*, 2002, 17(2), pp. 191–235.
- [17] ŠVIHLÍKOVÁ, I.: *Jak jsme se stali kolonií*. Praha: Rybka Publishers. 2015.
- [18] TVARONAVIČIENE, M. GRYBAITE, V.: Impact of FDI on Lithuanian economy: Insight into development of main economic activities. *Journal of Business Economics and Management*, 8(4), pp. 285–290.
- [19] UNCTAD: *Unctadstat: Datacenter*. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development. 2020. [online]. Available from: <<https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96740>>.
- [20] VAHTER, P., MASSO, J.: *Home versus Host Country Effects of FDI: Searching for New Evidence of Productivity Spillovers*. Tallinn: Eesti Pank, 2005.
- [21] ZÚ ESTONSKO: *Souhrnná teritoriální informace Estonsko*. Talin: Zastupitelský úřad České republiky v Talinu, 2020. [online]. Dostupné z: <[http://publiccontent.sinpro.cz/PublicFiles/2020/01/10/Nahled%20STI%20\(PDF\)%20Estonsko%20-%20Souhrnna%20teritorialni%20informace%20-%202019.005736634.pdf](http://publiccontent.sinpro.cz/PublicFiles/2020/01/10/Nahled%20STI%20(PDF)%20Estonsko%20-%20Souhrnna%20teritorialni%20informace%20-%202019.005736634.pdf)>.

- [22] ZÚ LITVA: *Souhrnná teritoriální informace Litva*. Vilnius: Zastupitelský úřad České republiky ve Vilniusu, 2019. [online]. Dostupné z: <[http://publiccontent.sinpro.cz/PublicFiles/2019/06/04/Nahled%20STI%20\(PDF\)%20Litva%20-%20Souhrnna%20teritorialni%20informace%20-%202019.103408812.pdf](http://publiccontent.sinpro.cz/PublicFiles/2019/06/04/Nahled%20STI%20(PDF)%20Litva%20-%20Souhrnna%20teritorialni%20informace%20-%202019.103408812.pdf)>.
- [23] ZÚ LOTYŠSKO: *Souhrnná teritoriální informace Lotyšsko*. Riga: Zastupitelský úřad České republiky v Rize, 2020. [online]. Dostupné z: <[http://publiccontent.sinpro.cz/PublicFiles/2020/01/10/Nahled%20STI%20\(PDF\)%20Lotysko%20-%20Souhrnna%20teritorialni%20informace%20-%202019.075752973.pdf](http://publiccontent.sinpro.cz/PublicFiles/2020/01/10/Nahled%20STI%20(PDF)%20Lotysko%20-%20Souhrnna%20teritorialni%20informace%20-%202019.075752973.pdf)>.

ABSTRAKT

Článek se zabývá vývojem vnější rovnováhy pobaltských zemí s důrazem na komplexní faktor přímých zahraničních investic. Metody komparace a analýzy jsou využity pro identifikaci rizikových faktorů, které mohou vnější rovnováhu Estonska, Lotyšska a Litvy ohrozit. V teoretické části rozebíráme dopad přímých zahraničních investic na platební bilanci, i rozdílné teoretické pohledy na pozitivní, či negativní vlivy PZI na ekonomickou situaci. V praktické části jsou představeny základní makroindikátory vybraných ekonomik a geneze jejich ekonomického vývoje s důrazem na PZI a jejich odraz v platební bilanci, především na běžném účtu. Ekonomiky Pobaltí jsou velmi otevřené, a tím pádem také citlivé vůči poruchám ve světové ekonomice. Zároveň platí, že navzdory ekonomickému oživení je příliv PZI do těchto ekonomik v období po Velké recesi slabší. Celková ekonomická situace, která je dokreslena také masivním odchodem pracovníků ze všech pobaltských zemí, může indikovat, že se země dostávají do situace tzv. pasti středního příjmu. Analýza vnější rovnováhy tak tváří v tvář těmto výzvám získává na naléhavosti. Cílem článku je identifikovat možná ohrožení vnější rovnováhy pobaltských zemí v kontextu pasti středního příjmu, tedy nutnosti těchto zemí konvergovat k zemím vyspělejším.

KLÍČOVÁ SLOVA

Přímé zahraniční investice; platební bilance; reinvestice; bilance prvotních důchodů; dividendy, vnější rovnováha

Influence of the FDI on the External Balance of the Baltic Countries from the view of the Balance of Payments

ABSTRACT

The article deals with the development of the external balance of Baltic countries, concentrating on the complex factor of foreign direct investment. Methods of comparison and analysis are used to identify risky factors, which could threaten the external balance of Estonia, Latvia and Lithuania. In the theoretical part we deal with the impact of FDI on the balance of payments, as well as different theoretical approaches regarding positive, or negative impacts of FDI on the economy. In the practical part we introduce the main macro-economic indicators of chosen economies and their economic development focusing on FDI and its reflection in the balance of payments, mostly in the current account. The Baltic economies are highly open and thus also sensitive towards distortions in the world economy. At the same time, despite economic recovery after the Great Recession the inflow of FDI to these economies is weakening. The overall economic situation also includes massive outflows of labour force from all Baltic countries. Thus, the countries may face the problem of "middle income trap." In such circumstances, the analysis of external balance is gaining urgency.

- *The main aim of the article is to identify possible threats to the external balance of Baltic countries in the context of middle income trap, reflecting the need of these countries to converge towards the developed countries.*

KEYWORDS

Foreign direct investment; balance of payments; reinvestment; primary income balance; dividends; external balance

JEL CLASSIFICATION

F21; F32

Ako písať o demencii: konštrukcia kritérií kvality a hodnotenie mediálnych správ¹

- **Mgr. Anna Šestáková, PhD.** » Centrum Memory n.o., Mlynavičova 2571/21, 851 03 Bratislava, Slovensko; email: sestakova.anka@gmail.com
- **Mgr. Veronika Lopuchová** » Univerzita Komenského, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Mlynské luhy 4, 821 05 Bratislava, Slovensko

* 1. Úvod

Problematika starnutia populácie a z nej vyplývajúcich dôsledkov, medzi ktoré nepochybne patrí zvyšovanie prevalence ochorenia demencie v populácii nad 60 rokov, sa dostáva do popredia záujmu médií (Livingston et al., 2020). Nárast mediálnych správ o demencii a o témach ako sú kognitívne zdravie alebo zdravé starnutie, prináša požiadavku prezentovať ich takým spôsobom, aby prinášali pravdivé, odborné a vyvážené poznatky o demencii, a naopak, nepodporovali stigmatizujúci, zúžený alebo prekonaný pohľad na toto ochorenie.

Cieľom predkladanej práce je navrhnúť multi-dimenzionálne kritériá kvality a následne systematicky zhodnotiť korpus mediálnych správ o demencii. Cieľ výskumu bol formulovaný s prihliadnutím na absenciu podobných výskumov na Slovensku. Prínos práce spočíva predovšetkým v návrhu originálnych kritérií, založených na najnovších poznatkoch o reprezentáciách demencie na Slovensku aj v zahraničí, a v systematickom hodnotení spôsobu, akým slovenské médiá referujú o demencii na základe viacerých dimenzií kvality.

Hodnotenie kvality mediálneho obsahu je prínosné z viacerých dôvodov: umožňuje identifikovať, v ktorých dimenziách sú mediálne výstupy kvalitné a kde sú problematické oblasti. Umožňuje presne cieľiť intervenčné programy a poskytuje pomerne jednoduchý spôsob, ako hodnotiť ich efekty. A nakoniec, hodnotenie mediálneho obsahu umožňuje porovnanie kvality v rôznych typoch médií, v rámci rôznych mediálnych žánrov alebo v rozmedzí určitého časového obdobia.

1.1 Hodnotenie kvality mediálnych správ

Hodnotenie kvality mediálneho obsahu je už pomerne etablovaná oblasť výskumu, pričom väčšina autorov k samotnému pojmu „kvality“ pristupuje multi-dimenzionálne. Kvalitu mediálneho obsahu teda ponímajú ako konštrukt, skladajúci sa z viacerých dimenzií (Spurk a Lublinski, 2014). Voľba konkrétnych kritérií závisí od toho, či je hodnotenie všeobecné, zamerané na všeobecné požiadavky kvalitnej žurnalistiky alebo špecifické, čiže zamerané na konkrétnu oblasť (napr. oblasť mentálnych ochorení). Všeobecné kritériá kvality pred-

¹ Výskum bol podporený z grantu APVV-17-0536 „Sociálne reprezentácie demencie a ich implikácie pre podporu kognitívneho zdravia na Slovensku“.

stavujú také aspekty žurnalistiky ako je vyváženosť, zastúpenie rôznych pozícií, aktuálnosť, objektívnosť a podobne (Spurk a Lublinski, 2014).

Hoci každý súbor kritérií sa v zásade odvíja od týchto základných kritérií, pre účely našej analýzy sa nám zdalo užitočnejšie ísť cestou formulovania špecifických kritérií. Tento prístup prevažuje v problematike mediálnych reprezentácií mentálnych ochorení (napr. Doyle et al., 2012). V súčasnosti je dostupných viacero manuálov, ktoré poskytujú konkrétne usmernenia pre tvorbu mediálneho obsahu na tému mentálnych ochorení a upozorňujú na potenciálne škodlivé a stigmatizujúce praktiky (napr. CJFVT, 2014). Napriek užitočnosti spomínaných manuálov je ich aplikovateľnosť na problematiku demencií otázná. Odhliadnuc od toho, že už samotná klasifikácia demencie ako mentálneho ochorenia je sporná, mediálne a spoločenské reprezentácie demencie sú špecifické a líšia sa od reprezentácií mentálnych ochorení ako je napríklad schizofrénia, depresia alebo látkové závislosti. Hoci existujú manuály, ktoré poskytujú návod z hľadiska vhodného a nevhodného jazyka v rámci problematiky demencií (napr. ID, 2014), nie sú dostatočne informatívne a prakticky použiteľné pre komplexné zhodnotenie mediálnych výstupov.

Z týchto dôvodov sme pristúpili k formulácii originálnych kritérií, ktoré sme odvodili z teórie ako aj z empirických výsledkov analýz mediálnych reprezentácií demencie. Pozornosť sme venovali predovšetkým oblastiam, ktoré boli v rámci analýzy médií identifikované ako problematické (napr. katastrofické metafora a tragický diskurz o demencii). Ako teoretický základ nám slúžili Kitwood (1997), Sabat (2008) a ďalší autori, ktorí kritizovali biomedicínsky model demencie a predkladali vlastné alternatívne prístupy (napríklad bio-psycho-sociálny model, na človeka orientovaný prístup a podobne). Podrobný popis kritérií je uvedený nižšie.

1.2 Kritériá kvality mediálnych správ

Prvé kritérium sa týka spôsobu, akým sú ľudia s demenciou v médiách zobrazovaní, ako sa o nich hovorí a v akých rolách ich médiá prezentujú. Viaceré organizácie poukázali na škodlivosť určitých označení ľudí s demenciou (obeť, pacient, bremeno) a demencie samotnej (tichá epidémia, zabijak, démon, smrť za živá), ktoré prispievajú k vyvolávaniu strachu a posilňovaniu stigmy spojennej s demenciou (napr. AA, 2009; ADI, 2012). K uvedeným zobrazeniam sa kriticky vyjadrili aj samotní ľudia s demenciou, ktorí ich považujú za stigmatizujúce a nevhodné (ID, 2014). Predošlé štúdie tiež poukázali na to, že ľuďom s demenciou sa po získaní diagnózy automaticky pripisuje pasivita a očakáva sa, že sa stiahnu z aktívneho života (Swaffer, 2014). Okrem použitého jazyka nás preto zaujíma aj to, do akej miery zobrazujú médiá ľudí s demenciou ako aktérov. Prvé tri kritériá sú nasledovné:

A. Predchádzanie stereotypným a / alebo negatívnym zobrazeniam demencie a ľudí s demenciou

A.1 Mediálny výstup používa citlivý, nestigmatizujúci jazyk (napr. neoznačuje ľudí s demenciou ako bremeno pre rodiny/spoločnosť alebo ako „dementných“).

A.2 Mediálny výstup sa vyhýba negatívnemu figuratívnemu jazyku (napr. katastrofickým metaforám o demencii).

A.3 Mediálny výstup referuje o ľuďoch s demenciou ako o aktéroch a nie len ako o objektoch (napr. prostredníctvom vetnej stavby, v ktorej sú ľudia s demenciou v pasívnej roly).

V súlade s požiadavkami kvalitnej žurnalistiky (Spurk a Lublinski, 2014), aj mediálne správy o demencii by mali poskytovať priestor všetkým zainteresovaným stranám. Za zainteresované skupiny možno v tomto prípade považovať nielen expertov na danú problematiku, ale aj samotných ľudí s demenciou, ich rodiny a ďalších neformálnych opatrovateľov či dobrovoľníkov. Zastúpenie všetkých

dotknutých strán zohľadňujeme v druhom meta-kritériu:

B. Zastúpenie všetkých dotknutých strán

B.1 Článok poskytuje priestor na vyjadrenie ľuďom s demenciou.

B.2 Článok poskytuje priestor na vyjadrenie rodinám / opatrovateľom.

B.3 Článok poskytuje priestor na vyjadrenie rôznym odborníkom a odborníčkam – napr. psychiatrom, geriatrom, všeobecným lekárom, psychológom, sociálnym pracovníkom, liečebným pedagógom.

V súčasnosti už existuje konsenzus, že demencia nepredstavuje len medicínsky, ale aj sociálny a spoločenský problém (pozri aj Hillman a Latimer, 2017; Šestáková a Plichtová, 2020). Vyvážené informovanie o demencii by malo zohľadňovať nielen medicínske aspekty, ale aj sociálno-psychologické. Vzhľadom k tomu, že demencia predstavuje mimoriadnu finančnú záťaž (AS, 2018) nielen pre verejné financie, ale aj pre rodiny a jednotlivcov, médiá by mali túto skutočnosť reflektovať a prinášať príbehy o tom, ako sa napríklad konkrétne rodiny vyrovnávajú s požiadavkou zabezpečiť kvalitnú starostlivosť pre človeka s demenciou. S tým súvisí aj požiadavka venovať pozornosť spôsobu, akým na Slovensku fungujú inštitúcie a do akej miery poskytujú efektívne a dostupné služby ľuďom s demenciou a ich rodinám. Všetky tieto aspekty sme zohľadnili v treťom súbore kritérií:

C. Multi – dimenzionálny prístup k demencii

C.1 V mediálnom výstupe je reprezentovaný nielen medicínsky, ale aj sociálno-psychologický pohľad (napr. témy ako ľudské práva, well – being a kvalita života ľudí s demenciou).

C.2 Mediálny výstup sa venuje aj ekonomickým aspektom ochorenia, napr. ekonomickým dopadom na rodiny a na spoločnosť (náklady na starostlivosť a liečbu o ľudí s demenciou).

C.3 Mediálny výstup reflektuje zodpovednosť a úlohu inštitúcií a komentuje efektívnosť ich fungovania.

Samozrejmosťou požiadavkou kvality mediálnych výstupov je fakt, že by mali poskytovať informácie, ktoré sú v súlade s najnovšími odbornými poznatkami. Aj u odborníkov sa stále možno stretnúť s tým, že operujú so zastaralým pojmom senilnej demencie². Ten bol prekonaný v prospech modernej klasifikácie diagnóz, na podklade ktorých vzniká syndróm demencie (napr. Alzheimerova choroba, demencia s Lewyho telieskami, vaskulárna demencia, zmiešané typy demencie, atď.). Z historických dôvodov (Chaufan et al., 2011) sa pojem demencie stotožňuje s Alzheimerovou chorobou, pričom nie sú jasne odlíšené ďalšie typy demencie. A nakoniec, príznaky demencie sa v médiách spájajú predovšetkým s poruchou pamäti. Opis ďalších príznakov (ako napríklad poruchy pozornosti, myslenia, zmyslového vnímania, emotivity, atď.) sa často zanedbáva (pozri napr. Šestáková a Plichtová, 2020). Tieto potenciálne nedostatky reflektujú nasledovné tri kritériá:

D. Správnosť poskytovaných informácií

D.1 Mediálny výstup sa opiera o modernú klasifikáciu demencie, nepoužíva zastaralý koncept senility.

D.2 V mediálnom výstupe sú odlíšené a zastúpené rôzne typy demencie (nielen Alzheimerova choroba).

D.3 Popis prejavov ochorenia je vyvážený (nezužuje sa len na poruchy pamäti).

Nadpis, spolu s niekoľkými prvými vetami, má disproporčne väčší efekt na to, ako si čitateľ zarámkuje danú mediálnu správu a čo si z nej zapamätá. Navyše, je základným determinujúcim faktorom toho, či si čitateľ obsah článku prečíta (Ifantidou, 2009). Autori mediálneho obsahu si túto skutoč-

² Závery analýzy dosiaľ nepublikovaného výskumu v rámci grantu APVV-17-0536 „Sociálne reprezentácie demencie a ich implikácie pre podporu kognitívneho zdravia na Slovensku“.

→ nosť uvedomujú a výber jazykových prostriedkov prispôsobujú cieľu pritiahnúť pozornosť. V rámci mediálnych správ o demencii hrozí, že sa táto tendencia prejaví vo výbere jazykových prostriedkov, ktoré sú nevhodné alebo problematiku demencie neprimerane dramatizujú. Kvalitu nadpisu zohľadňuje nasledovný súbor kritérií:

E. Vhodnosť a príliehavosť nadpisu článku

E.1 Nadpis korešponduje s obsahom článku (t.j. nie je zavádzajúci).

E.2 V nadpise nie sú použité znevažujúce označenia demencie alebo ľudí s demenciou.

E.3 Nadpis účelovo nedramatizuje tému s cieľom pripútať pozornosť (napr. použitím katastrofických metafor).

Predbežná analýzy rozhovorov a fokusových skupín, ktoré sme realizovali v rámci väčšieho výskumného projektu (nepublikovaný výskum) poukázala na viaceré systémové nedostatky a bariéry v prístupe k informáciám a kvalitným službám pre ľudí s demenciou a ich rodiny. Úlohou médií v tejto oblasti je informovať verejnosť, kam sa môžu obrátiť a kde môžu hľadať pomoc napríklad v prípade, že sa potrebujú poradiť s odborníkom. Posledný súbor kritérií preto zohľadňuje mieru, v akej médiá poskytujú odkazy na ďalšie informácie a služby.

F. Poskytnutie informácií o pomoci a dostupných službách

F.1 Mediálny výstup obsahuje odkazy na ďalšie informácie.

F.2 Mediálny výstup obsahuje odkazy na dostupné služby, resp. pomoc pre ľudí s demenciou, rodiny a opatrovateľov.

2. Metódy

2.1 Korpus dát

Dátový korpus postával z mediálnych správ o demencii a Alzheimerovej chorobe, ktoré boli na Slovensku publikované / odvysielané počas štyroch rokov (2015–2018). Dáta boli získané z databázy Newton media na základe kľúčových slov „demencia“ a „alzheimer“. Prvotné vyhľadávanie vygenerovalo 282 článkov, ktoré sme ďalej selektovali na základe nasledovných kritérií:

- V prvom kroku boli články posúdené na základe relevancie (t.j. či sa týkajú priamo ochorenia demencie alebo sa v nich termín demencia iba spomína, napr. „digitálna demencia“) (N = 32).
- Vyradili sme články v cudzom jazyku (napr. maďarčina) (N = 3).
- Vyradili sme duplicity (t.j. články s totožným obsahom, ktoré sa vyskytovali na rôznych internetových portáloch) (N = 15).
- Vyradili sme správy, ktoré neobsahovali doslovný prepis (napr. správa z databázy, ktorá zostávala len z odkazu na televíznu reportáž) (N = 5).

Tabuľka č. 1 » Popis dátového korpusu

Typ média	Frekvencia	Percentuálny podiel %
Web	144	63,4
Tlač	70	30,8
TV	8	3,5
Rádio	2	0,9
Iné (napr. tlačová agentúra)	3	1,4
Spolu	N = 227	100 %

Tabuľka č. 2 » Hodnotiaci stupnica

Spĺňa mediálny výstup dané kritérium?
0 = nie (dané kritérium vôbec nebolo splnené)
1 = čiastočne (mediálny výstup spĺňa kritérium čiastočne)
2 = áno (mediálny výstup spĺňa dané kritérium v plnom rozsahu)
3 = nie je aplikovateľné (kritérium nie je možné aplikovať na konkrétny prípad)

Finálny dátový korpus (N = 227) tvorili výlučne mediálne výstupy o demencii a Alzheimerovej chorobe v slovenskom jazyku, ktorých plný obsah bol dostupný z databázy. Percentuálny podiel mediálnych výstupov podľa typov médií je uvedený v tabuľke č. 1.

2.2 Metóda

Za účelom systematického zhodnotenia kvality článkov sme zvolili metódu kvantitatívnej obsahovej analýzy. Kvantitatívna obsahová analýza umožňuje zhromaždiť údaje o mediálnom obsahu, ako sú témy alebo problémy, o objeme zmien v určitom časovom období, o dosahu mediálnych správ na publikum ako aj o frekvencii rôznych javov. Skladá sa zo série krokov, od zostavenia korpusu dát, vytvorenia kódovacej schémy, určenia jednotky analýzy a systematického kódovania dát (Spurk a Lublinski, 2014). Priradené kódy je ďalej možné analyzovať pomocou štatistických programov. Obsahová analýza je vhodná vtedy, ak chceme získať širší prehľad o danej téme, zisťovať dlhodobé trendy v mediálnych reprezentáciách a porovnať rôzne mediálne produkty, žánre a typy médií. Nepatria k nim len noviny, lifestyle časopisy a tlač vo všeobecnosti, ale aj televízne seriály, filmy, billboardy, reklamy, hudobné videoklipy, televízne reportáže, rádiové programy a obsah internetových portálov a sociálnych sietí.

2.3 Proces analýzy

V prvom kroku sme definovali jednotku analýzy, ktorú predstavoval každý individuálny mediálny

výstup. Pri kódovaní sme použili deduktívny prístup, t.j. postupovali sme od teoretického konceptu kvality mediálnych správ, od ktorého sme odvodili kritériá kvality. Následne sme vytvorili systém kódov, ich definície a pravidiel používania (kódovací systém je dostupný v prílohe). Každému kritériu sme priradili hodnotiacu škálu, na základe ktorej dvaja posudzovatelia hodnotili mediálne správy na stupnici od 0 po 3 (viď tabuľka č. 2). Kódovanie v rámci všetkých kritérií si vyžadovalo opakované čítanie každého mediálneho výstupu zo strany oboch posudzovateľov. Hodnotiaci škála zohľadňovala fakt, že v niektorých prípadoch nebolo možné kritérium aplikovať. Vzhľadom k tomu, že súbor kritérií kvality pozostával z viacerých podradených kritérií, každé podradené kritérium bolo hodnotené samostatne. Zhoda posudzovateľov predstavovala 88 %, čo považujeme za uspokojivú hodnotu.

3. Výsledky

3.1 Deskripcia

Pre účely rýchleho prehľadu sme vytvorili tabuľky priemerov hodnotení dosiahnutých v jednotlivých kritériách. Tabuľky poskytujú informáciu o priemernom hodnotení v každom kritériu a o priemernom hodnotení podľa sledovaných rokov (2015–2018).

Kritériá A.1, A.2, A.3 – Predchádzanie stereotypným a/alebo negatívnym zobrazeniam demencie a ľudí s demenciou

A.1 Mediálny výstup používa citlivý, nestigmatizujúci jazyk (napr. neoznačuje ľudí s demenciou ako

→ bremeno pre rodiny/spoločnosť alebo ako „dementných“).

A.2 Mediálny výstup sa vyhýba negatívnemu figuratívnemu jazyku (napr. katastrofickým metaforám o demencii).

A.3 Mediálny výstup referuje o ľuďoch s demenciou ako o aktéroch, a nie len ako o objektoch (napr. prostredníctvom vetnej stavby, v ktorej sú ľudia s demenciou v pasívnej roly).

Priemery hodnotení v kritériu A.1 a A.2 (tabuľka č. 3) poukazujú na to, že mediálne výstupy majú vyššiu kvalitu, čo znamená, že aspoň čiastočne používajú citlivejší, nestigmatizujúci jazyk a vyhýbajú sa negatívnemu figuratívnemu jazyku. Naopak, hodnotenia v kritériu A.3 poukazujú na to, že médiá referujú o ľuďoch s demenciou ako o objektoch. Ľudia s demenciou sú v mediálnych výstupoch prevažne v pasívnej pozícii a zriedka vystupujú ako aktéri.

Viac než polovica (60%) mediálnych výstupov spĺňala kritérium nestigmatizujúceho jazyka aspoň čiastočne, úplne ho spĺňalo len 9 % a nespĺňalo 17 %. Vyhýbanie sa negatívnemu figuratívnemu jazyku bolo korektne splnené v 47 % prípadov,

častočne v 21 %, vôbec v 28 %. Ľudia s demenciou boli v aktívnej roly len v 5 % prípadov, čiastočne v 18 % a vôbec v 58 %.

Kritériá B.1, B.2, B.3 — Zastúpenie všetkých dotknutých strán

B.1 Mediálny výstup poskytuje priestor k vyjadreniu ľuďom s demenciou.

B.2 Mediálny výstup poskytuje priestor k vyjadreniu rodinám / opatrovateľom.

B.3 Mediálny výstup poskytuje priestor k vyjadreniu rôznym profesiám — napr. psychiatrom, geriatrom, všeobecným lekárom, psychológom, sociálnym pracovníkom, liečebným pedagógom.

Z tabuľky priemerných hodnotení kritérií B.1, B.2 a B.3, ktoré poukazujú na to, do akej miery sa v médiách vyjadrujú ľudia s demenciou, rodiny a rôzni odborníci, môžeme vidieť, že mediálne výstupy dosahujú veľmi nízke hodnotenie v tomto type kritéria (tabuľka č. 4). Výnimku predstavujú jedine odborníci, ktorých médiá žiadajú o vyjadrenie najčastejšie. Tieto výsledky naznačujú, že médiá neposkytujú všetkým dotknutým stranám dostatočný priestor k vyjadreniu. Varovným je

Tabuľka č. 3 » Predchádzanie stereotypným zobrazeniam demencie a ľudí s demenciou

	Celkovo	2015	2016	2017	2018
Počet	227	56	52	57	58
K A.1	1,19 ± 0,88	1 ± 0,88	1,25 ± 0,84	1,33 ± 1,02	1,26 ± 0,82
K A.2	1,28 ± 0,93	1,37 ± 0,94	1,16 ± 0,96	1,33 ± 1,02	1,26 ± 0,86
K A.3	0,83 ± 1,17	0,82 ± 1,22	1,16 ± 0,96	1 ± 1,32	0,8 ± 1,09

Tabuľka č. 4 » Zastúpenie všetkých dotknutých strán

	Celkovo	2015	2016	2017	2018
Počet	227	56	52	57	58
K B.1	0,01 ± 0,19	0 ± 0	0 ± 0	0 ± 0	0,06 ± 0,36
K B.2	0,14 ± 0,51	0,17 ± 0,53	0,08 ± 0,4	0,22 ± 0,64	0,13 ± 0,5
K B.3	1,28 ± 0,9	1,37 ± 0,9	1,45 ± 0,77	1 ± 0,97	1,23 ± 0,97

Tabuľka č. 5 » Multi-dimenzionálny prístup k demencii

	Celkovo	2015	2016	2017	2018
Počet	227	56	52	57	58
K C.1	0,53 ± 0,8	0,55 ± 0,86	0,5 ± 0,78	0,72 ± 0,82	0,43 ± 0,77
K C.2	0,42 ± 0,72	0,31 ± 0,71	0,16 ± 0,38	0,5 ± 0,78	0,7 ± 0,83
K C.3	0,46 ± 0,71	0,48 ± 0,78	0,5 ± 0,72	0,27 ± 0,57	0,53 ± 0,73

predovšetkým fakt, že najmenej priestoru dostávajú ľudia s demenciou (kritérium B.1).

Až v 99 % prípadov článok neposkytuje žiadny priestor k vyjadreniu osobe s demenciou. V celej vzorke (N = 227) sa našiel len jeden mediálny výstup, v ktorom sa nachádzal priamy citát osoby s demenciou. Už z nadpisu („Zakladateľ CNN Ted Turner ochorel na demenciu a zabudol názov svojej choroby“) je však zrejmé, že sa jednalo skôr o výsmešne ladený článok. V 8 % mediálnych výstupov mali možnosť sa vyjadriť rodinní príslušníci. V kontraste s tým, 69 % všetkých mediálnych správ obsahovalo vyjadrenie odborníka.

Kritériá C.1, C.2, C.3 — Multi — dimenzionálny prístup k demencii

C.1 V mediálnom výstupe je reprezentovaný nielen medicínsky, ale aj sociálno-psychologický pohľad (napr. témy ako ľudské práva, well — being a kvalita života ľudí s demenciou).

C.2 Mediálny výstup sa venuje aj ekonomickým aspektom ochorenia, napr. ekonomickým dopadom na rodiny a na spoločnosť.

C.3 Mediálny výstup reflektuje aj zodpovednosť a úlohu inštitúcií a komentuje efektívnosť ich fungovania.

Tabuľka č. 5 poukazuje na dominanciu medicínskej perspektívy v médiách na úkor sociálno-psychologickej. Podľa priemerov v tabuľke môžeme konštatovať, že v mediálnych výstupoch absentuje komplexný pohľad na problematiku de-

mencie a témy ako ľudské práva, well — being a kvalita života ľudí s demenciou — kritérium C.1. Ešte nižšie priemerné hodnoty dosiahlo kritérium C.2 o ekonomických aspektoch ochorenia a kritérium C.3 o úlohe inštitúcií.

Sociálno-psychologický pohľad bol úplne alebo čiastočne zastúpený len v 34 % mediálnych správ. Iba minimum článkov (10 %) poukazovalo na ekonomické aspekty ochorenia, vyše 70 % výstupov ich nespomínalo vôbec. Podobný výsledok sa ukázal aj pri kritériu C.3, ktoré sa týkalo zodpovednosti inštitúcií — tejto problematike sa venovalo len 10 % mediálnych výstupov. Až 65 % vôbec nereflektovalo zodpovednosť a úlohu inštitúcií.

Kritériá D.1, D.2, D.3 — Správnosť poskytovaných informácií

D.1 Mediálny výstup sa opiera o modernú klasifikáciu demencie, nepoužíva zastaraný koncept senility.

D.2 V mediálnom výstupe sú odlišené a zastúpené rôzne typy demencie (nielen Alzheimerova choroba).

D.3 Popis prejavov ochorenia je vyvážený (nezužuje sa len na poruchy pamäti).

Na základe dosiahnutých hodnotení konštatujeme, že autori mediálnych správ sa prevažne opierajú o modernú klasifikáciu demencie a menej používajú starší koncept senility (kritérium D.1, viď tabuľka č. 6). Na druhej strane, kritérium D.2 odhaľuje, že v článkoch nie sú dostatočne odlišené

³ www.hlavnespravy.sk

→ **Tabuľka č. 6 » Správnosť poskytovaných informácií**

	Celkovo	2015	2016	2017	2018
Počet	227	56	52	57	58
K D.1	1,85 ± 0,47	1,86 ± 0,58	1,87 ± 0,44	1,72 ± 0,57	1,9 ± 0,3
K D.2	0,49 ± 0,72	1,51 ± 0,78	0,62 ± 0,82	0,44 ± 0,7	0,4 ± 0,62
K D.3	0,46 ± 0,72	1,2 ± 0,86	1,29 ± 0,99	1,05 ± 1,05	1,16 ± 0,91

Tabuľka č. 7 » Vhodnosť a priliehavosť nadpisov

	Celkovo	2015	2016	2017	2018
Počet	227	56	52	57	58
K E.1	1,64 ± 0,55	1,51 ± 0,63	1,58 ± 0,58	1,72 ± 0,46	1,76 ± 0,5
K E.2	1,73 ± 0,52	1,62 ± 0,62	1,66 ± 0,48	1,77 ± 0,54	1,86 ± 0,43
K E.3	0,47 ± 0,74	1,24 ± 0,68	1,54 ± 0,77	1,5 ± 0,78	1,63 ± 0,71

a ani zastúpené iné typy demencie okrem Alzheimerovej choroby. Média majú tiež tendenciu sto-tožňovať príznaky demencie s poruchou pamäti na úkor iných symptómov (kritérium D.3).

V 87 % mediálnych správ o demencii sa vyskytujú aktuálne pojmy bez používania zastaraných alebo už neplatných termínov. Čiastočné prelínanie správnej aj nesprávnej terminológie sa vyskytlo v 8 % prípadov a výlučne neaktuálne označenia použili len 4 % autorov mediálnych správ. Na druhej strane, iba 11 % mediálnych výstupov venovalo priestor aj iným formám demencie ako Alzheimerovej chorobe. V 63 % bola oblasťou záujmu výlučne Alzheimerova choroba. Príznaky demencie správne popisovala menej než polovica mediálnych výstupov – 43 %. Nesprávne alebo veľmi zjednodušene boli príznaky demencie popísané až v 32 % prípadov.

Kritériá E.1, E.2, E.3 – Vhodnosť a priliehavosť nadpisov

E.1 Nadpis korešponduje s obsahom mediálneho výstupu (t.j. nie je zavádzajúci).

E.2 V mediálnom výstupe nie sú použité znevažujúce označenia demencie alebo ľudí s demenciou.

E.3 Nadpis účelovo nedramatizuje tému s cieľom pripútať pozornosť (napr. použitím katastrofických metafor).

Kritériá E.1 a E.2 dosahujú vyššie hodnotenia kvality (tabuľka č. 7). Z toho vyplýva, že nadpisy mediálnych správ o demencii sú zriedka zavádzajúce a nezvyknú obsahovať znevažujúce označenia ľudí s demenciou. Slabšou stránkou nadpisov je, že dramatizujú a katastrofizujú problematiku demencie a Alzheimerovej choroby za účelom priťahovania pozornosti čitateľov (kritérium E.3).

Nadpis bol adekvátne sformulovaný v 68 % prípadov. Čiastočne zavádzajúci nadpis sme identifikovali v 19 % prípadov a úplne zavádzajúci v 4 %. Je povzbudivé, že autori mediálnych správ sa zväčša vyhýbali znevažujúcim označeniam ľudí s demenciou – tento problém sme zaznamenali len v 4 % mediálnych výstupov. Na druhej strane, až 38 % mediálnych správ účelovo dramatizovalo problematiku demencie v nadpisoch (napríklad prostredníctvom rétorických prostriedkov, výkričiek, veľkých písmen a podobne).

Kritériá F.1, F.2 – Poskytnutie informácií o pomoci a dostupných službách

F.1 Mediálny výstup obsahuje odkazy na ďalšie informácie.

F.2 Mediálny výstup obsahuje odkazy na dostupné služby, resp. pomoc pre ľudí s demenciou, rodiny a opatrovateľov.

Tabuľka č. 8 poskytuje informácie o priemerných hodnotách v kritériách F.1 a F.2, ktoré hodnotili, či mediálne výstupy obsahujú odkazy na ďalšie informácie pre čitateľov alebo na dostupné služby, resp. pomoc pre ľudí s demenciou, rodiny a opatrovateľov. Nízke hodnotenia v oboch kritériách naznačujú, že médiá neposkytujú odkazy na informácie o pomoci a službách v dostatočnej miere.

V 77 % prípadoch neobsahoval mediálny výstup žiadny odkaz na ďalšie informácie a v 75 % bol bez akýchkoľvek informácií o tom, na aké organizácie sa obrátiť a aké služby pre verejnosť, ľudí s demenciou a ich rodiny poskytujú.

3.2 Zhrnutie základných zistení

Na základe výsledkov hodnotenia mediálnych výstupov konštatujeme, že:

- médiá nevenujú dostatočný priestor iným typom demencie a sústredia sa takmer výlučne na Alzheimerovu chorobu
- prakticky vôbec neposkytujú priestor pre vyjadrenie ľuďom s demenciou
- najviac priestoru v médiách získali odborníci na danú tému
- rodinných príslušníkov a neformálnych opatrovateľov médiá oslovujú vo výrazne menšej miere
- mediálne výstupy prezentujú ľudí s demenciou prevažne v pasívnej roly
- nadpisy článkov majú tendenciu dramatizovať tému demencie
- médiá neposkytujú dostatočné množstvo informácií o pomoci a dostupných službách
- problematika demencie je prezentovaná cez medicínsku optiku a absentuje sociálno-psychologický pohľad

Tabuľka č. 8 » Poskytnutie odkazov na informácie a služby

	Celkovo	2015	2016	2017	2018
Počet	227	56	52	57	58
K F.1	0,34 ± 0,68	0,41 ± 0,73	0,5 ± 0,78	0,05 ± 0,23	0,33 ± 0,71
K F.2	0,4 ± 0,75	0,37 ± 0,77	0,58 ± 0,82	0,05 ± 0,23	0,5 ± 0,82

Kritériá kvality majú pomerne široké výskumné aj praktické použitie. Vo výskume sa dajú použiť napríklad na medzikultúrne alebo longitudinálne porovnanie kvality mediálnych správ (zmeny v kvalite v priebehu dlhšieho času), prípadne na porovnanie rôznych typov médií a mediálnych žánrov. V praxi môžu slúžiť ako orientačný bod pre novinárov, reportérov, editorov a ďalších mediálnych pracovníkov, ktorých zámerom je tvoriť komplexný a vyvážený mediálny obsah na tému Alzheimerovej choroby a ďalších demencií, prispieť k humanizácii obrazu ľudí žijúcich s touto chorobou a nepodporovať stereotypné a škodlivé zobrazenia demencie v médiách.

→ **Tabuľka č. 9 » Kritériá zoradené od najvyššie po najnižšie hodnotené**

Kritérium	Priemerné hodnotenie
D.1 Článok sa opiera o modernú klasifikáciu demencie, nepoužíva zastaralý koncept senility.	1,85 ± 0,47
E.2 V nadpise nie sú použité znevažujúce označenia demencie alebo ľudí s demenciou.	1,73 ± 0,52
E.1 Nadpis korešponduje s obsahom článku (t.j. nie je zavádzajúci).	1,64 ± 0,55
B.3 Článok poskytuje priestor na vyjadrenie rôznym odborníkom.	1,28 ± 0,9
A.2 Článok sa vyhýba negatívnemu figuratívnemu jazyku (napr. katastrofickým metaforám o demencii).	1,28 ± 0,93
A.1 Článok používa citlivý, nestigmatizujúci jazyk.	1,19 ± 0,88
A.3 Článok referuje o ľuďoch s demenciou ako o aktéroch a nie len ako o objektoch.	0,83 ± 1,17
C.1 V článku je zastúpený nielen medicínsky, ale aj sociálno-psychologický pohľad.	0,53 ± 0,8
D.2 V článku sú odlišené a zastúpené rôzne typy demencie (nielen Alzheimerova choroba).	0,49 ± 0,72
E.3 Nadpis účelovo nedramatizuje tému s cieľom pripútať pozornosť.	0,47 ± 0,74
C.3 V článku je zastúpený systémový prístup.	0,46 ± 0,71
C.2 Článok sa venuje aj ekonomickým aspektom ochorenia.	0,46 ± 0,72
D.3 Popis prejavov ochorenia je vyvážený (nezužuje sa len na poruchy pamäti).	0,42 ± 0,72
F.2 Článok obsahuje odkazy na dostupné služby.	0,4 ± 0,75
F.1 Článok obsahuje odkazy na ďalšie informácie.	0,34 ± 0,68
B.2 Článok poskytuje priestor na vyjadrenie sa rodinám.	0,14 ± 0,51
B.1 Článok poskytuje priestor na vyjadrenie sa ľuďom s demenciou.	0,01 ± 0,19

- ekonomické dopady na rodinu a spoločnosť sú v médiách veľmi málo diskutované
 - médiá vychádzajú z modernej klasifikácie demencie a menej sa opierajú o prekonaný koncept senility
 - popis príznakov ochorenia sa neprimerane zúžuje na poruchu pamäti
 - takmer úplne absentuje systémový pohľad, ktorý poukazuje na rolu a zodpovednosť inštitúcií.
- Prehľad kritérií od tých, ktoré boli splnené najviac až po tie, v ktorých sme zaznamenali najnižšie hodnotenia, ponúka tabuľka č. 9. Z tabuľky možno vidieť, že len prvých 6 kritérií bolo v mediálnych výstupoch v priemere splnených aspoň čiastočne. Hodnotenia v ostatných kritériách boli mimoriadne nízke.

4. Diskusia

Pozitívny jazyk a korektná terminológia v médiách má potenciál redukovat' strach a stígnu spojenú s demenciou, prispieť k vyššej informovanosti verejnosti a k ochote vyhľadať odbornú pomoc pri výskyte prvých ťažkostí. Dostupné analýzy však naznačujú, že médiá robia pravý opak – demenciu rámcujú ako nevyhľaditeľnú a tragickú chorobu, ktorá oberá svoje obete o dušu a identitu (Van Gorp a Vercruysse, 2012). Tragický diskurz podporuje aj voľba rétorických prostriedkov ako sú napríklad metafory. Demencia sa často prirovnáva k smrti za živa, k zákernému monštru, k prívalovej vlně alebo epidémii (Zeilig, 2013; Šestáková a Plichtová, 2020). Diskurz paniky a katastrofy posilňuje stígnu spojenú s demenciou a veľmi pravdepodobne zhoršuje kvalitu života ľudí s demen-

ciou a ochotu vyhľadať pomoc v prípade výskytu prvých symptómov.

Výsledky prezentované v tejto štúdii však naznačujú, že ďaleko horšie dopadli slovenské médiá v oblastiach, ktoré sú málokedy v odbornej literatúre reflektované. Jedná sa o také aspekty textu ako referovanie o ľuďoch s demenciou ako o aktérov a ich humanizovanie cez osobné príbehy a rozhovory. Osobitnou kapitolou je priestor, ktorý v médiách dostávajú jednotlivé zainteresované strany. Média v tomto ohľade zjavne uprednostňujú oslovenie expertov. Oslovenie expertov v rámci problematiky demencií je samozrejme úplne legítimne a prínosné, je však zarážajúce, ako málo priestoru dostávajú skupiny, ktorých sa problém demencie netýka o nič menej – rodiny a samotní ľudia s demenciou. Hoci si uvedomujeme, že získať výpovede ľudí s demenciou môže byť náročné, vlastná skúsenosť z rozhovorov (nepublikovaný výskum⁴) je dostatočným dôkazom, že ľudia s demenciou sú schopní vypovedať o vlastnom prežívaní. Takéto poznatky o žitej skúsenosti by nielen nesmierne obohatili odbornú perspektívu, ale aj pomohli redukovať stereotypy o demencii.

V literatúre sa nám podarilo nájsť iba jednu štúdiu, ktorá hodnotila korpus mediálnych textov o demencii na základe vopred stanovených kritérií. Doyle et al. (2012), ktorí využili 9-položkovú škálu, založenú na odporúčaníach manuálu „Reporting Suicide and Mental illness“, hodnotili mediálne výstupy o demencii v austrálskych médiách. V rozpore s našimi výsledkami konštatujú, že kvalita mediálnych správ o demencii sa v priebehu sledovaných rokov (2000/2001 a 2006/2007) signifikantne zlepšila. Austrálske médiá s odstupom rokov nielen výrazne menej dramatizovali problematiku demencie, ale zlepšili sa aj v použitej terminológii a poskytovaní odkazov na informácie a služby. Hoci za rozdiely vo výsledkoch môže byť čiastočne zodpovedná odlišná metodológia (kritériá, ktoré použili Doyle et al. boli menej komplex-

né a neboli špecificky upravené pre demenciu), zdá sa, že slovenské médiá majú v oblasti informovania o demencii čo doháňať. Domnievame sa, že ide o súčasť širšieho problému – v prvom rade nedostatočného záujmu kľúčových inštitúcií o problematiku demencie. O tom, že tejto oblasti sa neprípisuje význam, aký by si zaslúžila, svedčí aj fakt, že Slovensko dosiaľ nemá národnú stratégiu v oblasti prevencie a starostlivosti o ľudí s demenciou. Viaceré štáty západnej Európy pritom disponujú podobnou stratégiou už vyše 10 rokov⁵ (napríklad Anglicko od roku 2009) a národnú stratégiu demencie má v súčasnosti už aj Česká Republika.

4.1 Limity a odporúčania pre budúci výskum

Náš výskum má viacero limitov, ktoré čiastočne vyplývajú zo samotnej metódy. Obsahová analýza poskytuje informácie o manifestnom obsahu mediálnych výstupov a neumožňuje preskúmať proces tvorby výsledného produktu, či analyzovať vplyv rôznych faktorov (napr. tlakov z externého prostredia ako sú rozhodnutia editorov, majiteľov médií, atď.). Kvantitatívna obsahová analýza tiež nie je vhodná na analýzu latentných významov v rámci mediálneho diskurzu. Keďže identický korpus dát bol analyzovaný aj kvalitatívne (pozri Šestáková a Plichtová, 2020), tento problém nepovažujeme za príliš zásadný.

Výsledky by obohatila aj informácia o tom, ktorí odborníci najčastejšie dostávajú priestor v médiách. Budúce výskumy by mali zohľadňovať zastúpenie jednotlivých profesií, napríklad výskumných pracovníkov, praktických lekárov, klinických psychológov, sociálnych pracovníkov a podobne. Na základe skúsenosti s dátami predpokladáme, že výrazná disproporcia existuje nielen v zastúpení expertov vs. laikov (rodín, ľudí s demenciou), ale aj medzi skupinami expertov, v prospech profesií s vyšším statusom (napr. výskumníci a lekári na úkor sociálnych pracovníkov).

⁴ APVV-17-0536 „Sociálne reprezentácie demencie a ich implikácie pre podporu kognitívneho zdravia na Slovensku“.

⁵ Pre viac informácií pozri <https://www.alzheimer-europe.org/Policy/National-Dementia-Strategies/>

→ Za limit považujeme aj to, že do tvorby samotných kritérií neboli priamo zapojení ľudia s demenciou. Okrem toho, že ľudia s demenciou sú expertmi na vlastnú skúsenosť, majú právo vyjadriť sa k tomu, ako médiá referujú o nich a o ich ochorení. Kritériá by mali byť formulované aj s ohľadom na požiadavky a potreby verejnosti. Na druhej strane, štúdia vznikla ako súčasť výskumného projektu, v rámci ktorého sme oslovili všetky zainteresované strany (ľudia s demenciou, rodiny, odborníkov a laickú verejnosť)⁶. Zistenia z rozhovorov a ďalších výskumných dát slúžili ako pracovný podklad pre formuláciu uvedených kritérií. Budúci výskum by mohol zapojiť ľudí s demenciou ako priamych konzultantov do diskusie o význame jednotlivých kritérií a na základe ich odporúčaní nami navrhnuté kritériá modifikovať, doplniť alebo im priradiť rozdielnu váhu.

4.2 Implikácie

Kritériá kvality majú pomerne široké výskumné aj praktické použitie. Vo výskume sa dajú použiť napríklad na medzikulturálne alebo longitudinálne porovnanie kvality mediálnych správ (zmeny v kvalite v priebehu dlhšieho času), prípadne na porovnanie rôznych typov médií a mediálnych žánrov. V praxi môžu slúžiť ako orientačný bod pre novinárov, reportérov, editorov a ďalších mediálnych pracovníkov, ktorých zámerom je tvoriť komplexný a vyvážený mediálny obsah na tému Alzheimerovej choroby a ďalších demencií, prispieť k humanizácii obrazu ľudí žijúcich s touto chorobou a nepodporovať stereotypné a škodlivé zobrazenia demencie v médiách.

LITERATÚRA A PRAMENE

- [1] AA: *Dementia Friendly Language: Position Paper 4*. Canberra: Alzheimer's Australia, 2009. Available from: <www.fightdementia.org.au/dementia-friendly-language.aspx>.
- [2] ADI: *World Alzheimer Report 2012: Overcoming the Stigma of Dementia*. London: Alzheimer's Disease International, 2012. Available from: <<https://www.alzint.org/resource/world-alzheimer-report-2012/>>.

5. Záver

Napriek tomu, že hodnotenie kvality mediálnych výstupov v problematike mentálnych a neurodegeneratívnych ochorení je mimoriadne dôležité, tejto oblasti sa u nás dosiaľ nevenovala adekvátna pozornosť. Na základe bohatého objemu teoretických aj empirických poznatkov o reprezentáciách demencie a ich dôsledkoch sme navrhli originálny súbor hodnotiacich kritérií. Následne sme zhodnotili korpus mediálnych výstupov, ktoré boli v slovenských médiách zverejnené v rokoch 2015 až 2018.

Zistili sme, že mediálne výstupy na tému demencie sa výrazne líšia v jednotlivých dimenziách kvality. Identifikovali sme tiež viacero závažných nedostatkov, predovšetkým v oblasti zastúpenia všetkých dotknutých strán (ľudia s demenciou a rodinní príslušníci sú vylučovaní v prospech expertov), zastúpení rôznych pohľadov na demenciu (medicínsky na úkor sociálno-psychologického) a ignorovanie ekonomických a spoločenských dopadov demencie. Závažným zistením je fakt, že médiá sa prakticky vôbec nezaoberajú systémovými nedostatkami a zlyhávaním inštitúcií, ktoré by mali byť hlavnou oporou pre ľudí s demenciou a ich rodiny. Výsledky nášho výskumu umožňujú presne cieľiť prípadnú intervenciu na zlepšenie kvality mediálnych výstupov o demencii a Alzheimerovej chorobe a slúžia ako podklad pre navrhnutie intervenčných programov a meranie ich efektívnosti.

⁶ APVV-17-0536 „Sociálne reprezentácie demencie a ich implikácie pre podporu kognitívneho zdravia na Slovensku“.

- [3] AS: *Dementia – The True Cost: Fixing the Care Crisis*. London: Alzheimer's Society, 2018. Available from: <<https://www.alzheimers.org.uk/sites/default/files/2018-05/Dementia%20the%20true%20cost%20-%20Alzheimers%20Society%20report.pdf>>.
- [4] CJFVT: *Mindset. Reporting on Mental Health*. Canadian Journalism Forum on Violence and Trauma, 2014. Available from: <www.mindset-mediaguide.ca>.
- [5] DOYLE, C. J. et al.: Media reports on dementia: Quality and type of messages in Australian media. *Australasian Journal on Ageing*, 2011, 31(2), pp. 96–101.
- [6] HILLMAN, A., LATIMER, J.: Cultural representations of dementia. *PLoS Med*, 2017, 14(3), doi: 10.1371/journal.pmed.1002274.
- [7] CHAUFAN, C. et al.: Medical ideology as a double-edged sword: The politics of cure and care in the making of Alzheimer's disease. *Social Science & Medicine*, 2011, 74(5), pp. 788–95.
- [8] ID: *Dementia Words Matter: Guidelines on Language About Dementia*. Exeter: Innovations in Dementia, 2014. Available from: <<https://www.dementiavoices.org.uk/wp-content/uploads/2015/03/DE-EP-Guide-Language.pdf>>.
- [9] IFANTIDOU, E.: Newspaper headlines and relevance: Ad hoc concepts in ad hoc contexts. *Journal of Pragmatics*, 2009, 41(4), pp. 699–720.
- [10] KITWOOD, T.: *Dementia Reconsidered: The Person Comes First*. Maidenhead: Open University Press, 1997.
- [11] LIVINGSTON, G. et al.: Dementia prevention, intervention and care: 2020 report of the Lancet Commission. *The Lancet*, 2000, 396(8), pp. 413–446.
- [12] SABAT, S. R.: A bio-psycho-social approach to dementia. In *Excellence in Dementia Care: Research into Practice*. Tralee: Kerry Press, 2008, s. 70–84.
- [13] SPURK, C., LUBLINSKI, J.: *Content Analysis: Measuring the Success of Journalism Capacity Building*. Bonn: DW Akademie, 2014. [online]. Available from: <<https://www.dw.com/downloads/28543660/dw-akademiemeasuring-the-success-of-journalism-capacity-building.pdf>>.
- [14] SWAFFER, K.: Dementia: stigma, language, and dementia-friendly. *Dementia*, 2014, 13(6), pp. 709–716.
- [15] ŠESTÁKOVÁ, A., PLICHTOVÁ, J.: More than a medical condition: Qualitative analysis of media representations of dementia and Alzheimers disease. *Human Affairs*, 2020, 30, pps. 382–398.
- [16] VAN GORP, B., VERCRUYSSSE, T.: Frames and counter-frames giving meaning to dementia: A framing analysis of media content. *Social Science & Medicine*, 2012, 74, pp. 1274–1281.
- [17] ZEILIG, H.: Dementia as a cultural metaphor. *The Gerontologist*, 2013, 54(2), pp. 258–267.

ABSTRAKT

Cieľom práce je navrhnuť multi – dimenzionálne kritériá kvality a systematicky zhodnotiť korpus mediálnych správ o demencii. Prínos práce spočíva predovšetkým v návrhu originálnych kritérií, založených na najnovších poznatkoch o reprezentáciách demencie na Slovensku aj v zahraničí, a v systematickom hodnotení spôsobu, akým slovenské médiá referujú o demencii na základe viacerých dimenzií kvality. Dátový korpus pozostával z mediálnych správ o demencii a Alzheimerovej chorobe (N = 227), ktoré boli na Slovensku publikované / odvysielané počas rokov 2015–2018. Dáta boli získané z databázy Newton media na základe kľúčových slov „demencia“ a „alzheimer“. Výsledky naznačujú, že mediálne výstupy na tému demencie sa výrazne líšia v jednotlivých dimenziách kvality. Identifikovali sme tiež viacero závažných nedostatkov, predovšetkým v oblasti zastúpenia všetkých dotknutých strán (ľudia s demenciou a rodinní príslušníci sú vylučovaní v prospech expertov), zastúpení rôznych pohľadov na demenciu (medicínsky na úkor sociálno-psychologického) a ignorovanie ekonomických a spoločenských dopadov demencie. Výsledky nášho výskumu →

- umožňujú presne cieľiť prípadnú intervenciu na zlepšenie kvality mediálnych výstupov o demencii a Alzheimerovej chorobe a slúžia ako podklad pre navrhnutie intervenčných programov.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

demencia, médiá, obsahová analýza, kvalita mediálnych správ

How to Write About Dementia: Selection of Quality Criteria and Evaluation of Media Reports

ABSTRACT

The aim of this paper is to design multi – dimensional quality criteria and systematically evaluate the corpus of media reports on dementia. Its contribution lies mainly in the design of original criteria, based on the latest knowledge about dementia representations in Slovakia and abroad, and in the systematic evaluation of the way the Slovak media report on dementia on the basis of several dimensions of quality. The data corpus consisted of media reports on dementia and Alzheimer's disease (N = 227), which were published / broadcasted in Slovakia over four years (2015–018). Data were obtained from the Newton media database based on the keywords “dementia” and “alzheimer's”. The results suggest that media outlets on dementia differ significantly in each dimension of quality. We also identified a number of serious shortcomings, notably in the representation of all stakeholders (people with dementia and family members were excluded in favor of experts), the representation of different views on dementia (biomedical at the expense of socio-psychological one) and ignoring the economic and social impacts of dementia. The results of our research make it possible to precisely target possible interventions to improve the quality of media outlets about dementia and Alzheimer's disease and serve as a basis for designing intervention programs.

KEY WORDS

dementia, media, content analysis, quality of media messages

Príloha — Kódovací systém

A. Predchádzanie stereotypným a / alebo negatívnym zobrazeniam demencie a ľudí s demenciou (max. 6 bodov)

A.1 Mediálny výstup používa citlivý, nestigmatizujúci jazyk (napr. neoznačuje ľudí s demenciou ako bremeno pre rodiny / spoločnosť alebo ako „dementných“).

- 0 bodov — Text obsahuje výrazne negatívne a necitlivé pomenovania ľudí s demenciou, napr. „Alzheimerici“ alebo „dementní“.
- 1 bod — Text vykazuje menej závažné nedostatky, napr. ľudia s demenciou sú označovaní ako pacienti mimo kontext, v ktorom je takéto označenie vhodné (t.j. medicínsky).
- 2 body — Text používa citlivý a korektný jazyk, nevyskytujú sa v ňom žiadne výrazy, ktoré podporujú stigma (pozri napr. manuál vytvorený ľuďmi s demenciou ID, 2014).

A.2 Mediálny výstup sa vyhýba negatívnemu figuratívnemu jazyku (napr. katastrofickým metaforám o demencii).

- 0 bodov — V texte sa vyskytujú viaceré silne negatívne metafory a ďalšie rétorické figúry, ktoré podporu-

jú tzv. tragický diskurz o demencii (napr. demencia ako smrť za živa, agresívny zabijak, zlodej duší a pod.).

- 1 bod – V texte sa vyskytuje minimálne jedna metafora alebo personifikované označenie demencie (napr. zákerná choroba, tichá epidémia).
- 2 body – V texte sa nevyskytujú žiadne negatívne konotované metafory demencie.

A.3 Mediálny výstup referuje o ľuďoch s demenciou ako o aktéroch a nie len ako o objektoch (napr. prostredníctvom vetnej stavby, v ktorej sú ľudia s demenciou v pasívnej roly).

- 0 bodov – Ľudia s demenciou sú vykreslení ako úplne pasívni, závislí od okolia, bez možnosti a schopnosti akýmkoľvek spôsobom ovplyvniť svoju situáciu.
- 1 bod – Text aspoň čiastočne pripisuje ľuďom s demenciou možnosť a záujem konať, iniciovať činnosť alebo prejavovať svoju vôľu a autonómiu.
- 2 body – Ľudia s demenciou sú zobrazení ako aktéri, ktorí majú viaceré schopnosti zachované a dokážu prejavovať svoju vôľu alebo preferencie.

B. Zastúpenie všetkých dotknutých strán (max. 6 bodov)

B.1 Mediálny výstup poskytuje priestor na vyjadrenie ľuďom s demenciou.

- 0 bodov – Text neposkytuje žiadny priestor pre vyjadrenie ľuďom s demenciou.
- 1 bod – Osoba s demenciou je citovaná nepriamo.
- 2 body – Text obsahuje priamy citát alebo rozhovor s osobou s demenciou.

B.2 Mediálny výstup poskytuje priestor na vyjadrenie rodinám / opatrovateľom.

- 0 bodov – Text neposkytuje žiadny priestor pre vyjadrenie rodinným príslušníkom a / alebo opatrovateľom.
- 1 bod – Rodinný príslušník alebo opatrovateľ je citovaný nepriamo.
- 2 body – Text obsahuje priamy citát alebo rozhovor s rodinným príslušníkom / opatrovateľom.

B.3 Mediálny výstup poskytuje priestor na vyjadrenie sa rôznym odborníkom – napr. psychiatrom, geriatrom, všeobecným lekárom, psychológom, sociálnym pracovníkom, liečebným pedagógom.

- 0 bodov – Text neposkytuje žiadny priestor pre vyjadrenie odborníka.
- 1 bod – Odborník je citovaný nepriamo.
- 2 body – Text obsahuje priamy citát alebo rozhovor s odborníkom.

C. Multi – dimenzionálny prístup k demencii (max. 6 bodov)

C.1 V mediálnom výstupe je reprezentovaný nielen medicínsky, ale aj sociálno-psychologický pohľad (napr. témy ako ľudské práva, well – being a kvalita života ľudí s demenciou).

- 0 bodov – Text je rámcovaný výlučne cez biomedicínsky diskurz (rieši témy ako symptómy, prevalencia, diagnostika, výskum, farmakologická liečba, prevencia a pod.).
- 1 bod – Text čiastočne reflektuje aj iné aspekty problematiky demencie ako medicínske.
- 2 body – V texte je plnohodnotne zastúpený aj sociálno-psychologický pohľad na demenciu.

C.2 Mediálny výstup sa venuje aj ekonomickému aspektom ochorenia, napr. ekonomickým dopadom na rodiny a na spoločnosť.

- 0 bodov – Žiadne zmienky o ekonomických dôsledkoch demencie na rodiny a na spoločnosť.

- 1 bod – Stručná zmienka o ekonomických dôsledkoch ochorenia (napr. uvedením sumy výdavkov na sociálne a zdravotné služby).
- 2 body – Text komplexne referuje o ekonomických dôsledkoch demencie nielen na spoločnosť, ale aj na rodiny ľudí s demenciou.

C.3 Mediálny výstup reflektuje zodpovednosť a úlohu inštitúcií a komentuje efektívnosť ich fungovania.

- 0 bodov – Žiadne zmienky o úlohe inštitúcií ako sú napríklad regionálne úrady verejného zdravia, orgány štátnej správy (Ministerstvo zdravotníctva) a pod.
- 1 bod – Text obsahuje stručnú zmienku o úlohe a / alebo činnosti inštitúcií.
- 2 body – Text adekvátne pomenúva zodpovednosť konkrétnych verejných inštitúcií a komentuje aj prípadné problémy v ich fungovaní.

D. Správnosť poskytovaných informácií (max. 6 bodov)

D.1 Mediálny výstup sa opiera o modernú klasifikáciu demencie, nepoužíva zastaralý koncept senility.

- 0 bodov – Text operuje s pojmom senilnej / stareckej demencie; rozvoj demencie pripisuje procesu prirodzeného starnutia.
- 1 bod – Text používa modernú klasifikáciu demencií a súčasne pojem stareckej demencie, rozdiel medzi zdravým a patologickým starnutím nie je jasný.
- 2 body – Text jasne definuje demenciu ako syndróm (súbor príznakov) spôsobený konkrétnym ochorením, napr. Alzheimerovou chorobou.

D.2 V mediálnom výstupe sú odlišené a zastúpené rôzne typy demencie (nielen Alzheimerova choroba).

- 0 bodov – Text stotožňuje demenciu a Alzheimerovu chorobu, prípadne narába s týmito pojmami akoby sa jednalo o synonymá.
- 1 bod – Text naznačuje, že existujú aj iné typy demencií ako Alzheimerova choroba, tieto však nie sú v článku spomenuté / zastúpené.
- 2 body – Text jasne uvádza, že Alzheimerova choroba je najčastejší typ demencie, uvádza príklady ďalších typov demencií.

D.3 Popis prejavov ochorenia je vyvážený (nezužuje sa len na poruchy pamäti).

- 0 bodov – Prejavy demencie sú v texte redukované len na zabúdanie.
- 1 bod – Text spomína poruchu pamäti ako hlavný prejav ochorenia a popri tom spomína minimálnu jednu ďalšiu kategóriu symptómov (napr. poruchy myslenia).
- 2 body – Text poskytuje komplexný prehľad symptómov demencie.

E. Vhodnosť a priliehavosť nadpisu (max. 6 bodov)

E.1 Nadpis korešponduje s obsahom mediálneho výstupu (t.j. nie je zavádzajúci).

- 0 bodov – Nadpis takmer vôbec neodráža obsah mediálneho výstupu.
- 1 bod – Nadpis čiastočne odráža obsah mediálneho výstupu.
- 2 body – Nadpis odráža obsah mediálneho výstupu v plnej miere.

E.2 V nadpise nie sú použité znevažujúce označenia demencie alebo ľudí s demenciou.

- 0 bodov – Nadpis obsahuje také označenie ľudí s demenciou, ktoré je stigmatizujúce alebo znevažujúce (napr. *dementní, slabomyseľní*).
- 1 bod – Nadpis obsahuje označenie ľudí s demenciou, ktoré je v danom kontexte nevhodné a / alebo negatívne (napr. *trpiaci, pacienti, obeť...*).
- 2 body – V nadpise sa nevyskytujú žiadne znevažujúce či nevhodné označenia ľudí s demenciou.

E.3 Nadpis účelovo nedramatizuje tému s cieľom pripútať pozornosť (napr. použitím katastrofických metafor).

- 0 bodov – Nadpis výrazne dramatizuje problematiku demencie (napr. obsahuje prívlastky ako „krutý“, používa veľké písmená, výkričníky, negatívne konotované metafory).
- 1 bod – V nadpise sa vyskytuje minimálne jeden element, ktorý sa snaží dosiahnuť dramatický efekt.
- 2 body – Nadpis je vecný a neobsahuje žiadne dramatické elementy.

F. Poskytnutie informácií o pomoci a dostupných službách (max. 4 body)

F.1 Mediálny výstup obsahuje odkazy na ďalšie informácie.

- 0 bodov – Text vôbec neodkazuje čitateľa na ďalšie informácie.
- 1 bod – Text neobsahuje priamy odkaz, ale spomína napr. organizáciu, ktorá poskytuje informácie o demencii.
- 2 body – Text priamo odkazuje čitateľa na webovú stránku, kde môže nájsť ďalšie informácie.

F.2 Mediálny výstup obsahuje odkazy na dostupné služby, resp. pomoc pre ľudí s demenciou, rodiny a opatrovateľov.

- 0 bodov – Žiadne odkazy o dostupných službách pre rodiny, opatrovateľov a ľudí s demenciou.
- 1 bod – Text obsahuje minimálne jednu zmienku o službách alebo pomoci pre rodiny a ľudí s demenciou (napr. *telefonickú linku, poradenstvo, terapeutické skupiny*).
- 2 body – Text obsahuje komplexný prehľad pomoci a služieb pre rodiny a ľudí s demenciou.

Všetky kritériá spolu: max. 34 bodov

Research and Development Expenditure and Education Expenditure and Their Relationship with Economic Growth

► Ing. Eva Grebe » Prague University of Economics and Business, Faculty of International Relations, Winston Churchill's Square 1938/4, 130 67 Prague, Czech Republic; email: eva.grebe@vse.cz

* 1. Introduction

Expenditure policy is an integral part of economic policy. Countries' future economic growth and social well-being will depend on knowledge-demanding industry and services. Knowledge goes hand in hand with the educational policy of a particular country. Countries where technological progress is evident, are experiencing faster economic growth. In his paper, Stiroh (2002) examines the link between information technology and U.S. productivity recovery in the late 1990s and finds a strong correlation between information technology and the consequent acceleration in productivity, suggesting a deeper relationship between IT investment and productivity growth. Therefore, it is not surprising that there are demands for the state to increase the share of public investment in education, science and research (i.e. also investment in human capital), which in turn will contribute to the development of new technologies. On February 4, 2019, a resolution of the Government of the Czech Republic approved the Innovation Strategy of the Czech Republic 2019–2030, which aims to make the Czech Republic a country 'that will not only become a symbol of knowledge and advanced technologies but also host the

world's most important scientific capacities' (ÚV ČR, 2019).

With this paper, the author would like to contribute to the debate on the state's expenditure policy, namely expenditure on research and development and expenditure on education, and their relation to economic growth. In this work, the bases are made that countries that have decided to promote science, research and innovation as key national priorities, are now among the most prosperous. For this work's purpose, the author considers prosperity to be such an economic environment of the country in which economic actors, notably human capital, have confidence in the future positive development. The work aims to find out the relationship between expenditures and GDP growth. The research question is whether in the prosperous country depends the approach to spending on education is of higher importance than expenditure on research and development? The working hypothesis is that, in the long run, expenditure on education has a greater impact on the country's economic growth than expenditure on research and development. The research method is a quantitative method of correlation analysis, in which expenditures on education and expenditures on research and development are

compared, and both are correlated with economic growth.

The work is divided into four chapters. The first chapter contains a theoretical framework. Economic policy, as well as economic growth, are presented. The second chapter deals with expenditure on research and development as part of the state's economic policy in terms of its impact on economic growth; the third chapter deals with expenditure on education from the same point of view. The fourth chapter correlates the development of expenditure indicators on research and development and expenditure on education and economic growth indicators. For an illustrative example of these spending policies, the Czech Republic and Norway's situation are included in each chapter. Norway was chosen for a comparison with the Czech Republic given that, according to the latest OECD report, Norway is one of the countries with the largest share of GDP in education in the world, at 6.6% in tertiary education (Armstrong, 2020). In this respect, the paper could serve as a basis for a broader elaboration on a topic.

2. Economic policy and economic growth

One of the definitions of economic policy is that it is the government's (state) approach to its economy. The objectives of economic policy can be expressed in the so-called 'Magic Quadrangle', which captures the traditional economic objectives commonly stated: balanced and stable economic growth, high employment (low unemployment), stable price levels (low and stable inflation) and external balance. Economic policy has its bearers, who, based on the powers conferred on them, seek to achieve economic policy objectives, with the help of a whole range of instruments. The implementer of economic policy may be both state and private institutions, or non-formalized group or individual who plays an active role in the design, implementation and monitoring of economic policies (Žák, 2007). Šulc (1993) divides these institutions into several groups:

- legislative institutions (parliament),
- government institutions (government, ministries or other state institutions, such as customs and tax authorities, trade licensing offices),
- the issuing bank as a monetary policy bearer,
- institutions creating a market environment and supervising its quality (antitrust authorities),
- judicial institutions guaranteeing the enforceability of statutory rules,
- institutions of counterweight or influence that do not belong to the formal organization of economic policy, but directly or indirectly influence it (trade unions, employers' organizations, political parties, etc.).

The main subtypes of economic policy are fiscal policy, monetary policy, external economic policy (international trade policy), and employment and social policy. In this paper, fiscal (budgetary) economic policy will be the key one, especially the state budget's expenditure side. Fiscal policy can be used as a stabilization policy when its goal is to stabilize the economy's performance at the level of potential output, or pro-growth policy when measures are aimed at supporting long-term economic growth.

Economic growth is undoubtedly one of the main priorities of national economic policy. 'Global growth is our urgent priority', leaders said after the summit in Japan (AAP, 2016). The primary source of economic growth is capital in a broad sense, including technology and human capital. Studies that attempt to explain the differences in income between countries found that human capital positively affects economic growth. (Mankiw, Romer and Weil, 1992) Human capital complements physical capital and requires investment in research and education. One of the objectives of economic policy is the stimulation of total production in the economy, i.e. macro output (product) which is measured in a standard (most frequently used) macroeconomic aggregate for measuring the output, gross domestic product (GDP).

The following second chapter is dedicated to research and development expenditure as part of the

→ state's economic policy in terms of its impact on economic growth.

3. Research and development expenditure as part of the state's economic policy

The state's expenditure policy must reflect the environment and time, which often requires the necessary transformation and modernization. This fact was especially evident in 2020 when the whole world was facing (and in 2021 is still facing) the continuing COVID-19 pandemic. For the first time in history, we are facing the complicated question of particular state interventions in their economies on the background of public health issues. Transformation and modernization are among the European Union's economic policy objectives to strengthen European industries' competitiveness. At present, we often talk about the need for digitization and innovation. For this paper's purposes, the part of the expenditure policy that concerns research and development will be considered.

The Czech Republic, like other countries, has its economic concept. The state's policy, through its expenditures, shows the priorities of the economic concept. In the world economy, there is a high pressure of international competition. In the

developed countries' industry, techniques and technologies are innovating very quickly, technological changes in production and new work organization place great demands on human abilities, ability, and willingness to learn and adapt (COŽP UK, 2003). Therefore, research and development expenditure (often used with its abbreviation 'R&D') is a key indicator of government and private sector efforts to gain a competitive advantage in science and technology.

In May 2019, the Council of the European Union adopted conclusions entitled 'EU Industrial Policy Strategy: A Vision for 2030'. These conclusions reflect the European Council's recent call for a proactive long-term EU industrial policy strategy. They should be seen as the Council's contribution to the Commission's task of presenting such a comprehensive plan by the end of 2019 (ER – REU, 2019). The European Commission then published a new industrial strategy in March 2020. In October 2020, it also reaffirmed its intention to pursue an ambitious European industrial policy to make EU industry more sustainable, greener, globally competitive and resilient (ER – REU, 2020).

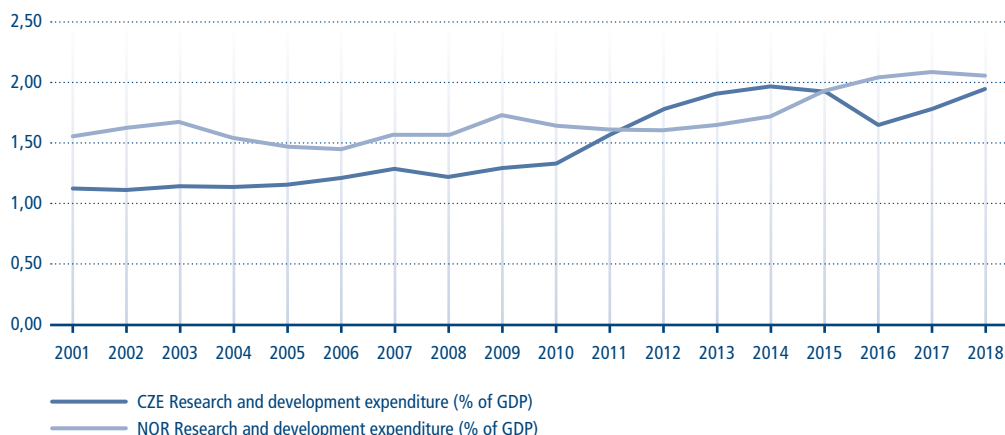
The pressure in the industry of developed countries in the world economy is growing, techniques and technologies are innovating faster not only in

Table 1 » Total research and development expenditure (% of GDP) for the Czech Republic (CZE) and Norway (NOR) between 2001–2018

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
CZE Research and development expenditure (% of GDP)	1.10	1.10	1.15	1.15	1.17	1.23	1.30	1.24	1.29
NOR Research and development expenditure (% of GDP)	1.56	1.63	1.68	1.55	1.48	1.46	1.56	1.55	1.72
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
CZE Research and development expenditure (% of GDP)	1.34	1.56	1.78	1.90	1.97	1.93	1.68	1.79	1.93
NOR Research and development expenditure (% of GDP)	1.65	1.63	1.62	1.65	1.71	1.93	2.03	2.09	2.07

Source: own table based on WB (2020b)

Figure 1 » Total research and development expenditure (% of GDP) for the Czech Republic (CZE) and Norway (NOR) between 2001–2018

Source: own graph based on WB (2020b)

production. This increases the demands on human abilities, not only on the so-called hard-skills but also on the soft-skills of human capital, i.e. the ability and willingness to learn and adapt. The percentage share of R&D expenditure in GDP is a key indicator of the sector's efforts to gain a competitive advantage in science and technology. An overview of research and development expenditure, expressed as a percentage of GDP, is given in the following table for the Czech Republic and Norway. This expenditure includes basic research, applied research and experimental development. It is evident that the state engages in this area either by direct expenditures or by creating suitable conditions for its industrial policy when the necessary partnership is established with the industry in its country.

The figure shows a slow yet growing tendency of the percentage share (in GDP) of the Czech Republic's expenditure on research and development. From this, it can be concluded that the Czech Republic in the years 2001–2014 supported

the innovation process and created favourable conditions for research and development, thereby holding all the program declaration of the government. In the years 2013–2015, expenditure on research and development were above the level of 1.9% of GDP, while in 2016 they dropped to 1.68 %. In 2016, the state budget revenues and expenditures were significantly affected by irregularities in the drawing of funds from the EU budget, when foreign public resources were reduced due to the transition to a new programming period of drawing on EU structural funds. (ÚV ČR, 2018) In the following two years, however, there is a gradual increase in research and development expenditure.

Over the last few decades, one of the EU's key objectives is to increase the EU's competitiveness. In line with the Europe 2020 strategy,¹ the EU should devote 3.00 % of gross domestic product (GDP) to research and development activities. It is evident that the Czech Republic gradually increases its spending on research and development, but has not yet reached target outlined at an EU level. →

¹ The Europe 2020 strategy follows on from the so-called Lisbon Strategy and was the EU's strategic document for the period 2010–2020.

→ 4. Education expenditure as part of the state's economic policy

The education system is an integral part of the state's economic policy, especially from the point of view of sustainability. The rapidly changing economic environment strongly influences the labour market, and thus human capital requirements. The new theory of economic growth assumes endogenous growth based on human capital. The quality of the education system, or human capital, is challenging to measure. For this paper's purposes, one of the indicators of human capital quality is the total expenditure on education, i.e. the measurement of education expenditure. Although the education system's setup also determines the education system's quality, sufficient financing of the system is one of the conditions for developing the education system.

According to IES – NCES (2020) from the available data of 35 OECD countries, data for the year 2016 show, that 19 countries spent on total government and private spending on educational institutions more than the OECD's average GDP share (5%). Norway reported the highest total expenditure on education in the percent of GDP (6.5%), followed by New Zealand (6.4%), Colombia (6.2%),

the United Kingdom (6.2%), Chile (6.1%) and the USA (6.0%). By contrast, 16 countries spent less on education than the OECD average. The lowest total expenditure on education as a percentage of GDP is reported for Luxembourg and (3.2%), followed by the Czech Republic and Ireland (3.5%), and Lithuania together with Italy (3.6%).

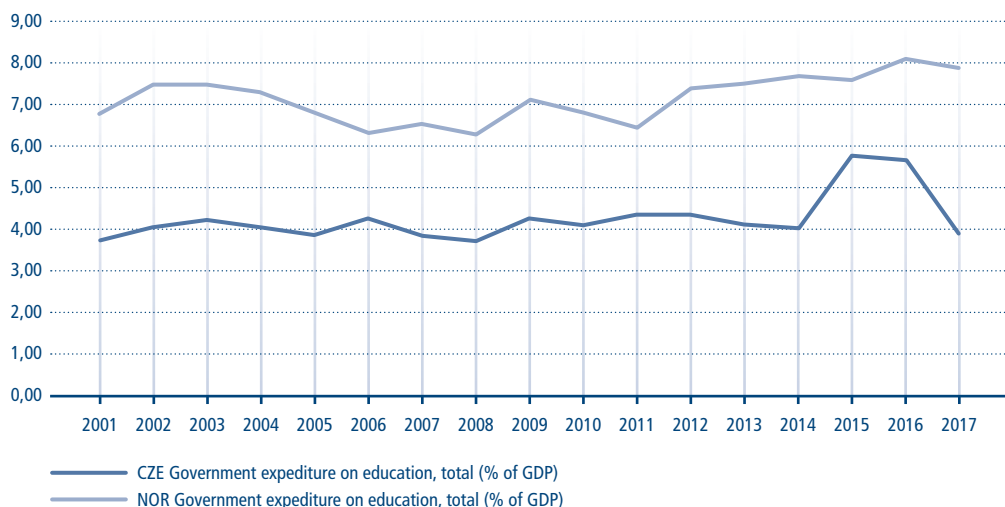
The author only considers the total expenditure on education without considering the different levels of education. Data that are available for different education levels are, in some cases, estimates, and it is often difficult to separate spending on tertiary education, secondary education, or preschool to primary education. Data on education are collected with the UNESCO Institute for Statistics' help, from official responses to its annual educational analysis. All these data are mapped according to the International Standard Classification of Education (ISCED) to ensure educational programmes' comparability at the international level. UNESCO member states formally adopted the current version of ISCED in 2011 (The World Bank). The amount of money flowing into education differ in each country. Tertiary institutions are funded mainly from public sources, but there is also private funding. In the Czech Republic, there is a clear dependence on funds from the state budget.

Table 2 » Total government expenditure on education (% of GDP) for the Czech Republic (CZE) and Norway (NOR) between 2001–2017

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
CZE government expenditure on education (% of GDP)	3.75	3.97	4.14	4.01	3.89	4.22	3.87	3.74	4.17
NOR government expenditure on education (% of GDP)	6.83	7.44	7.42	7.30	6.87	6.39	6.53	6.28	7.10
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
CZE government expenditure on education (% of GDP)	4.06	4.27	4.25	4.09	3.99	5.79	5.59	3.85	
NOR government expenditure on education (% of GDP)	6.74	6.45	7.36	7.47	7.68	7.57	8.03	7.91	

Source: own table based on WB (2020a)

Figure 2 » Total government expenditure on education (% of GDP) for the Czech Republic (CZE) and Norway (NOR) between 2001–2017

Source: own graph based on WB (2020a)

Total expenditure on education, expressed as a percentage of GDP, is shown in the following table and figure for the Czech Republic and Norway. The years selected, 2001 to 2017, were chosen due to data availability and comparability.

Norwegian government expenditure on education, measured as a percentage of GDP, is almost always three percentage points higher than the total government expenditure on education in the Czech Republic in the selected period. This ratio is more or less unchanged over the period, although in 2014, an increase is visible in Norway compared to 2001, while in the Czech Republic it is a decrease in the ratio. The global average of total government expenditure on education in 2017 was 4.529 % of GDP (WB, 2020a). In 2017, the Czech Republic was below the global average, while Norway had higher education expenditure. Total government spending on education (% of GDP) enables to assess priorities that the government's economic policy gives to education related to other public investments, and the government's commitment to invest in human capital development.

5. Comparison of research and development expenditure and education expenditure

The author correlates government expenditure on education to economic growth and spending on research and development with economic growth in this chapter. As economic growth is one of the state's main goals, the relationship between total annual expenditure on education (in % of GDP) and annual GDP growth (in %), as well as between expenditure on research and development and annual GDP growth, is also determined. GDP growth (annual %) from 2001 to 2019 for the Czech Republic and Norway is shown in the following table and figure.

In both countries, the decline in 2009 is clearly visible, which is undoubtedly associated with the financial crisis in 2008 and the subsequent Great Recession. It is also evident that even in 2014, the Czech Republic and Norway's economy after the Great Recession still did not reach the level of 2001. Many sectors and consumer confidence have still been affected by the financial crisis. In 2015 the

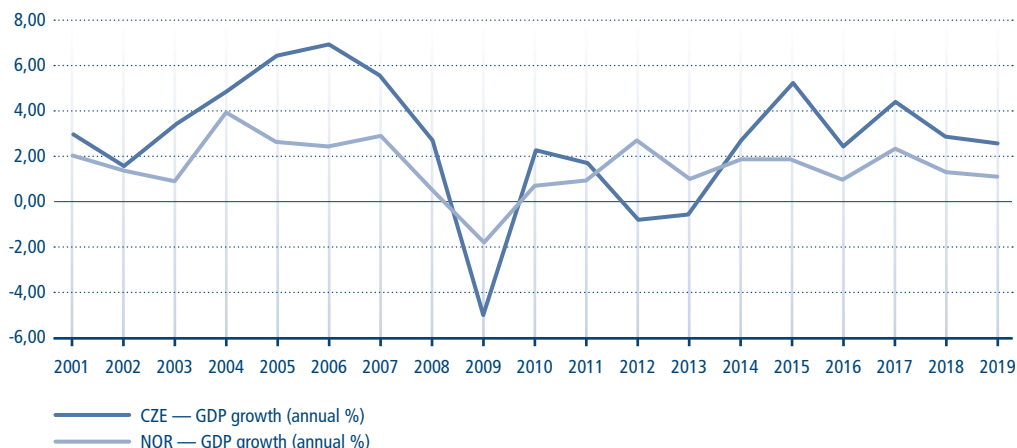
→

→ **Table 3 » GDP growth (annual %) in the period 2001 to 2019 for the Czech Republic (CZE) and Norway (NOR)**

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
CZE — GDP growth (annual %)	2.91	1.65	3.60	4.91	6.53	6.85	5.60	2.68	-4.80	
NOR — GDP growth (annual %)	2.07	1.45	0.91	3.97	2.63	2.40	2.99	0.48	-1.73	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
CZE — GDP growth (annual %)	2.27	1.78	-0.80	-0.48	2.72	5.31	2.45	4.35	2.85	2.57
NOR — GDP growth (annual %)	0.70	0.98	2.70	1.03	1.97	1.97	1.07	2.32	1.29	1.15

Source: own table based on WB (2020c)

Figure 3 » GDP growth (annual %) in the period 2001 to 2019 for the Czech Republic (CZE) and Norway (NOR)

Source: own graph based on WB (2020c)

Czech Republic recorded a sudden rise in GDP, 5.13 %. It is because low oil prices and accelerated (all-time) the Czech Republic's drawing funds from the EU funds connected with loose monetary and fiscal policies helped GDP growth. The economy has been the most successful in the last eight years, and even in comparison with Europe, the development of the Czech economy has been ex-

ceptional (ČSÚ, 2016). In the following years, there were no large fluctuations in GDP growth of the Czech Republic and Norway, in 2019 both monitored countries were not at the starting level of 2001. It can be assumed that annual growth in 2020 and undoubtedly in the following years will be strongly affected by the COVID-19 pandemic and will decline.

The following table No. 4 is a summary table from the data of tables No. 1, No. 2 and No. 3. This table will be used for correlation analysis (statistical relationship analysis) and to determine the correlation coefficient, based on which we assess the degree of correlation coefficient and will be able to decide on the relationship between variables. For the correlation analysis, the years from 2001 to 2017 only are used. It is because, although there are GDP growth (annual %) data available for the Czech Republic and Norway until 2019, and data for total R&D expenditure (in % of GDP) until 2018, data for total education expenditure (in % Of GDP), are only available until 2017. The research period is, therefore, from 2001 to 2017.

Correlations are useful because if we find a relationship between variables, we can predict future behaviour. The correlation coefficient is then a way to assign a value to the relationship. The correlation coefficient takes values between -1 and $+1$:

“0” → there is no relationship between the variables at all

“ -1 ” → there is a perfect negative correlation between variables (indirect correlation)

“ $+1$ ” → there is a perfect positive correlation between variables (direct correlation)

The following are own calculations of correlation coefficients:

Table 4 » Summary table

year	CZE government expenditure on education (% of GDP)	NOR government expenditure on education (% of GDP)	CZE Research and development expenditure (% of GDP)	NOR Research and development expenditure (% of GDP)	CZE — GDP growth (annual %)	NOR — GDP growth (annual %)
2001	3.75	6.83	1.10	1.56	2.91	2.07
2002	3.97	7.44	1.10	1.63	1.65	1.45
2003	4.14	7.42	1.15	1.68	3.60	0.91
2004	4.01	7.30	1.15	1.55	4.91	3.97
2005	3.89	6.87	1.17	1.48	6.53	2.63
2006	4.22	6.39	1.23	1.46	6.85	2.40
2007	3.87	6.53	1.30	1.56	5.60	2.99
2008	3.74	6.28	1.24	1.55	2.68	0.48
2009	4.17	7.10	1.29	1.72	-4.80	-1.73
2010	4.06	6.74	1.34	1.65	2.27	0.70
2011	4.27	6.45	1.56	1.63	1.78	0.98
2012	4.25	7.36	1.78	1.62	-0.80	2.70
2013	4.09	7.47	1.90	1.65	-0.48	1.03
2014	3.99	7.68	1.97	1.71	2.72	1.97
2015	5.79	7.57	1.93	1.93	5.31	1.97
2016	5.59	8.03	1.68	2.03	2.45	1.07
2017	3.85	7.91	1.79	2.09	4.35	2.32

Source: own table based on WB (2020a), WB (2020b), WB (2020c)

→ Table 5 » Correlation coefficients

	A	B	C	D	E	F
A	1.000	0.043	–			
B	0.043	1.000	-0.185			
C	–	-0.185	1.000			
D				1.000	0.061	–
E				0.061	1.000	-0.184
F				–	-0.184	1.000

A — CZE government expenditure on education (% of GDP)
B — CZE GDP growth (annual %)
C — CZE Research and development expenditure (% of GDP)
D — NOR government expenditure on education (% of GDP)
E — NOR GDP growth (annual %)
F — NOR Research and development expenditure (% of GDP)

Education policy is a long-term process of investing in human capital, where human capital is at the same time the result of education, innate abilities and the social environment. Therefore, it will undoubtedly remain part of any country's economic policy in the interests of economic growth.

From the resulting correlation coefficients, we cannot say that their statistical dependence is close to some function of dependence. The dependence between the two monitored variables is very weak or does not exist at all. The chosen statistical method of correlation analysis failed to prove the correlation (relationship) between government expenditure on education in % of GDP and annual GDP growth in % in the Czech Republic and Norway. Regarding the dependence of spending on research and development in % of GDP and annual GDP growth in % in the Czech Republic and Norway, we have failed to prove correlation (relationship) during the researched period. The hypothesis was not confirmed by the chosen method.

6. Conclusion

The research method, quantitative method correlation analysis failed to prove whether, in the long run, education expenditure in a prosperous coun-

try has a higher correlation (relationship) with the country's economic growth than research and development expenditure. However, the correlation method speaks only of a linear or nonlinear relationship between variables; it does not refute or prove the dependence as such. To determine the relationship between the chosen expenditures (education expenditures and research and development expenditures) as part of the country's economic policy and the country's economic growth, it will be necessary to choose another method. Education policy is a long-term process of investing in human capital, where human capital is at the same time the result of education, innate abilities and the social environment. Therefore, it will undoubtedly remain part of any country's economic policy in the interests of economic growth.

REFERENCES

- [1] AAP: G7 makes global economy, growth priority. *AAP General News Wire*, 2016. [on-line]. [cit. 2020-12-20]. Available from: <<https://search-proquest-com.zdroje.vse.cz/wire-feeds/jpn-g7-makes-global-economy-growth-priority/docview/1791558586/se-2?accountid=17203>>.
- [2] ARMSTRONG, M.: How much do countries spend on education? *Statista*, 2020. [on-line]. [cit. 2020-12-04]. Available from: <<https://www.statista.com/chart/15434/the-countries-spending-the-most-on-education/>>.
- [3] COŽP UK: *Strategie průmyslové politiky v souvislosti se vstupem do EU*. Praha: Univerzita Karlova, Centrum pro otázky životního prostředí, 2003. [on-line]. [cit. 2020-12-04]. Dostupné z: <<https://www.czpu.cuni.cz/czp/index.php/cz/zdroje-informaci/konference/222-strategie-prumyslove-politiky-v-souvislosti-se-vstupem-do-eu>>.
- [4] ČSÚ: *Vývoj ekonomiky České republiky – v roce 2015. Shrnutí*. Praha: Český statistický úřad, 2016. [online]. [cit. 2020-12-19]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-ekonomiky-ceske-republiky-4-ctvrtleti-2015>>.
- [5] ER – REU: *Rada vyzývá ke komplexní dlouhodobé strategii průmyslové politiky s vizí pro rok 2030. Tisková zpráva*. Brusel: Evropská rada, Rada Evropské unie, 2019. [on-line]. [cit. 2020-12-05]. Dostupné z: <<https://www.consilium.europa.eu/cs/press/press-releases/2019/05/27/council-calls-for-a-comprehensive-long-term-industrial-policy-strategy-with-a-vision-for-2030/#>>>.
- [6] ER – REU: *Průmyslová politika EU. Nová průmyslová strategie pro Evropu*. Brusel: Evropská rada, Rada Evropské unie, 2020. [on-line]. [cit. 2020-12-05]. Dostupné z: <<https://www.consilium.europa.eu/cs/policies/eu-industrial-policy/#>>>.
- [7] IES – NCES: *Education Expenditures by Country (May 2020)*. Washington: Institute of Education Sciences, National Center for Education Statistics, 2020. [on-line]. [cit. 2020-12-20]. Available from: <https://nces.ed.gov/programs/coe/indicator_cmd.asp>.
- [8] MANKIW, N. G., ROMER, D., WEIL, D. N.: A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 1992, 107(5), pp. 407–437.
- [9] STIROH, K. J.: Information technology and the U.S. Productivity revival: What do the industry data say? *The American Economic Review*, 2002, 92(5), pp. 1559–1576.
- [10] ŠULC, Z.: *Hospodářská politika*. Praha: Consus, 1993.
- [11] ÚV ČR: *Analýza stavu výzkumu, vývoje a inovací v České republice a jejich srovnání se zahraničím v roce 2016*. Praha: Úřad vlády ČR, Odbor Rady pro výzkum, vývoj a inovace, 2019. [online]. [cit. 2021-01-04]. Dostupné z: <<https://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=799467>>.
- [12] ÚV ČR: *Inovační strategie České republiky 2019–2030*. Praha: Úřad vlády ČR, Odbor Rady pro výzkum, vývoj a inovace, 2019. [online]. [cit. 2021-01-04]. Dostupné z: <<https://www.databaze-strategie.cz/cz/urad-vlady/strategie/inovacni-strategie-ceske-republiky-2019-2030?typ=o>>.
- [13] WB (2020a): *Government Expenditure on Education. Total (% of GDP)*. New York: World Bank, 2020. [on-line]. [cit. 2020-12-04]. Available from: <<https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS>>.
- [14] WB (2020b): *Research and Development Expenditure (% of GDP)*. New York: World Bank, 2020. [on-line]. [cit. 2020-12-04]. Available from: <<https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>>.
- [15] WB (2020c): *GDP Growth (Annual %)*. New York: World Bank, 2020. [on-line]. [cit. 2020-12-04]. Available from: <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>>.
- [16] ŽÁK, M. *Hospodářská politika*. Praha: Vysoká škola ekonomie a managementu, 2007.

→ Research and Development Expenditure and Education Expenditure and Their Relationship with Economic Growth

ABSTRACT

The author aims to answer the research question of whether the approach to spending on education is more important than the approach to spending on R&D? The working hypothesis is that expenditure on education has a longer-term impact on the country's economic growth than expenditure on R&D. The research method used is a quantitative method of correlation analysis, in which expenditures on education and expenditures on R&D are compared, and both are correlated with economic growth. The research concludes that the dependence between the two monitored variables is very weak or non-existent.

KEYWORDS

Economic policy; economic growth; education expenditure; research and development expenditure; education policy

JEL CODES

A00

Ideal and Educational Values of English Scouting

► **Wojciech Jerzy Skotnicki** » Kolegium Jagiellońskie Toruńska Szkoła Wyższa, Prosta Street 4, 87-100 Toruń, Poland; email: wojciech_skotnicki_book@o2.pl

- * Scouting is a system of education for boys and girls and a youth movement, which was initiated and developed in the years 1907–1908 on the initiative of General Robert Baden Powell (1857–1941) in Great Britain. Its essence lies in the fact that it grew out of the educational needs of the British empire. The original name is: “scouting” and comes from the word scout — scout (Sedlaczek, 1985, p. 71).

The emergence of this system was largely influenced by the political situation of Great Britain at the turn of the 20th century, including its national social consciousness. This nationalism took a special form during the Second Boer War in 1899–1902 (Trevelyan, 1965, p. 116). The undertaking of hostilities resulted from the need to extend British domination over the Boer republics: Transvaal and Orania in South Africa. The reason was the discovery of gold and diamonds in the area, which as a result made them a particularly desirable object for the British, competing for influence with Germany, a salt competitor who at that time established its ownership in South-West Africa. It was also about torpedoing German efforts to master the precious natural resources of South Africa (Walker, 1941, p. 53).

Col. R. Baden Powell, who in 1899 became famous for defending Mafeking, a strategically important railway junction near the Botswana border, besieged seven months by the Boers. At that time, he had the opportunity to become interested

in, more perfect than traditional methods, ways of educating recruits, which emphasized the development of their character, as well as discipline, cunning, perceptiveness, creativity, supplemented with elements of drill and field exercises. The besieged acutely felt the lack of military reserves. R. Baden Powell then decided to use fourteen or sixteen-year-old boys who showed interest in the ongoing military action as scouts and liaison officers. Due to the type of functions entrusted to them, they were called ‘scout’. With sufficient physical fitness, slim body and mobility, they were in many ways superior to the adults who were used solely to strengthen Mafeking’s lines of defence. The most important advantage was the fact that at their young age they did not attract the enemy’s attention (Liebenberg, 1964, p. 48).

It should be noted here that R. Baden Powell, since his service in India — Kashmir in 1884, began to work on creating an appropriate method in training soldiers, especially among recruits. He attached particular importance to individual training, self-reliance and resourcefulness. In total, this gave rise to the emergence of the scouting method, which he then developed and theoretically built up in 1897 during his lectures for soldiers of the 5th Guards Dragoon Regiment in Meerut, India. They were then published in 1898 in the book entitled ‘Aids to Scouting’. Only his stay in besieged Mafek-

ing gave him the opportunity to use the scouting method in practice. The lessons learned from there allowed him to grasp the proper shape of the future English Scouting (Baden Powell, 1985, p. 12).

R. Baden Powell quite precisely defined the sources on which he based his new concept. In particular, he drew examples from the ideological values of medieval knightly orders, the Gymnastic Society of German Youth, founded in 1811 by Friedrich Ludwik Jahn, and the educational system of a youth organization initiated in 1902 by Ernest Thompson Seton under the name of the Union of Birch Kory. At the same time, he referred to the influence of Stoic philosophy, whose outstanding representative was Epictetus, as well as to the views of William Smith – the founder of Boys Brigade, his father Thomas Arnold, Dan Beard, William Thomas Stead and the folk customs of the Indians, Japanese, Zul and Kuhulain from Ireland (Małkowski, 2018, p. 45).

At the same time, when the idea of R. Baden Powell was maturing, modern and highly developed English society felt a clear lack of a certain, specific type of citizen, and thus – an educational system that would seek and work out the right set of activities, useful in out-of-school upbringing of young people growing in numbers. The school with its didactic and pedagogical patterns was not able to reach young people (Gaj, 1966, p. 21). A burning problem was therefore the need to shape the future, full-fledged member of the community, which would be characterized by honesty, reliability, loyalty, truthfulness, responsibility for words and deeds, and readiness to help others. This demand resulted from changes in the youth employment system as well as from their role in the socio-political system not only of England, but also of other state organisms. After all, no country was indifferent to what the present young generation would be tomorrow. As a consequence, this was to lead to the formation of a specific type of state citizen: a loyal and creative official or soldier, approving of British colonial policy (Jacewicz, 1947, p. 8).

These moods were perfectly understood by General R. Baden Powell. Willing to meet them, he created a system based on the knowledge of the psyche of young people, expressed primarily in the need for adventure and success, thus creating conditions for the development of their activity in this area. He believed that the adventures in the wilderness, in the desert, in the prairie, fighting with animals, as well as tracking, stalking, and fighting with the Indians fascinated the imagination of boys coming from bourgeois, artisanal and aristocratic families, living in various cities of England, who distanced people from forests, fields, lakes and life in the bosom of nature. Especially the latter was one of the most essential needs of a normally developing human organism. He integrated the whole into the system of promotions he developed and in getting young people accustomed to social activities by developing cooperation and competition in the collective (Małkowski, 2018, p. 46).

Getting to know the English scouting system, however, should depend on the proper understanding of the term “system” itself. Two aspects contained in the wording of this phrase draw attention: defining the goal of the activity and defining the type of implementation. The objectives of the activity are defined in the scout educational ideal, and the type of implementation in the set of methods and forms of scout education. R. Baden Powell, as the inspirer of this system, considered in these two aspects, developed the Promise and the Scout Law, regulating the ideological principles and the scout’s personal model. It is as follows:

‘I promise on my honor, to serve God and the King with all my strength, to help my neighbors at all times, to obey the Scout Law.

1. A scout’s honor is reliable.
2. A Scout is loyal to the king, homeland, superiors, parents, employers and subordinates.
3. A scout’s duty is to be useful and help others.
4. A Scout is a friend to everyone and a brother to every other Scout, no matter what class the Scout belongs to.
5. The Scout is polite.

6. A scout is a friend of animals.
7. The Scout obeys orders from his parents, foster and squad without asking.
8. A Scout smiles and whistles under all difficult circumstances.
9. The Scout is frugal.
10. The Scout is pure in thought, speech and deeds' (Baden Powell, 2014, p. 51).

Careful analysis allows us to conclude that a Scout educational ideal is an original set of ideas. On the one hand, it refers to the permanent and common values of all mankind, such as patriotism, brotherhood, religion, helping others, duty, hu-

It is an interaction involving education through action to action, and is therefore sometimes called participatory education. It is the basic premise of the Scout Method. Specific forms of this method according to R. Baden Powell are: game, host, co-existence with nature, camp, degrees and skills (Kožniewski, 2003, p. 28).

R. Baden Powell, who defined Scouting as a 'game', adapted it to the age of children and adolescents. It was – in his opinion – the main bait, allowing them to gain and indirectly shape through the self-education process their moral attitudes, mental qualities, physical fitness, etc. rights. He

The emergence of this system was largely influenced by the political situation of Great Britain at the turn of the 20th century, including its national social consciousness. This nationalism took a special form during the Second Boer War in 1899–1902.

man dignity, and on the other hand, it highlights the features of the English educational tradition, such as the personal model of a gentleman, a self-controlled man who follows the rules of ethics, trustworthy and performing service for the state or the Church (Małkowski, 1990, p. 26).

The two basic assumptions that formed the foundation of the methods and forms of scout education were (Piasecki and Schreiber, 1920, p. 24):

- a) basing on the interests of children and adolescents, which R. Baden Powell described as the boy's desires and ideas
- b) creating such conditions in which the boy would raise himself without unnecessary verbalism on the part of the instructor.

In the first case, the interests, desires and ideas of children and adolescents have their own historical conditions that are subject to change and enrichment. As a result, Scouting had to be constantly open to a wide variety of their needs. The second assumption emphasized the boy's personal, internal experience, thus eliminating the authoritative, verbal requirements imposed on him by the tutor.

also believed that faithfulness shapes a moral attitude, which was motivated by the fact that honesty in the game did not allow for cheating or harming a partner while at the same time forming such virtues as mutual help, solidarity and the ability to sacrifice (Kožniewski, 1961, pp. 28–30).

The substitute system was a sensational educational idea by R. Baden Powell. He argued that the group should consist of three to eight boys, who were peers and selected on the basis of mutual sympathy. It was to be headed by a leader, usually their peers, not imposed from above, but put forward by the host or favorably accepted by them. The resulting host constituted the so-called a natural group in which elements of contemporary known, various types of communities, especially religious ones, were found. This method was the basis of the entire scouting system, in which young people learned how to practice friendship in a natural way (Baden Powell, 2014, p. 57).

On the other hand, getting to know nature and wilderness was the basis for learning resourcefulness in life. Thanks to the forest lifestyle, young

→ people discovered and properly understood the meaning of their own abilities. The novels of Fenimore Cooper, Mayne Reed, Karol May, and Rudyard Kipling contributed in a particular way to the formation of this scouting method, which dealt with tracking, masking and stealing great travelers, conquistadors, trappers and cowboys. Kipling's books are also worth emphasizing: 'The Jungle Book', which was the first codifier of forest rituals, and 'Kim', from which the most popular scouting game took its name. area of India. Kim was educated in this area with methods similar to those used by R. Baden Powell in Mafeking (Kožniewski, 2003, p. 21-22).

The camps where everything was a product of youthful hands were of great importance. They made it possible to implement the scout lifestyle most closely resembling the ideal. Baden Powell believed that it was the scout camps, limited in number, and not mass groups, that created favorable conditions for the development of their own talents and the formation of moral attitudes by scouts. His role was focused on being able to deal with each member of the team or host separately. It had its positive aspect. It caused that children and adolescents did not die in the mass and did not become objects manipulated by commands, but existed as an entity that formed their personality in the process of self-education. The consequence of such a state of affairs was the fact that they returned from the camp organized in this way enriched with new features, shaping their type of a new man (Sedlaczek, 1985, p. 75).

According to R. Baden Powell, degrees and skills contributed to the fact that numerous scouting games created a system encouraging concentration of effort, teaching also the skills of programming work on oneself and meeting the needs of competition and cooperation. Scouting has therefore developed operational skills, ranging from manual skills to organizational skills. By rejecting the indifferent attitude, he developed activity in boys that influenced responsibility for what was happening in their lives and surroundings. R.

Baden Powell believed that the scope of this responsibility is different: from the narrowly understood responsibility for the immediate circle of personal, family and professional life, to undertaking and carrying out historical tasks appropriate for a given generation. Therefore, in the scouting activity, you can find the so-called 'Small virtues', put forward by positivists, as well as the program concerning the great matters of history (Marszałek, 1981, p. 83).

The scouting ideal of education includes the postulate of the full development of the personality of young people, and at the same time the idea of shaping in them an attitude of participation in the development of the world and being with people. R. Baden Powell was of the opinion that the Scout achieves true humanity when — thanks to the already mentioned participatory education — he treats full development as an obligation not only to work on himself, but also to work for others. In this way, it shapes the fate of the community in which it lives, while at the same time shaping its personality in the processes of coexistence and cooperation. This view is in line with the postulate of modern pedagogy, rejecting the cult of individuality and arbitrariness of the collective, violating human rights (Piasecki and Schreiber, 1920, p. 30).

Scouting was never associated with large programs that proclaimed the slogans of social reconstruction, because it was inconsistent with English pragmatism, and also did not undertake specific tasks remaining at the service of the current state policy. On the other hand, he implemented his social service, based on altruism, at the same time encouraging young people to develop social sensitivity, develop social activity and initiative, shape responsibility for all evil arising in the scout's environment, while at the same time preferring the concept of a valuable life over the concept of organized life (Lutosławski, 2014, p. 73).

The scout educational system should be considered a precursor of integrated education. This was due to the fact that traditional concepts of upbringing, based on the psychological distinction of

the so-called authorities of the soul, distinguished the following areas of education: mental, moral and aesthetic. Contemporary pedagogical theories, on the other hand, understand personality development as an integrated process, encompassing mutually interpenetrating manners of treating and shaping a human being. Therefore, R. Baden Powell, in the system he created, drew attention to the entire person of the pupil, and not only to the artificially separated areas of internal and external life. As a result, he considered moral education as a comprehensive boy's behavior in every situation, and spiritual education as involving the entire personality of a young person, forming a living and open mind at the same time. He approached religious education in the same way, which – in his opinion – should be expressed not only in observing religious practices, but also in a way of life consistent with the dictates of Christian ethics (Bednarski, 2000, p. 261–273).

Characteristic in this respect was the fact that the Pledge and Scout Law of Baden Powell were rooted in the Decalogue, and the ethical foundations they contained were derived from the Gospel. Old Testament. The Scout Decalogue, in which he adapted the teachings of Christ to the character, way of thinking and language of young boys, contained two basic principles of Christianity: love of God and love of neighbor. This allowed for the creation of a positive personal model of the scout-knight. The system developed by him put special emphasis not so much on the teaching of the truths of faith, occurring in school teaching, but rather on education through action and deed, which is a contradiction of the educational process due to his passivity R. believers and take part in their liturgical rites. In this context, the purpose of Scouting becomes understandable, as it prepared a young person to do good as an action consistent with the norm of morality, resulting from basic religious ideas. On the other hand, the means that strengthened religious principles, according to R. Baden Powell, were: the personal example of the superior, studying nature, practicing good deeds arising

from faith, and the involvement of senior scouts in the organizational work of the best ideals (Boratynski and Nowaczyk, 1938, p. 12).

In this context, the Catholic Scouting, established in Belgium in 1911 on the initiative of Fr. Jules Petit and with the approval of Cardinal Desiré Mercier there. Scouting in this configuration wanted to educate young people in all spheres, therefore it attached great importance not only to personal but also social formation, teaching love for the Fatherland, a sense of honor, fidelity, respect for a given word and a sense of civic responsibility within temporal communities. Scouting understood in this way showed young people unchanging and universal truths and values, thus shaping their character, and at the same time educating them to freedom (Bojko and Bouchet, 2018, p. 143).

The Catholic Scouting method is designed to help young people in personal formation so that they can prepare themselves as well as possible for adult life. It is about formation that aims to take its place in society and thus find a supernatural vocation (Jacewicz, 1947, p. 63). Catholic Scouting seeks to educate man in all dimensions of his person, according to five goals (Strojny, 2009, p. 38):

- health and fitness,
- practical sense,
- character formation,
- sense of service,
- religious life.

The basic principles of scouting are: shaping through action, life in the bosom of nature, game, substitute system – work in small groups, gradualness – a system of grades and skills, use of symbolism of signs – uniforms, banners, own rituals – ceremonial modelled after knightly ceremonies, division into three age groups, organizational separateness of the units of girls and boys (Barbotin, 1998, p. 65).

Educational work in Catholic scouting takes place in two independent currents: scouts and scouts. The currents are divided into three age branches, which constitute a complementary edu-

→ cational system corresponding to the natural stages of a young person's development (Bojko and Bouchet, 2018, p. 153-154):

1. Yellow branch: wolves and wolves — age 8-12, who work on the basis of Rudyard Kipling's 'The Jungle Book'. Their main educational goal is to be open to others, that is to get out of childhood selfishness. They are accompanied by the slogan: 'Me and others' and orientation towards God through play. The patron of this age group is St. Francis of Assisi.
2. The green branch: girl scouts and scouts — aged 12-17 years, who are the main and most numerous branch in scouts. The basis of their operation is a system of small groups of several people — hosts and learning to live in a community and society. They are accompanied by the slogan: 'Me with others' and education through action, adventure — game, shaping basic human virtues, and deepening and ordering religious life. The patron of this age group is St. John Bosco.
3. Red branch — the so-called 'The Way': guides and wanderers — age 17-24/25. Their main goal is to help you discern and update your life vocation, prepare you for adult, creative and responsible life, and adopt an attitude of service. They are accompanied by the slogan: 'Me for others' and individual education. The patrons of this age group are: St. Teresa of Lisieux and St. Ignacy Loyola.

The badge of Catholic Scouting is the eight-pointed red cross of Marimond Abbey — St. Bernard of Clairvoix, commonly known as the Cross of the Knights of Malta — the Order of Hospitals of St. John of Jerusalem. Crosses of this shape are engraved in the Holy Sepulcher in Jerusalem and are also found in the coat of arms of R. Baden Powell. The eight arms of this cross relate to the Eight Beatitudes, summarizing the gospel and moral life. Their endings, resembling anchors, indicate that every scout and girl scout should anchor their life in this science. The red color of the cross symbolizes the redemptive love and blood of the Savior Je-

sus Christ. At the intersection of the arms of the cross there is a golden lily, which is a sign of Scouting. By the way, on the old maps the lily pointed to the north. Scouting has taken over this designation as a symbol of perseverance in following the chosen path. For Catholic scouts, Jesus Christ is the Pole Star towards which they are heading and which gives them direction (Barbotin, 1998, p. 73).

Scouting is a movement that includes various organizations, various theorists, such as, for example, Robert Baden Powell, Olga and Andrzej Małkowski, Aleksander Kamiński and others. However, at the beginning of this multi-strand movement there was a common philosophy saying that Scouting was born in the Latin, Western and Christian civilization, and was brought into existence by Christians, although it was to serve not only Christians as a specific educational method. Adaptations of this movement and its methods to the ground of other civilizations are only adaptations, but only one source remains: Western European, and in terms of civilization — Latin, Latin Christianity, i.e. Catholicism and Protestantism, and Eastern Christianity have a common universal ethics, based on the Decalogue. This ethic is respected by all Christian religions, and as such still affects individual national cultures. The Roman Catholic Church, the Anglican Church, and other Protestant Churches — these are the main institutions of the Christian religion, whose representatives joined the scouting movement in individual countries of Western civilization (Jacewicz, 1947, pp. 14-15).

It should be remembered that the philosophy of action, the philosophy of activity in goodness — is deeply Christian, and according to the principles of scouting from the very beginning, doing good leads to self-education of young people. R. Baden Powell's philosophy was essentially a Christian philosophy of doing good to a person, it was a philosophy of action and a philosophy of performing good acts towards another person. In a sense, Scouting has become an active personalism, a phi-

losophy of the human person in action, in doing good, and in doing good by persons in relation to others. R. Baden Powell's concept could be compared to the views expressed by Lactantius and St. Augustine after his conversion. They pointed to the need for re-election, or the need to reconnect with a personal God. The creator of scouting, General Robert Baden Powell, entered this trend of thinking, pointing out that scouting is to be an integral educational system, instilling ideas and values in young people, giving them a method and program in action and improvement, and a structure guaranteeing a sense of security, human dignity and humanity (Strojny, 2009, p. 29).

The novelty of the scouting system was education through action and actions against the passive formation of young people. As a consequence, the scouting method moved away from overly intellectual and abstract treatment of values, and localized itself in personal relationships by doing good. Good in action makes the Scout not only good, but also forms and builds interpersonal bonds through the good that is done, which gives happiness and opens up to another person, allows you to experience truth, freedom and love. Undoubtedly, the initiative belongs to the educator – instructor, team, who by his example opens the way to the plans of the Creator and recognizing the role of God in human life and in the created world. As Baden Powell points out, religiosity is not only about worship and worship of God, but also a proper attitude towards other people and oneself. True religiosity is contained in the commandment to love God, one's neighbor and oneself, and thus in the active attitude of the scout. The right attitude towards one's neighbor is based on brotherhood, irrespective of one's religion. The essence is human dignity, and this infallibly leads to love. Religiousness and values were inscribed by Baden Powell in the Scout's Promise and Law and considered a necessary condition for participation in the Scout Movement. Baden Powell did not impose any religion or denomination. He argued that every scout should have a religion, which does not need to be introduced to

scouting, because it is already strongly rooted there, and at the same time constitutes its essential foundation (Bojko and Bouchet, 2018, p. 168).

It is worth noting that the scouting system constructed in this way was implemented by R. Baden Powell in 1907, in a several-week-long, experimental training camp for a dozen boys he organized, which took place on the Brownsea Island in Dorset. Soon after, some of its elements were adopted by various youth organizations in the UK, such as the Association of Public Gardeners, Boys Brigade, the YMCA and the Christian Young Boys Association (Baden Powell, 1985, p. 14).

In 1908 his book was published. Scouting for Boys, which is the product of deeper and more mature reflections and experiences on Brownsea Island. It referred in the most essential outline to the earlier book 'Aids to scouting', written for the use of recruits – soldiers. However, due to the fact that it turned out to be of little use for the new method, developed – as is known – for the needs of school students, it therefore required redrafting. Its appearance on the bookstore market increased the popularity of scouting to such an extent that already in 1909 the movement in Great Britain reached 80,000 girls and boys. The organization he created eventually adopted the official name: Boys Scouts Association, and was entered in the 'Royal Charter' as a grouping of particular public interest. The Scout wore a uniform modelled on the military gear that R. Baden Powell used in Africa and India. A lily was adopted as the organization's badge, the shape of which was borrowed by the scouting creator from the northern arrow in the compass, obligatory for scouts already during the defence of Mafeking, and the slogan: 'Be Prepared' – be ready, taken from the call of the South African gendarmerie (Jacewicz, 1947, p. 9).

Beginning in 1910, Scouting turned into a youth movement that was rapidly developing in different countries and adapting to their local traditions, conditions and needs. It was also in this form that he penetrated the Polish lands under the Austrian partition, to Lviv (Piasecki and Schreiber, 1920, pp. 31–32). →

REFERENCES

- [1] BADEN POWELL, R.: Jak organizacja wzrastała. In *Geneza harcerstwa. Teksty źródłowe*. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985.
- [2] BADEN POWELL, R.: *Skauting dla chłopców: wychowanie dobrego obywatela metodą puszczańską*. Warszawa: Oficyna Przeglądu Powszechnego, 1990.
- [3] BADEN POWELL, R.: *Wskazówki dla skaut mistrzów: podręcznik dla drużynowych, zawierający teorię skautingu*. Kraków: Oficyna Wydawnicza "Impuls", 2014.
- [4] BARBOTIN, E.: *Skauting i pedagogia wiary*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne, 1998.
- [5] BEDNARSKI, F. W.: *Wychowanie młodzieży dorastającej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Navo, 2000.
- [6] BOJKO, K., BOUCHET, H.: *Skauting i indywidualność*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2018.
- [7] BORYŃSKI, H., NOWACZYK, W.: *Uderzmy w głęb. Wskazówki metodyczno-programowe harcerskiej służby Bogu*. Kraków: Komenda Chorągwi Harcerzy w Krakowie, 1938.
- [8] GAJ, J.: *Główne nurty ideowe w ZHP w latach 1918–39*. Warszawa: Wydawnictwo Harcerskie, 1966.
- [9] GÓRSKI, G.: *Polonia Restituta. Ustrój państwa polskiego w XX wieku*. Toruń: Kolegium Jagiellońskie Toruńska Szkoła Wyższa, 2018.
- [10] JACEWICZ, W.: *Naczelne hasła moralne skautingu*. Kraków: Seminarium Teologii Moralnej UJ, 1947.
- [11] KOŹNIEWSKI, K.: *I zawsze krzyż oksydowany. Refleksja nad historią harcerstwa w Polsce 1911–1980*. Warszawa: Wydawnictwo Horyzonty, 2003.
- [12] KOŹNIEWSKI, K.: *Ognie i ogniska. Drogi i przemiany harcerstwa polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1961.
- [13] LIEBENBERG, B. J.: *Nederland en die Voorstrekters van Natal*. Pretoria: Universiteit van Suid-Africa, 1964.
- [14] LUTOSŁAWSKI, K.: *Skauting jako system wychowania moralnego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2014.
- [15] MAŁKOWSKI, A.: *Jak skauci pracują*. Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1990.
- [16] MAŁKOWSKI, A.: *O wychowanie skautowe*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2018.
- [17] MARSZAŁEK, L.: Ideowe i wychowawcze wartości harcerstwa. *Więź*, 1981, 9, s. 73–83.
- [18] PIASECKI, E., SCHREIBER, M.: *Harce młodzieży polskiej. Na podstawie dzieła gen. R. Baden Powella pt. Scouting for Boys*. Lwów: Książnica Polska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, 1920.
- [19] SEDLACZEK, S.: Geneza skautingu i harcerstwa. In *Geneza harcerstwa. Teksty źródłowe*. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985, s. 63–79.
- [20] STROJNY, J.: Wychowanie religijne i duchowe w genezie ideowej harcerstwa. In *Wychowanie chrześcijańskie metodą harcerską*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2019, s. 12–31.
- [21] TREVELYAN-MACAULAY, G. M.: *Historia Anglii*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1965.
- [22] WALKER, A. E.: *History of South Africa*. London: Longmans, 1941.

Ideal and Educational Values of English Scouting

ABSTRACT

The aim of the article is to show the ideological and educational values of English Scouting. It was an educational system and a youth movement supporting children and youth in their physical, mental and spiritual development, both in an individual and social dimension. It was developed by the English general Rob-

ert Baden Powell. Scouting is an educational method that takes into account the psychophysical structure of children and adolescents, their natural needs, ideas and dreams. It includes character, health, strength, practical sense and service to others, and according to Fr. Jacques Sevin also develops faith, recognizes your vocation and strives for personal holiness. The foundation of the Scout Method is the 'pledge and law', which is a voluntary and personal commitment to adhere to an ethical code of conduct. 'Promise and law' contain the values recognized by R. Baden Powell as fundamental to the person and society. In Catholic Scouting, they are also a tool of religious formation. The basis of scouting pedagogy is the substitute system. As part of the group, young people with the support of instructors take specific social roles and responsibilities, organize the life and activity of the group. Symbolism plays an important role in Scouting, stimulating the imagination and building the identity of children and young people, and introducing them to the mysteries of faith in Catholic Scouting. An important element of the scouting method is contact with nature, developing physical and moral health, as well as a sense of harmony and respect for the world created by God. Scouting with its rules, hierarchy, symbolism and rituals is a great game, de-fined by the rules contained in the Scout Law. It forms the attitudes of young people, teaching them loyalty, honesty, devotion, discipline, chastity, thrift, self-control and service to others.

KEYWORDS

Scouting; Robert Baden Powell; Scout Method; Pledge and Scout Law; Latin civilization.

JEL CLASSIFICATION

I20

×

Význam otevřeného a svobodného internetu pro ekonomický rozvoj: případ Čínské lidové republiky¹

► Jan Švec, Ing. » Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů, nám. Winstona Churchilla 1938/4, 130 67 Praha, Česká republika; email: jan.svec@vse.cz

* 1. Úvod

Rozšiřování přístupu k internetu bylo spojováno s řadou optimistických představ. Očekávalo se mimo jiné, že snadná dostupnost informací povede k vyšší vzdělanosti obyvatel a rozvoji vědy a inovací (Leighninger, 2011, s. 20). Mezinárodní organizace jako Světová banka nebo OECD se i z toho důvodu zaměřily na podporu rozšiřování přístupu k internetu v rozvojových zemích, což mělo přispět k jejich rychlejšímu ekonomickému rozvoji (Miura, 2018, s. 12; Friederici, Ojanpera a Graham, 2017, s. 4). V článku jsou představeny výsledky výzkumů, které usilují o identifikování vlivu internetu na ekonomický rozvoj. Důraz je kladen na otevřenost internetu jako klíčového prvku pro využití ekonomických i jiných výhod internetu. Druhou část článku tvoří stručná případová studie Čínské lidové republiky (ČLR), kde došlo k obrovskému rozvoji ve využívání internetu a dnes se jedná o zemi s největším internetovým trhem. Autor argumentuje, že rozšíření internetu v Číně má jistý pozitivní vliv na ekonomický rozvoj země, ale tyto dopady by mohly být vyšší, pokud by internetové prostředí v Číně bylo otevřenější a svobodnější. Kromě rešerše sekundárních odbor-

ných zdrojů autor analyzoval primární zdroje včetně čínských opensource dokumentů především z vládních zdrojů.

2. Internet jako významný faktor ekonomického růstu

Vývoj internetového prostředí můžeme rozdělit do čtyř stádií (Evans, 2011):

1. Výzkumná fáze, kdy se síť nazývala ARPANET (Advanced Research Project Agency Network). V toto období byla využívána primárně v akademické sféře a v armádě.
2. Druhá fáze, kdy se internet zpřístupnil veřejnosti a firmy si zakládaly webové stránky, které používaly k prezentaci svých služeb a zboží.
3. Ve třetí fázi se statický charakter změnil na částečně dynamický (transakční), neboť produkty a služby se začaly nabízet a prodávat přímo prostřednictvím internetu.
4. Čtvrtá fáze, někdy nazývaná jako Web 2.0, trvá dosud a vyznačuje se především existencí internetových aplikací (především sociálních sítí), které umožňují vzájemnou interakci uživatelů, kteří mohou snadno produkovat a šířit vlastní obsah.

¹ Tento příspěvek vznikl díky podpoře Interní grantové agentury Vysoké školy ekonomické v Praze v rámci projektu č. 56/2020.

Podle Světové banky podporuje internet ekonomický růst prostřednictvím tří hlavních oblastí – inkluze, efektivity a inovací. Inkluze se sem řadí, neboť internet umožňuje sociální interakci a zapojuje do trhu velké množství subjektů. Pro malé podniky či jednotlivce, kteří za normálních okolností nemohou používat marketingové nástroje, může být internet důležitou možností, jak získat zákazníky. Transakce díky internetu probíhají rychleji, levněji a pohodlněji, a celkové transakční náklady se výrazně snižují, čímž se zvyšuje celková efektivita. Konečně třetím prvkem jsou inovace, které jsou umožněny především díky svobodné výměně informací, ale také kvůli automatizaci úkonů, jež dříve museli dělat lidé (WB, 2016, s. 42–43).

Ronald Coase ve svém článku *The Nature of the Firm* (1937) poprvé upozornil na význam transakčních nákladů. Mnohé z těchto nákladů, jako je hledání zákazníků či dodavatelů, vyjednávání obchodních kontraktů apod., souvisí s náklady na získávání a sdílení informací. Internet a spolu s ním další informační a komunikační technologie (ICT) výrazně snižují právě tyto náklady (WB, 2016, s. 42). Přístup k internetu značně usnadňuje tok informací a snižuje vzdálenosti mezi subjekty, čímž přispívá ke snížení transakčních nákladů a nákladů na dopravu (MacDougald, 2011, s. 7).

Czernich et al. (2009, s. 29) provedli analýzu panelových dat států OECD, na jejímž základě došli k závěru, že zavedením internetu se zvýšil hrubý domácí produkt zemí o 2,7 až 3,9 %. Gholami, Lee a Tong (2005, s. 1002) provedli analýzu časových řad, zaměřenou na přínos ICT k ekonomickému rozvoji ve 20 vybraných zemích. Výsledky analýzy ukazují pozitivní vliv ICT na ekonomický růst, ale pouze v rozvinutých zemích. Meltzer tvrdí, že přínos internetu k hrubému domácímu produktu (HDP) je možné sledovat ve všech zemích, ale v rozvojových zemích v menší míře než v rozvinutých (Meltzer, 2013, s. 3). V souladu s tím uvádí Manyika a Roxburgh (2011, s. 3), že internet přispívá přibližně poloviční měrou k HDP v rozvojových zemích oproti zemím vyspělým. Podobně i analýza dopadů internetového připojení v Africe

ukázala pozitivní vliv internetu na ekonomický růst, ale pouze za určitých okolností, jako je dosažení jisté míry připojení a rozvinutost infrastruktury (Friederici, Ojanpera a Graham, 2017, s. 2).

MacDougald provedl analýzu panelových dat, které, na rozdíl od většiny ostatních studií, jež analyzují průřezová data, zachycují dynamiku vývoje a mohou tak lépe podchytit kauzalitu. Výsledky ukazují, že v zemích s nízkým důchodem nemá podle MacDougald (2011, s. 85) zvýšení míry připojení k internetu žádný vliv na výši exportu. Z celkového hlediska má ale internet podle něj i v rozvojových zemích pozitivní vliv na HDP a index lidského rozvoje (HDI, Human Development Index). Podle MacDougald (2011, s. 85) musí mít stát alespoň základní infrastrukturu a zajistit dostatečnou úroveň vzdělání občanů, aby přístup k internetu měl pozitivní dopad na ekonomiku. Rozdíl mezi dopady internetu v různých zemích je dán také odlišnou institucionální kvalitou (MacDougald, 2011, s. 14). Výsledky podle autora ukazují na to, že základní instituce a stabilní sociální podmínky jsou nutné, aby mohly být výhody z přístupu k internetu plně využívány (MacDougald, 2011, s. 18). Na druhou stranu, internetový mezinárodní obchod má podle některých odborníků potenciál výrazně pomoci exportérům z rozvojových zemí, protože jim může pomoci obejít bariéry vstupu na globální trh, jakým může být právě například špatná dopravní infrastruktura (Meltzer, 2013, s. 20).

Vysoká míra korelace je sledovatelná mezi mírou přístupu k internetu a úrovní indexu lidského rozvoje. Analýza dat z roku 2015 ukázala, že korelační koeficient je v případě HDI vyšší – 0,66 než u národního produktu – 0,566 (Zambrano, 2017). Neboť kromě národního produktu jsou dalšími primárními komponentami HDI vzdělání a zdraví, lze z toho tak odvodit, že připojení k internetu je pozitivně korelováno s kvalitou vzdělání a zdravím populace. Většina zemí ve stejných úrovních HDI má podobný vývoj míry připojení k internetu. Všechny 17 států, které v roce 1999 jako první zavedly připojení k internetu alespoň u pětiny obyvatel měly

→ HDI vyšší než 0,8. Ve všech zemích s velmi vysokým HDI mělo v roce 2015 připojení k internetu více než polovina celkové populace. Rumunsko je dokonce jedinou zemí z této skupiny, které mělo nižší míru připojení než 60 %. Na druhou stranu, žádná země s nízkou úrovní HDI, s výjimkou Nigérie, nepřekročila míru připojení 30 % (Zambrano, 2017).

Světová banka (dále také jen Banka) upozorňuje, že přestože jsou z celkového hlediska ICT pro ekonomický rozvoj zemí spíše přínosné, tak dosavadní praxe odhalila některé sporné momenty a přínos technologií pro globální produktivitu, rozvoj střední třídy a posílení zodpovědného vládnutí byl dosud nižší, než se původně očekávalo (WB, 2016, s. 2). Banka upozorňuje například na problém zvyšování nerovností, neboť „jednodušší“ zaměstnání byly nahrazeny dobře placenými pozicemi, vyžadujícími kvalifikovanou znalost práce s technologiemi. Pro nekvalifikované pracovníky se tak situace mohla relativně zhoršit. Banka také zmiňuje, že technologie mohou vést k posílení elit, vyšší státní kontrole a zvýhodnění velkých firem, což je způsobené tím, že výhody technologií mohou nejlépe využívat subjekty disponující lepšími znalostmi a zdroji (WB, 2016, s. 3). Jedním z problémů internetového trhu je také jeho oligopolizace. Zatímco ještě na začátku 21. století byl internetový přenos rozdělen mezi tisíce společností, v současné době je koncentrován pouze u několika desítek největších firem. Například pouze čtyři společnosti (Google, Facebook, Baidu, Alibaba) ovládají celou polovinu trhu internetového marketingu (WB, 2016, s. 44).

Robert Solow představil na konci 80. let 20. století tzv. paradox produktivity. Paradox spočíval v tom, že produktivita v americké ekonomice stagnovala navzdory rostoucí digitalizaci. Solow (1987) uvedl, že „počítačový věk můžete vidět všude, jen ne ve statistikách o produktivitě“. V roce 2014 publikovali (Acemoglu et al, 2014, s. 399) článek, který navazuje na Solowa a kritizuje přehnaně optimistický přístup vůči všeobecnému zavádění informačních technologií. Acemoglu et al.

(2014) na základě analýzy ekonomických dat v USA uvádějí, že růst IT byl částečně nahrazován oslabením jiných odvětví a růstem nezaměstnanosti. „Dřívější prohlášení o smrti Solowova paradoxu mohly být předčasné“ (Acemoglu et al, 2014, s. 399).

Také Světová banka připouští, že většina výzkumů, které zkoumají vliv internetu na ekonomiku používají metodu regrese založenou na průřezových datech, která není dostačující ke zjištění kauzality (WB, 2016, s. 56). Některé studie (např. Manyika and Roxburgh, 2011), které mají potvrzovat pozitivní dopad internetu na ekonomický rozvoj, se nezdá opírat o neurčitá data, jako je podíl sektoru informačních a komunikačních technologií na HDP. Tyto údaje ale přitom nikterak nevypovídají o pozitivním vlivu těchto technologií na ekonomiku. Zdroje, které jsou využity v rámci sektoru ICT, by se v jiném případě pravděpodobně uplatnily v rozdílných sektorech. Nemůžeme například očekávat, že všichni informatici by při neexistenci internetu byli nezaměstnaní. Nelze také vyloučit, že by v jiné oblasti mohli být i produktivnější. Není tedy možné předpokládat, že podíl ICT na celkovém produktu se rovná přínosu ICT k produktu.

Výzkumy tedy ukazují, že internet spíše má pozitivní vliv na ekonomický rozvoj, ale dopady nejsou tak jednoznačné, jak se mohlo v počátcích rozšiřování internetu zdát. Nejspornější je míra pozitivního dopadu v rozvojových zemích. Výhody internetu mohou plně využívat země, které mají rozvinutou infrastrukturu, stabilní institucionální strukturu a jeho občané disponují dostatečným vzděláním.

3. Ekonomický význam otevřeného a svobodného internetového prostředí

Zpráva OECD *Economic and Social Benefits of Internet Openness* z roku 2016 upozorňuje na význam „otevřenosti“ internetu („Internet Openness“), který je nezbytným faktorem k tomu, aby ekonomické a společenské výhody internetu mohly být

plně využity (OECD, 2016). Otevřenost a globálnost jsou základní principy internetu, jež podporují ekonomický růst a inovace. Otevřenost internetu zahrnuje dle OECD technickou, ekonomickou i společenskou dimenzi (OECD, 2016, s. 5). Je to právě otevřený charakter internetu, jež podporuje jeho schopnost fungovat jako spojující systém, jež umožňuje mimo jiné sdílet znalosti, data a podporovat nové příležitosti. Svobodný internet může také přispět při řešení katastrofických událostí včetně snadnějšího monitorování epidemií, což se ukázalo i nedávno při řešení epidemie nemoci SARS-CoV-2. Také Světová banka považuje za klíčové, aby byl internet nejen univerzálně dostupný, ale i otevřený a bezpečný (WB, 2016, s. 4). Podobně jako OECD, také Světová banka uvádí, že otevřený a svobodný internet přispívá k inovacím a ekonomickému rozvoji (WB, 2016, s. 253).

Pokud je internet v zemi široce dostupný a existuje důvěra veřejnosti, že je svobodný a bezpečný, pak může výrazně povzbuzovat podnikání (WB, 2016, s. 228). Data ukazují, že státy, které nejvíce profitují z internetu, mají otevřené internetové prostředí (Manyika a Roxburgh, 2011, s. 7). Do celkového konceptu otevřenosti internetu patří podle OECD také transparentnost pravidel, princip end-to-end (data proudí od odesílatele rovnou k příjemci), svoboda projevu, ochrana soukromí či vysoká míra důvěry (OECD, 2016, s. 17).

Snahy vládních úřadů o kontrolu internetového prostředí mohou ohrožovat nejen lidská a politická práva internetových uživatelů, ale také možnost jednotlivců i firem operovat svobodně na trhu. Například požadavek vlád na umístění dat uživatelů na území daného státu zvyšuje náklady firem na nakládání s daty (Meltzer, 2013, s. 18). Dle amerického ministerstva obchodu vedou restriktce na internetu k řadě problémů, mohou způsobit ekonomické škody a likvidují svobodnou výměnu zboží, služeb, ale i myšlenek. Omezení mezinárodního pohybu dat ohrožuje globální charakter internetu, znesnadňuje mezinárodní obchod pro velké firmy a činí jej prakticky nereálným pro malé podniky, které si nemohou dovolit splňovat náročné pod-

mínky ve všech zemích, kde obchodují (US DOC, 2014, s. 8). Také švédská Národní obchodní rada upozornila ve své analýze na důležitost svobodného pohybu dat, který je pro rozvoj mezinárodního obchodu nezbytný (Kommerskollegium, 2014). Zavádění restrikcí na volný tok dat snižuje podle OECD export i import počítačových služeb o několik procent, zároveň negativně ovlivňuje také trh zpracovatelského průmyslu (OECD, 2016, s. 12). Omezení volného pohybu dat kritizují také Ezell, Atkinson a Wein (2013). Jako problematické vnímají, že omezení jsou často přijímána na základě politických důvodů, přičemž nejsou zohledňovány ekonomické a technické aspekty. Z celkového hlediska poškozují ekonomickou produktivitu a výrazně snižují efektivitu síťových technologií (Ezell, Atkinson a Wein, 2013, s. 44).

Otevřenost internetu narušuje například cenzura a blokace, povinnost lokalizace dat, ovládání doménových jmen či sledování uživatelů vládami (Ezell, Atkinson a Wein, 2013, s. 28–31). Meltzer (2013) se domnívá, že je to právě otevřený charakter internetu, který umožňuje sdílet informace a vyměňovat si nápady, což podporuje inovace. Mimo jiné i z toho důvodu proto podle Světové banky cenzura a filtrování obsahu ohrožuje schopnost internetu přispívat k ekonomickému rozvoji (WB, 2016, s. 221). V autoritářských režimech vede rozhodování o kontrole internetu k tzv. „diktátorskému dilematu“, kdy se autoritářská moc musí rozhodovat, do jaké míry omezí svobodu internetu, jež může vést ke kolektivní akci a ohrožit politický režim, přičemž přílišné internetové restriktce zase ublíží ekonomice (WB, 2016, s. 178).

Otevřenost internetu má také své objektivní nevýhody. Ve svobodném prostředí mohou fungovat i špatní aktéři. Typickým příkladem jsou teroristé. Islámský stát aktivně využíval internet ke koordinaci akcí, k rekrutování nových členů a šíření své propagandy (Macdonald et. al, 2019). Na internetu se může šířit i jiný extremistický obsah, organizovat kriminální činnost či poskytovat nelegální pornografie. Otevřený internet může být také snadnějším terčem kybernetických útoků, krádeže

→ soukromých dat či intelektuálního vlastnictví. Klíčovou otázkou pro politiky tedy je, jak minimalizovat nebezpečí při zachování co nejvíce otevřeného internetu (OECD, 2016, s. 24). Kontrola internetu by měla být zajištěna tak, aby nebyla narušena práva a svobody, a to především svoboda projevu (WB, 2016, s. 253).

4. Čínská „internetová ekonomika“

Již v roce 1994 začala čínská vláda masivně investovat do telekomunikačního průmyslu (Choi, Williams a Ha, 2014, s. 11). V průběhu posledních 15 let došlo v Číně k obrovskému nárůstu počtu internetových uživatelů. Zatímco v roce 2005 nemělo v Číně přístup k internetu ještě ani 10 % obyvatel, po pěti letech jej měla již přibližně třetina populace a po deseti letech už polovina všech obyvatel. Podle oficiálních údajů čínských úřadů bylo v prosinci 2020 v Číně již 989 mil. internetových uživatelů, tedy 70,4 % celkové populace (CNNIC, 2021). Čína je tak v současnosti zemí s největším počtem internetových uživatelů na světě. Připojení k internetu je dostupné i v méně přístupných oblastech a stále se rozšiřuje. Podle plánu čínské vlády by nyní již v drtivé většině administrativních vesnic mělo být dostupné připojení k síti 4G (China Daily, 2019). V podstatě všichni internetoví uživatelé se v současné době k internetu připojují prostřednictvím chytrých telefonů. Zatímco v roce 2010 se prostřednictvím mobilních telefonů připojovaly k internetu jen asi dvě třetiny uživatelů, v roce 2020 to bylo již 99,7 % (CNNIC, 2021). Na internetu nakupují již čtyři pětiny čínských uživatelů, a ještě větší počet uživatelů (86,4 %) využívá mobilní platby (CNNIC, 2021). Zatímco v roce 2005 netvořily online transakce ani 1 % podílu celkových transakcí uskutečněných na čínském trhu, v roce 2020 to bylo již přes 40 % (China 24, 2020). Podle Chonga se Čína stala první bezhotovostní společností na světě (Chong 2019, s. 294).

Šedm ze třiceti největších internetových firem pochází z Číny (CGTN, 2019). Fung, Aminian a Tung (2016) se domnívají, že internet uskutečnil

v Číně systémovou změnu. Čínská ekonomika je podle nich internetem poháněna. Data ukazují, že přístup k internetu je v čínských regionech silně asociován s ekonomickým rozvojem, a to i v méně rozvinutých oblastech (Lin et al., 2017). Wu (2014, s. 45) si kladl za cíl odhalit vztah mezi online spotřebou a hrubým domácím produktem Číny v období 2006 až 2013. Autor tvrdí, že data jednoznačně ukazují na vzájemný pozitivní vztah mezi online spotřebou a hrubým domácím produktem. Některá data ukazují například na to, že práce s daty v reálném čase umožňuje výrobcům v Číně až pětikrát rychleji doplňovat zásoby než u firem, které nejsou připojené k internetu (WB, 2016, s. 50).

Čínská vláda v roce 2015 představila plán *Made in China 2025*, který je založený na inovacích a využívání moderních technologií tak, aby se čínská ekonomika posunula výše z hlediska přidané hodnoty. Plán počítá s rozvojem informačních a komunikačních technologií, využívání tzv. internetu věcí (vzájemná komunikace přístrojů a dalších věcí prostřednictvím internetu), ukládáním dat do internetových úložišť (tzv. cloudů), efektivním zpracováváním a analýzou velkého množství dat a metadat, rozvojem robotiky a automatizace apod. (MERICS, 2016). Podle odhadů společnosti McKinsey by měla digitální ekonomika v Číně v roce 2025 zvýšit hrubý domácí produkt až o 22 % (ECFR, 2015, s. 3).

5. Omezování internetového prostředí v Číně

Ačkoliv čínský internet je propojený s mezinárodní sítí, stát pro většinu uživatelů uzavřel největší světové internetové služby a podpořil jejich nahrazení čínskými ekvivalenty, které jsou pod kontrolou státu. Podle reportu *Freedom on the Net* byla Čína v roce 2020 již šestým rokem po sobě státem, který omezuje svobodu na internetu nejvíce ze všech pozorovaných zemí (Freedom House, 2020). Od nástupu Xi Jinpinga do funkce generálního tajemníka Komunistické strany Číny v roce 2012 se situace navíc stále zhoršuje. V dubnu 2018 na ná-

rodní konferenci o kyberbezpečnosti prohlásil Xi Jinping, že Strana musí mít centralizovanou a jednotnou kontrolu nad informacemi (Xinhua, 2018). V roce 2020 měla Čína ve zmíněném indexu, který hodnotí celkem tři oblasti (omezení přístupu, omezení obsahu a narušení práv uživatelů), jen 10 bodů z celkových 100 (pro porovnání, Rusko mělo 30 bodů). Report nejvíce kritizuje rostoucí snahu o kontrolu obsahu a vysokou míru omezování práv uživatelů. Základním stavebním kamenem čínského cenzurního systému je systém blokace celých internetových služeb, který se neoficiálně označuje jako Great China Firewall (GWF). Systém blokuje drtivou většinu klíčových zahraničních internetových služeb.² GWF uzavírá čínské uživatele od informací zvenčí, umožňuje šifrovat jen kontrolované informace a usnadňuje čínským internetovým firmám ovládat trh. Čínští uživatelé mohli dříve obcházet cenzuru prostřednictvím aplikací VPN. V lednu 2017 nařídilo MIIT, že provozovatelé VPN musí mít oficiální licenci, jinak budou jejich aplikace zablokovány (Ye, 2017). Ačkoliv ministerstvo popřelo, že by používání VPN bylo nelegální (Global Times, 2017), praxe je jiná. Z čínského internetu aplikace VPN zmizely a ze své nabídky je smazal i Apple (The Intercept, 2019). Oblíbené zahraniční VPN služby jsou průběžně blokovány a za používání nelicencovaných VPN již byli někteří jednotlivci potrestáni (Chen, 2019).

V rámci čínských internetových služeb také ve velké míře dochází k cenzurování specifického obsahu, které probíhá v rámci čínských internetových služeb v masivní míře. Cenzura je prováděna automatizovanými algoritmy i lidskými cenzory. Zatímco dříve probíhala automatizovaná cenzura pouze na základě identifikace klíčových slov, v současnosti jsou technologie schopny rozpoznávat i obraz, video a zvuk (Global Times, 2018). Internetoví uživatelé jsou také motivováni, aby nahlašovali „škodlivý“ obsah. Počet celkových nahlášených informací se podle oficiálních údajů pohybuje okolo 10 milionů za jeden měsíc (Zhong-

gyang Wangxinban Jubao Zhongxin, 2020). Nejrozšířenější aplikací v Číně je WeChat, kterou provozuje společnost Tencent. WeChat je univerzální aplikace, která v sobě sdružuje celou škálu funkcí. Kromě běžné komunikace a sdílení obsahu umožňuje propojení s kreditní kartou, mobilní platby, komunikaci s úřady, nahrání tarifu MHD či objednávání k lékaři. Na začátku roku 2021 měl WeChat po celém světě již více než 1,24 miliardy uživatelů (Statista, 2021). WeChat v masivní míře cenzuruje obsah včetně soukromé komunikace, a to nejen text, ale i obrazový materiál (Kenyon, 2020). V několika případech se již ukázalo, že čínská policie má k soukromé komunikaci v aplikaci přístup a využívá získané informace k perzekuci opozice (Siu-san and Man, 2020).

Vzdálenost mezi vládou, firmami a internetovými uživateli je v Číně velmi nízká, což z dlouhodobé perspektivy může být pro čínskou ekonomiku škodlivé (Miura, 2018, s. 23). Firmy působící na čínském trhu musí aktivně spolupracovat s úřady, podílet se na omezování a manipulaci obsahu a sdílet osobní data uživatelů se státem. Všechny internetové společnosti operující pod čínskou jurisdikcí, domácí i zahraniční, jsou zodpovědné za obsah zveřejněný na jejich internetových službách. Protiteroristický zákon z roku 2015 (Zhonghua Renmin Gongheguo Fankongbu Zhuyifa, 2015) vyžaduje po telekomunikačních společnostech a poskytovatelích internetového připojení, aby umožnily v rámci prevence terorismu bezpečnostním složkám přístup k informacím a poskytl podporu při dešifrování dat (článek 18). Zákon také vyžaduje po těchto společnostech, aby cenzurovaly veškerý „teroristický“ nebo „extremistický“ obsah, uložily záznamy o těchto projevech a informovaly bezpečnostní orgány (článek 19). V případě neplnění zákona mohou být potrestáni nejen samotné společnosti (pokutou až 500 000 jüanů), ale také jejich manažeri, a to pokutou až 500 000 jüanů a zadržením až na 15 dní. Za „extremistický“ přitóm považují čínské orgány jakýkoliv projev →

2 Test dostupnosti webových stránek v Číně je možný např. na stránce www.chinafirewalltest.com.

→ zpochybňující vedoucí úlohu KSČ. Nový zákon o kybernetické bezpečnosti, který vešel v účinnost v červnu 2017, formalizuje přísnější kontrolu internetu (Zhonghua Renmin Gongheguo Wangluo Anquan Fa, 2016). Článek 12 zakazuje kromě jiného šíření informací, vedoucích ke svržení socialistického systému, podporující „extremismus“, šíření „živých“ informací a narušování ekonomického a sociálního pořádku. Trestně odpovědní jsou nejen ti, kteří informaci publikují, ale také správci služby, kde je informace publikována. Článek 68 stanovuje pokutu až 500 000 RMB pro poskytovatele internetových služeb, pokud nezajistí odstranění „škodlivé“ informace. V srpnu 2017 byly na základě zákona o kybernetické bezpečnosti vyšetřovány společnosti Tencent, Sina a Baidu, provozovatelé největších čínských sociálních sítí (South China Morning Post, 2017).

Neboť systém i přes veškerou snahu nemůže zachytit všechny projevy disentu, musí se do značné míry spoléhat na autocenzuru, kterou vyvolává skrze atmosféru strachu a nejistoty, způsobenou legálním i ilegálním trestáním jednotlivců. Nařízení ministerstva průmyslu a informačních technologií zavedlo od 1. prosince 2019 povinnost telekomunikačních společností zajistit identifikaci uživatelů smartphonů a při prodeji SIM karet je vyžadováno pořídit fotografii uživatele (MIIT, 2019). Dochází tak k odstranění anonymity, jednoho ze základních prvků internetu. Průběžně jsou k delším trestům odnětí svobody odsuzováni vybraní internetoví aktivisté, nezřídka za údajné „podvracení státní moci“. Například v červenci 2019 byl ke dvanácti letům vězení odsouzen aktivista Huang Qi, zakladatel webové stránky 64 Tianwang, věnující se porušování lidských práv v Číně. Qi byl poprvé odsouzen již v roce 2003, od té doby strávil většinu času ve vězení (BBC, 2019).

Přestože čínská vláda veřejně podporuje kreativitu a inovace, v realitě omezováním projevů na internetu a intenzivními zásahy do činností firem může dosáhnout opačného efektu (Balding, 2017). Pro zahraniční internetové služby se v Číně vyjevuje dilema, zda spolupracovat s čínskou vládou,

přistupovat na přísné a intruzivní podmínky, podílet se na masivní cenzuře a poskytovat úřadům data o svých uživateli, anebo jim nebude umožněno na čínském trhu působit a čínští uživatelé tak ztratí možnost zcela službu využívat. Jak upozorňují i čínská státní média, místnímu internetovému prostředí chybí technologické inovace (CGTN, 2019). V roce 2017 kritizoval internetové restrikce dokonce i Luo Fuhe, místopředseda Čínského lidového politického poradního shromáždění. Restrikce snížily podle Fuhe zájem zahraničních investorů. Fuhe také dodal, že aby firmy i výzkumníci mohli v Číně normálně fungovat, musí využívat VPN software, který jim umožňuje překonat cenzuru (Haas, 2017).

V Číně de facto neexistují žádná legální, technická ani logistická omezení, která by zabraňovala státu provádět masové sledování a sbírání velkého množství soukromých dat. Na začátku roku 2021 byl představen návrh nového zákona na ochranu dat (CPC, 2021). Pokud bude zákon přijat, zavede pro soukromý sektor povinnost zajišťovat ochranu osobních dat uživatelů. Posílí se tak zřejmě ochrana uživatelů vůči soukromým společnostem, nadále ale zůstane téměř absolutní moc státních institucí. Článek 35 návrhu zákona sice formálně uvádí, že státní orgány by měly získat souhlas uživatelů se získáváním a zpracováním jejich dat, zároveň ale následně dodává, že takový souhlas není nutný, pokud by proces jeho získávání omezoval plnění povinností těchto orgánů. Zároveň s tím se připravuje návrh jiného zákona o bezpečnosti dat, který zakazuje přeposílání dat do zahraničí bez svolení státních institucí (Kurth, 2021). Ve skutečnosti tak legislativní změny ještě více posílí míru kontroly státu nad internetovým prostředím v Číně.

6. Závěr

Výsledky výzkumů, zabývajících se vlivem internetu na ekonomiku, ukazují na pozitivní přínos internetu pro ekonomický růst. Přínos informačních a komunikačních technologií se ale zdá být nižší, než se původně očekávalo. Je také důležité zmínit,

že výzkumy, sledující vliv internetu, se často opírají o regresní analýzy průřezových dat, která nedokazují kauzální vztah. Odborníci upozorňují na to, že méně přínosný je internet v rozvojových zemích s nedostatečně rozvinutou infrastrukturou a méně kvalitním vzděláním, zatímco nejvíce z jeho výhod získávají vyspělé země. Dalším prvkem, důležitým pro využívání předností internetu, je zajištění jeho otevřeného charakteru. Internetové prostředí sice z bezpečnostních důvodů musí podléhat určité míře regulace, odborníci ale tvrdí, že je klíčové tyto restriktce udržet na nezbytném minimu.

Čína je státem, který se v průběhu posledních dvou desetiletí do obrovské míry přeorientoval na využívání informačních a komunikačních technologií. V současnosti tvoří ICT zásadní část čínské ekonomiky a je pravděpodobné, že jejich široké využívání přispívá k pokračujícímu ekonomickému růstu. Čína má rozvinutou infrastrukturu, dostupný a kvalitní vzdělávací systém a poměrně stabilní instituce, což ji umožňuje využívat řadu výhod ICT. Čínský internetový trh je v současnosti největší na světě a země disponuje největším počtem internetových uživatelů. Významnou součástí

čínské ekonomiky jsou mobilní platby, v jejichž využívání je Čína světovým lídrem. Podobné je to i u mnoha dalších internetových služeb, nakupování online, využívání sdílených kol, spolujízdy apod. Problematickou otázkou však je velká míra restriktcí, omezování svobody a nízká otevřenost a transparentnost čínského internetu. Právě otevřený charakter internetu je přitom důležitým faktorem podporující inovace a ekonomický rozvoj. Čínský internet je z politických i ekonomických důvodů zahlcen značnými vládními restrikcemi, které zřejmě limitují výhody, jež země může z ICT získávat. Větší otevřenost čínského internetu by sice ohrozila postavení čínských internetových firem, ale na druhou stranu by zvýšila množství vyměněných informací, podpořila by inovace a výzkum a přilákala by zahraniční investory, kteří se v současné době obávají nutnosti dodržovat složitá nařízení. V nejbližších letech budou navíc zřejmě přijata opatření, která nadále posílí kontrolu státu a omezí množství vyměňovaných dat. Čínský internet tedy s největší pravděpodobností podporuje tamní ekonomický růst, svobodnější a otevřenější internetové prostředí by ale mohlo vést k ještě výraznějšímu ekonomickému přínosu.

Čínský internet je z politických i ekonomických důvodů zahlcen značnými vládními restrikcemi, které zřejmě limitují výhody, jež země může z ICT získávat. Větší otevřenost čínského internetu by sice ohrozila postavení čínských internetových firem, ale na druhou stranu by zvýšila množství vyměněných informací, podpořila by inovace a výzkum a přilákala by zahraniční investory, kteří se v současné době obávají nutnosti dodržovat složitá nařízení.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] ACEMOGLU, D. et al.: Return of the Solow paradox? IT, Productivity, and employment in US manufacturing. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 2014, 104(5), pp. 394–399.
- [2] BALDING, C.: How badly is China's great firewall hurting the country's economy? *Foreign Policy*, 2017. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <<https://foreignpolicy.com/2017/07/18/how-badly-is-chinas-great-firewall-hurting-the-countrys-economy/>>.
- [3] BBC: China jails award-winning cyber-dissident Huang Qi. *BBC*, 2019. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <<https://www.bbc.com/news/technology-49150906>>.

- [4] CGTN: Why China can race ahead in digital economy. *CGTN*, 2019. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <<https://news.cgtn.com/news/2019-09-18/Why-China-can-race-ahead-in-digital-economy-K5P3RtrTZ6/index.html>>.
- [5] CNNIC: *The 47th Statistical Report on China's Internet Development*. Beijing: China Internet Network Information Center, 2021. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <<https://www.cnnic.com.cn/IDR/ReportDownloads/202104/P020210420557302172744.pdf>>.
- [6] CPC: *Translation: Personal Information Protection Law of the People's Republic of China (Draft)*. Stanford: Cyber Policy Center, 2021. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <<https://digichina.stanford.edu/news/translation-personal-information-protection-law-peoples-republic-china-draft-second-review>>.
- [7] CZERNICH, N. et al.: *Broadband Infrastructure and Economic Growth*. CESIFO Working Paper. Munich: CESIFO, 2019. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <https://econpapers.repec.org/paper/cesceswps/_5f2861.htm>.
- [8] ECFR: *China Analysis: Governing the Web*. Berlin: European Council on Foreign Relations, 2015. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <https://www.files.ethz.ch/isn/192431/CA_1507_Governing_the_Web.pdf>.
- [9] EVANS, D.: *The Internet of Things. How the Next Evolution of the Internet Is Changing Everything*. Cisco Internet Business Solutions Group White Paper. San Jose: Cisco, 2011. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <https://www.cisco.com/c/dam/en_us/about/ac79/docs/innov/IoT_IBSG_0411FINAL.pdf>.
- [10] EZELL, S. J., ATKINSON, R. D., WEIN, M. A.: Localization barriers to trade: threat to the global innovation economy. *The Information Technology & Innovation Foundation*, 2013. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <<http://www2.itif.org/2013-localization-barriers-to-trade.pdf>>.
- [11] FREEDOM HOUSE: *Freedom on the Net: China*. Washington: Freedom House, 2020. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <<https://freedomhouse.org/country/china/freedom-net/2020>>.
- [12] FRIEDERICI, N., OJANPERA, S., GRAHAM, M.: The impact of connectivity in Africa: grand visions and the mirage of inclusive digital development. *Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 2017, 79(2), pp. 1-20.
- [13] FUNG, K. C., AMINIAN, N., TUNG, C. Y.: Some characteristics of innovation activities: Silicon Valley, California, China and Taiwan. *Economic Change and Restructuring*, 2016, 46, pp. 221-240.
- [14] GHOLAMI, R., LEE, S-Y. T., TONG, T. Y.: Time series analysis in the assessment of ICT impact at the aggregate level – lessons and implications for the new economy. *Information & Management*, 2005, 42(7), pp. 1009-1022.
- [15] GLOBAL TIMES: Artificial intelligence takes a leading role in battle against online pornography. *Global Times*, 2018. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <<http://www.globaltimes.cn/content/1119053.shtml>>.
- [16] GLOBAL TIMES: MIIT: There is no ban on VPN services to individuals. *Global Times*, 2017. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <<http://www.globaltimes.cn/content/1056188.shtml>>.
- [17] HAAS, B.: Chinese official calls for easing of internet censorship. *The Guardian*, 2017. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <<https://www.theguardian.com/world/2017/mar/04/chinese-official-slams-internet-censorship>>.
- [18] CHEN C.: Chinese VPN user fined for accessing overseas websites as part of Beijing's ongoing 'clean up' of internet. *South China Morning Post*, 2019. [online]. [cit. 2021-01-08]. Available from: <<https://www.scmp.com/tech/policy/article/2180960/chinese-vpn-user-fined-accessing-overseas-websites-part-beijings-ongoing>>.

- [19] CHINA 24: A changing China by the numbers: Digital economy. *China 24*, 2020. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://news.cgtn.com/news/2020-05-26/A-changing-China-by-the-numbers-Digital-economy-QO7lts4AI8/index.html>>.
- [20] CHINA DAILY: 4G technology boost for rural areas. *China Daily*, 2019. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<http://www.chinadaily.com.cn/a/201905/21/WS5ce355d1a3104842260bcd36.html>>.
- [21] CHOI, S. B., WILLIAMS, Ch., HA, S. H.: Institutions and broadband internet diffusion in emerging economies: Lessons from Korea and China. *Innovation: Management, Policy & Practice*, 2014, 16(1), pp. 2–18.
- [22] CHONG, G. P. L.: Cashless China: Securitization of everyday life through Alipay's social credit system – Sesame Credit. *Chinese Journal of Communication*, 2019, 12(3), pp. 290–307.
- [23] KENYON M.: WeChat Surveillance Explained. *CitizenLab*, 2020. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://citizenlab.ca/2020/05/wechat-surveillance-explained>>.
- [24] KOMMERSKOLLEGIUM: *No Transfer, No Trade – the Importance of Cross-Border Data Transfers for Companies Based in Sweden*. Stockholm: National Board of Trade, 2014. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <https://unctad.org/meetings/en/Contribution/dtl_ict4d2016c01_Kommerskollegium_en.pdf>.
- [25] KURTH, A. H.: China issues the second version of the draft of Data Security Law. *National Law Review*, 2021, 11 (156). [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://www.natlawreview.com/article/china-issues-second-version-draft-data-security-law>>.
- [26] LEIGHNINGER, M.: Citizenship and governance in a wild, wired world. How should citizens and public managers use online tools to improve democracy? *National Civic Review*, 2011, 100(2), pp. 20–29.
- [27] LIN, J. et al.: Internet access, spillover and regional development in China. *Sustainability*, 2017, 9(6), pp. 1–18.
- [28] MACDONALD, S. et al.: Daesh, Twitter and the social media ecosystem. *The RUSI Journal*, 2019, 164(4), pp. 60–72.
- [29] MACDOUGALD, J. J.: *Internet Use and Economic Development: Evidence and Policy Implications*. Tampa: University of South Florida, 2011.
- [30] MANYIKA, J., ROXBURGH, C.: *The Great Transformer: The Impact of the Internet on the Economic Growth and Prosperity*. McKinsey Global Institute, 2011. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <http://dese.ade.arkansas.gov/public/userfiles/Legislative_Services/Quality%20Digital%20Learning%20Study/Facts/McKinsey_Global_Institute-Impact_of_Internet_on_economic_growth.pdf>.
- [31] MELTZER, J.: The internet, cross-border data flows and international trade. *Issues in Technology Innovation*. 2013, 22. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/internet-data-and-trade-meltzer.pdf>>.
- [32] MERICS: Made in China 2025: The making of high-tech superpower and consequences for industrial countries. *Papers on China*, 2016. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <https://www.merics.org/sites/default/files/2017-09/MPOC_No.2_MadeinChina2025.pdf>.
- [33] MIIT: *Gongxinbu Chixu Jiaqiang Dianhua Yonghu Shiming Dengji Guanli Gongzuo Weihu Gongmin Wangluo Kongjian he Faquanyi* [Ministerstvo průmyslu a informačních technologií pokračuje v posilování správy registrace mobilních uživatelů pod skutečnými jmény, aby byla zajištěna práva a zájmy občanů v kyberprostoru]. Beijing: Ministry of Industry and Information Technology, 2019. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://web.archive.org/web/20191203155224/http://www.miit.gov.cn/n1146285/n1146352/n3054355/n3057724/n3057728/c7448683/content.html>>.

- [34] MIURA, Y.: China's digital economy – assessing its scale, development stage, competitiveness, and risk factors. *Pacific Business and Industries*, 2018, 18(70). [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://www.jri.co.jp/MediaLibrary/file/english/periodical/rim/2018/70.pdf>>.
- [35] OECD: *Economic and Social Benefits of Internet Openness*. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development, 2016. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://www.oecd.org/internet/ministerial/meeting/Economic-and-Social-Benefits-of-Internet-Openness-discussion-paper.pdf>>.
- [36] SIU-SAN, W., MAN, S.: Siu-san Wong, Man Sing. Jailed WeChat user says Chinese police monitor overseas accounts too. *Radio Free Asia*, 2020. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://www.rfa.org/english/news/china/monitor-08182020091653.html>>.
- [37] SOLOW, R. M.: We'd better watch out. *Computer Science*, 1987. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <https://pdfs.semanticscholar.org/cef1/49b3dbdaa85f74b114c2c7832982f23bcbf0.pdf?_ga=2.180292834.790050173.1591776657-1346883306.1591776657>.
- [38] SOUTH CHINA MORNING POST: China's top social media sites probed for 'hosting illegal content, endangering national security'. *South China Morning Post*, 2017. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://www.scmp.com/news/china/society/article/2106402/chinas-top-social-media-sites-under-investigation-hosting-illegal>>.
- [39] STATISTA: *Number of Monthly Active WeChat Users from 2nd Quarter 2011 to 1st Quarter 2021*. Hamburg: Statista, 2021. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://www.statista.com/statistics/255778/number-of-active-wechat-messenger-accounts/>>.
- [40] THE INTERCEPT: New site exposes how Apple Censors Apps in China. *The Intercept*, 2019. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://theintercept.com/2019/02/01/apple-apps-china-censorship/>>.
- [41] US DOC: *Digital Economy and Cross-Border Trade: The Value of Digitally-Deliverable Services – Economics and Statistics Administration*. Washington: U.S. Department of Commerce, 2014. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://www.commerce.gov/news/reports/2014/01/digital-economy-and-cross-border-trade-value-digitally-deliverable-services>>.
- [42] WB: *World Development Report 2016: Digital Dividends*. New York: World Bank, 2016. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016>>.
- [43] WU, Y.: *The Impact of Internet Consumption on China's Economic Development*. Lund: Lund University, School of Economics and Management. 2014. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/4499442>>.
- [44] XINHUA: Xinhua Headlines: Xi outlines blueprint to develop China's strength in cyberspace. *Xinhua*, 2018. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <http://www.xinhuanet.com/english/2018-04/21/c_137127374.htm>.
- [45] YE, J.: China tightens Great Firewall by declaring unauthorised VPN services illegal. *South China Morning Post*, 2017. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://www.scmp.com/news/china/policies-politics/article/2064587/chinas-move-clean-vpns-and-strengthen-great-firewall#comments-open>>.
- [46] ZAMBRANO, R.: Internet access and human development. *TechPlus+*, 2017. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <<https://blog.raulza.me/internet-access-and-human-development/>>.
- [47] ZHONGHUA RENMIN GONGHEGUO FANKONGBU ZHUYIFA [Protiteroristický zákon ČLR]. 2015. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <http://www.xinhuanet.com//politics/2015-12/27/c_128571798.htm>.

- [48] ZHONGHUA RENMIN GONGHEGUO WANGLUO ANQUAN FA [Zákon o kybernetické bezpečnosti ČLR]. 2016. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <http://www.cac.gov.cn/2016-11/07/c_1119867116.htm>.
- [49] ZHONGYANG WANGXINBAN JUBAO ZHONGXIN: 2020 Nian 2 Yue Quanguo Shouli Wangluo Weifa he Buliang Xinxi Jubao 1051.6 Wan Jian [V únoru 2020 bylo v celé zemi nahlášeno 10,516 milionů nelegálních a škodlivých informací na internetu]. 2020. [online]. [cit. 2021-02-04]. Available from: <http://www.12377.cn/txt/2020-03/06/content_41082368.htm>.

ABSTRAKT

Článek se zabývá internetem jako faktorem podporujícím ekonomický růst a upozorňuje na podmínky, za kterých mohou státy potenciál internetu plně využít. Kromě určité míry ekonomické vyspělosti je to také nutnost zajistit, aby bylo internetové prostředí otevřené a svobodné. Na základě případové studie Čínské lidové republiky pak autor argumentuje, že internet sice podporuje čínský ekonomický růst, ale pokud by státní orgány umožnily otevřenější internetové prostředí, byly by ekonomické zisky z využívání internetu v Číně pravděpodobně vyšší.

KLÍČOVÁ SLOVA

Internet; ICT; Čína; ČLR; ekonomický růst

The Importance of an Open and Free Internet for Economic Development: The Case of the People's Republic of China

ABSTRACT

The article discusses the Internet as a factor supporting economic growth and draws attention to the conditions under which countries can fully utilise the potential of the Internet. In addition to a certain degree of economic development, it is also necessary to ensure that the Internet is open and free. Based on a case study of the People's Republic of China, the author argues that while the Internet supports Chinese economic growth, if the state authorities allowed a more open Internet environment, the economic benefits of using the Internet in China would probably be higher.

KEYWORDS

Internet; ICT; China, PRC; economic development

JEL CLASSIFICATION

O36; O53

'Pinkwashing' of Social Responsibility at Non-banking Institutions in Czech Republic

► Jiří Nesiba » Newton University, Department of Human Sciences, Congress Centre Prague, 5. května 1640, 140 21 Prague, Czech Republic; email: jiri.nesiba@newton.university

* 1. Introduction

Non-Bank Consumer Credit Providers (NBCCPs) are financial institutions that offer various banking services but do not have an actual banking license. One of their services provided is the loans for any households, the same as Non-banking Financial Institutions (NBFIs). NBFIs are financial institutions, other than banks, that engage in lending activities professionally, as parallel banking system (Zervoudi, 2019). The OECD recommends monitoring the situation of non-bank loans to nation-states, such as future risk and prevention of the consequences of the economic crisis as in 2008 (OECD, 2020). Therefore, this article deals with the current state of NBCCPs in terms of social responsibility.

Across the EU, the share of household debt is rising relative to public debt (Cherednychenko and Meindersma, 2019). In the Czech Republic, family debt had been at a lower EU level ten years ago (Machek and Hnilica, 2014), but the problem of the 'debt trap' has been growing in the last decade, which has become a social theme (Lux and Mikeszova, 2013). This risk increased not only in the Czech Republic but also throughout Central Europe (Podvrsic et al., 2012; Bródy et al., 2020). This threat of social exclusion becomes an eco-

nomic, social, and national security problem (Cecchetti et al., 2011). Several professional researchers deal with the negative externalities of non-bank unregulated loans. The paper focuses on the 'social responsibility' of the non-banking sector in a quantitative survey method. The research examines the relationship of the location of the non-banking institution's registered office in the Czech Republic to the number of implemented ethical management instruments and financial turnover. This way of popular management is called Corporate Social Responsible Management (further as CSR). CSR allows setting in advance such a way of management that the company mitigates the social impact and risks of the whole company, especially stakeholders, i.e. participating groups of people who are not clients of NBCCP's, but are strongly influenced by its activities. In the case of bank loans, these are the debtor's family members. In case of impossibility to repay the loan, the creditor and the whole household falls into the 'debt trap'. The company acts in an environment where increased implementation of social responsibility in management is needed (Pavlík and Bělčík, 2010)

If a company does not address the social responsibility of its business, and pretends to be CSR, it is the so-called *pretended ethics*, which is most often called unethical *pinkwashing* (some-

times the terms *white-washing*, *blue-washing*, *green-washing*) (Lubitow & Davis, 2011). Using quantitative methods for ethics and CSR are difficult to measure. In this research, a comparative method of comparison between NBCCPs was used – how much the client will actually pay the increased cost for a real loan of 10 thousand CZK. These increased costs were compared with the number of CSR instruments, registered address and turnover for each from 84 NBCCPs in the Czech Republic.

This risk of a debt trap is growing in current state of electronic communication when the borrowing of a lower amount is much easier, without reflexing increased cost. Many households do not have basic economic knowledge. Therefore, these loans are provided mainly for socially ‘excluded’ groups. Going to borrow from a non-banking institution is related to the ease of obtaining a loan. Loans were thus a problem of socially excluded localities (ASZ, 2019). Clients have less knowledge of the issue of lending finances such as „interest, ‘interest rate’, ‘annual percentage rate’ (ATR), ‘contractual fine’. Risks of ignorance are borne by the debtor (ignorance of the law does not excuse). This fact cannot be solved by any of the EU legislative acts, allowing non-bank loans (e.g., Directive 1998/7/EC and Directive 2008/48/EC; Dohnal, 2011; Revenda, 2012; Smrčka, 2010).

Therefore, many non-banking loan providers use knowledge ignorance of clients but all in complete legal form. In the Czech Republic, several kinds of research on this topic were carried out, comparative calculators and specific indexations were created to warn of high risk of this kind of loans (e.g., ČVT, 2019), as well as analyses of state institutions such as the Ministry of the Interior, Ministry of Trade and Industry, Czech National Bank.

In this paper, we will look at the issue from a different perspective. This research examined the relationship of the registered office of non-banking institutions in the Czech Republic to the degree of implementation of CSR instruments. Registered of-

fice means ‘main office address’. There are around 84 non-banking institutions operating in the Czech Republic, based in all statutory cities of the Czech Republic. Therefore, the research focused on the factor, such as the relationship between the registered office of such a company and the number of CSR instruments that the company uses.

2. Corporate Social Responsibility

Business ethics reflects ethical principles into all business activities, including individual, corporate and social norms and values (Gangi et al., 2019). This reflection can relate to basic ideas, decisions, and specific areas such as marketing, finance, work relationships, environmental protection (Dytrt, 2007). It is the behaviour and business of the company that primarily involves compliance with legal requirements responsible voluntary behaviour (Putnová and Černohorská, 2012). Ethical principles, tools and methods introduce a wide range of business environments with positive effects, and they cultivate the business environment over a long period of time-saving transaction and information costs, which is increasing economic efficiency (Kašparová and Kunz, 2013).

Business ethics apply basic ethical instruments to management. These instruments show the principles, which are to consider as universal. Every company culture has ethical principles and provides a view of the actual management (Šroněk, 1995; Čuhlová, 2017).

Corporate social responsibility is a generally accepted concept dealing with implementing ethical norms and moral principles in daily management, in specific business activities and especially in specific corporate strategies (Seknička and Putnová, 2016). The concept of CSR was first proposed in the 1970s by international companies seeking to make their activities more transparent and increase their credibility for investors. The concept of CSR stands on the triple bottom line, on three pillars: social, environmental and economic (Sethi, 2003). The purpose of CSR management is to link

these three criteria to the union. This connection then leads to a higher standard of sustainable development of the company (Tetřevová, 2017). Social accountability refers to the voluntary inclusion of social and environmental concerns in daily business operations and interaction with stakeholders (Vilar and Simao, 2015). In industrial production, healthcare, pharmacy, the concept of CSR has been implemented for a long time in banking or even non-bank loans. This area has not yet been analysed in the Czech Republic.

The issue of CSR in banking is primarily concerned with so-called 'usury'. According to the Czech Civil Code (Act. 89/2012 Coll., § 1796), is directly usury strictly prohibited if *a contract in the conclusion of which someone abuses the distress, inexperience, mental weakness, agitation or recklessness of the other party and gives themselves or promise or provide to another achievement, the property value of which is disproportionate to the loan amount.*

For the more substantial possibility of using CSR in the non-banking sector and increasing credibility among clients, the two most significant domestic associations associating individual NBCCPs have created The *Code of Ethics* (or code of conduct), which its members have undertaken to respect. Code of Ethics sets out voluntarily the regulatory rules that govern CSR between individual members to *stipulate that individual members must adhere to the principles of the seriousness of advertising, which applies to comparing their service with competitive services* (ANBLP, 2021, par. 2.2.).

Interest in social responsibility among clients is continuously growing (IPSOS, 2019). Therefore, some NBCCPs offer a small interest for the first three months, but, there is an increase of cost later as a marketing trick. However, NBCCPs are more careful with who they borrow money, and they place stricter rules. The most risky approach for household is to take another loan to back the previous one. This behaviour leads to a constant increase in the debt amount and, most of the time, results in insolvency. Despite the implementation of CSR instruments, it is one aspect of *pinkwashing*. CSR instruments are used as the *cause marketing*, in other words as a *the pretended ethics*.

Corporate Social Responsibility is a widespread management concept from private to public institutions (Nesiba and Kovanič, 2017; Nesiba and Stránský 2018). CSR of the non-banking sector has been regulated in EU (e.g., Directive 2014/95/EU also called Directive of the European Parliament and the Council regarding the disclosure of non-financial information, or Commission Regulation EU 2016/2067). Despite the fact that the CSR concept is so used in marketing, it is not yet implemented in management strategy in EU as part of sustainable social management (Kucharska et al., 2019; Maltzman and Shirley, 2010). Small and Medium-Sized Entrepreneurship can take full advantage of the CSR approach to create a higher standard of credibility among clients (Svatošová, 2018). The non-bank lending sector significantly affects the quality of life environment in the region (Hübelová et al., 2020). The existence of non-bank loans is an indicator of the possibility of the emer-

Non-Bank Consumer Credit Providers are financial institutions that offer various banking services but do not have an actual banking license. One of their services provided is the loans for any households, the same as Non-banking Financial Institutions (NBFIs). NBFIs are financial institutions, other than banks, that engage in lending activities professionally, as parallel banking system.

gence of socially excluded localities and the possibility of the emergence of a higher degree of economic inequality among the inhabitants of the region (Kisiała et al., 2017). NBCCP's can benefit from an environment of lower social ties.

These are the main criteria to convince potential clients, such as easy administration, on-line loans, lower amounts. These used approaches testify to the efforts of hooked clients anyhow with little social responsibility. On the other hand, some more solid NBCCP's have set up special applications to allow the future client to calculate the commitment level (e.g. Srovnejšto, 2020). In general, it can be concluded that non-bank loans within household debts in the Czech Republic rose sharply. As of January 31 2021, the total amount of debt is CZK 1,928,974 million (ČNB, 2021). Therefore the register of non-bank loans was set up to monitor risky clients or companies.¹ However, at the same time, the Ministry of the Interior has launched a household debt monitoring service (since 2008) within the Agency for Social Inclusion under the Ministry of Regional Development a number of programs are being created, mainly arising from loans in the non-banking sector (ASZ, 2019). Nevertheless, the total household debt is still rising is a monitored variable of the Ministry of Finance, e.g. in the *Report on financial market developments* (MF, 2021).

According to the Czech National Bank, to operate on the Czech market, NBFC's need to get a licence, and for the licence, they need to meet the following criteria: licence is obtained with basic capital for at least 20 million CZK, must always be checked off the financial situation of the loan applicant before they approve it. This also applies to small loans up to CZK 5,000. If the provider does not verify the applicant's financial situation, the client could invoke the invalidity of such a contract, up to 3 years. The provider must give the customer all the information on the total cost of the loan in a fixed structure. This will simplify the

comparison of the offers of banking and non-banking institutions with each other.

In the current situation with Covid-19 risks, the role of CSR Management has become even more pronounced. The Czech Ministry of Finance called on all NBCCPs in the Czech Republic to take into account the pandemic situation (MF, 2020). The Czech Banking Association called on its member banks to take a socially responsible approach in assessing bank clients' requests for targeted individual loan repayments in its statement (CBA, 2020). Non-bank consumer credit providers may apply for active assistance to their clients through a statement on the initiative of the *Ministry of Finance*, the *Czech Leasing and Financial Association*, the *Association of Non-Bank Loan Providers* and the non-profit organization *People in Need* and the *Financial Distress Advisory Organization* prepared in mutual cooperation.

This paper seeks to find an answer to how NBCCPs are presented through CSR (number of CSR instruments) and what is the relationship of the number of CSR instruments to financial turnover, official registered address (headquarters and branches) and increased cost for the real household loan (data from November 2020). Company data is the inner business know-how of companies, so information was drawn from open data of public sources. True unrepresented CSR means that the increased costs are a lower amount than borrowed, there is a possibility of a stone branch in a regional city and the seat of NBCCP is not only in the capital city of Prague, there is a possibility to verify the number of CSR instruments and their compliance. As the research showed, there are 84 NBCCPs in the Czech Republic, whose predominant tendency is to implement CSR instrument on the one hand, but on the other hand to anonymize their business (e.g., on-line environ), without solid branches in the regions. The largest turnover of companies is achieved with their registered office in the capital city of Prague, even with the largest

¹ Nebankovní registr (<https://www.nebankovni-registr.cz/>)

number of CSR instruments. A bigger number of CSR instruments, and turnover also means a lower increased cost for clients. It can be stated that there is a connection between greater financial turnover, registered address in Prague, increased cost of measured household loan of 10 thousand CZK.

3. Research Methodology

The methodology of the presented research was based on comparing data from various sources and comparing information into a comprehensive overview. It was a research of open data on the non-banking sector in the Czech Republic, especially from the 'Czech Non-Banking Credit Bureau' (CNBCB, 2021), from 'Association of Non-Bank Loan Providers' (ANBLP, 2021) and analysis of 'Reporting by non-bank consumer credit providers' of the Czech National Bank from Czech National Bank (CNB, 2020), Czech Banking Association (CBA, 2021) and mainly by official open data of all 84 Czech NBCCPs. The analysis examined data on loans to households, not leasing services or loans to the business sector. The results of the research were compared with the results of other research on this topic (e.g. Janečka, 2021). The analysis focused on the criteria of the relationship between the implementation of ethical CSR instruments and the regional operation of the institution (registered address). The main research question was set:

Q: Is there a relationship among four factors of NBCCPs in the Czech Republic: (i) registered address in Prague or in regions; (ii) higher financial turnover (data from 2019); (iii) number of implemented CSR instruments; and (iv) level of increased cost for one experimental measured loan of 10 thousand CZK (November 2020)?

The open data was surveyed from the institution websites, annual reports at Czech National Bank about economic activity, previous economic research on this topic. Because this is the private data of private companies, *pinkwashing* can be examined by combining official information that

companies must disclose. Methodologically, this research tries to use a quantitative analysis. However, this analysis is set in the context of excluded localities, debt traps and other risks associated with lending funds to NBCCPs. NBCCPs. Czech providers of non-bank loans are still based in each region of the Czech Republic, but this sector is very quickly subject to economic and social changes, it is more an attempt to show the tendencies of transformation of this sector of business against the background of the issue of pretended ethics (*pinkwashing*). Therefore, the author also assigns a qualitative interpretation of the obtained data to the quantitative point of view. Comparing data from Czech state institutions, from Czech associations of the non-banking sector, from open data of individual companies and partial academic and professional studies was an analysis created. The results formed the answer to the research question.

4. Research results

The first result of the research is finding an indirect correlation between the number of ethical instruments implemented in companies and the cost of loans. Among the researched ethical instruments that the company uses are the following:

- Implementation of ethical code (*code of conduct, code of profession*).
- Certification and Licence, as Standard ISO (SA 8000, AA 1000, GRI... etc.).
- The *European Financial Planning Association* (EPFA) license trains individual company employees to ensure that loans comply with ethical standards (EPFA, 2020).
- Training of CSR.
- Implementation of quality management directive.
- Propagation of social projects (in the field of economics, loans and banking system).
- Philanthropic activities (donation, sponsoring of socially necessary activities).
- Existence of a person (corporate ombudsman)

who is responsible for dealing with ethically defined situations.

- Use of non-economic audits within the company.
- Open data with loan-calculator to public.
- Membership in the Czech Non-Banking Credit Bureau or Association of Non-Bank Loan Providers and approval of the association's code of ethics.

The number of ethical instruments identified from the research and subsequent analysis was compared with economic indicators, i.e. the cost of a loan for individual companies. It was found that with a higher degree of existence of ethical instruments among lenders, the rate of the cost of loan decreases. On the contrary, as the cost of the loan rate increases, the number of ethical instruments decreases. The company lists some ethical tools, but they are not active, i.e. they are in the process of preparation, so they can be expressed as partially implemented. The expression of this state is in figure 1. The results were classified according to the regional division in the Czech Republic. This

figure 1 is represented half-year penalty fees imposed on a loan of 10 000 CZK (this amount is usually determined as the ideal theoretical sum). This amount was calculated using a loan calculator for each organization separately in each region (Janečka, 2021). Penalty fees include fees for sending a reminder to the client and all other total costs. Rules for postponement without increase:

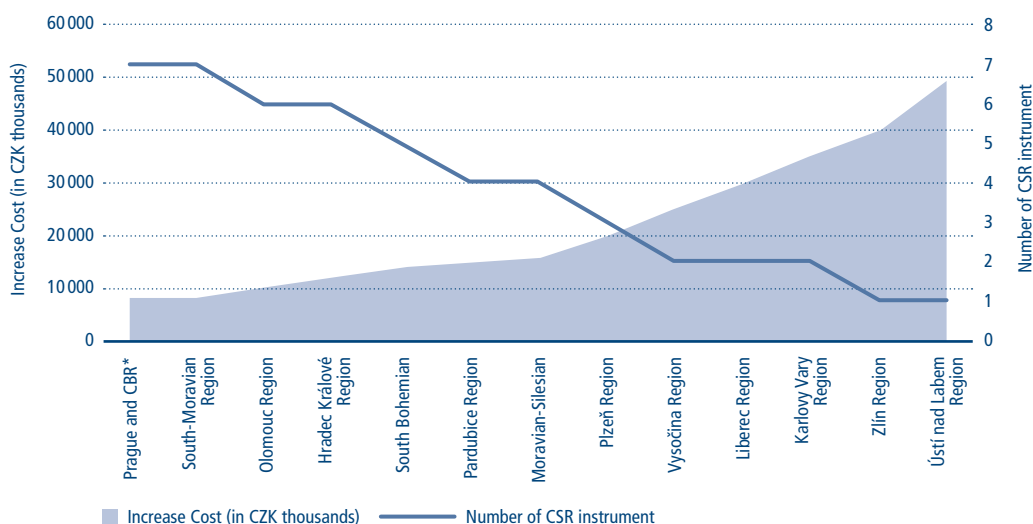
- the value of the loan must exceed 5000 CZK
- the debtor must pay at least 20 %
- the remaining amount due must be spread over the applicant in at least five monthly instalments

For a loan with regular instalments

- spread the instalments over more months than in the contractual conditions in the event of loss of income or the income of a household member
- possibility of individual re-payment calendar.

Another analysis attitude was to verify the relationship between turnover and the degree of implementation of ethical instrument for each Czech region. The turnover results were taken as the fi-

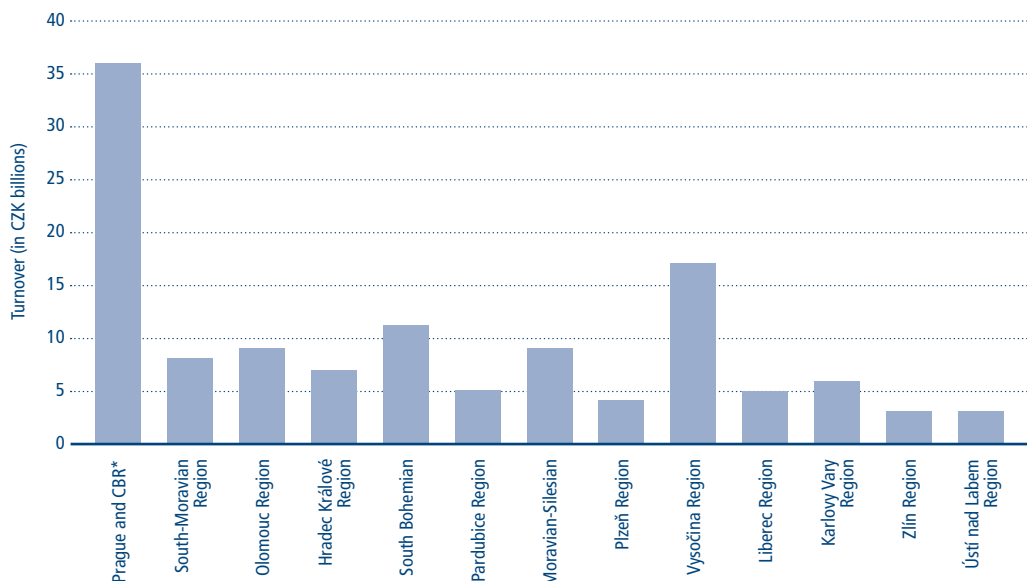
Figure 1 » The name of a table

*CBR-Central Bohemian Region

Source: Own Research

→ **Figure 2 » Total sum in NBCCPs s turnover of household loans (2019)**

*CBR-Central Bohemian Region

Source: Own Research

nancial statements before Covid-19 in 2019 from web pages of each NBCCP. Most companies are concentrated in the main regional cities, where the Czech capital Prague (as the centre of the Central Bohemian Region), holds the most represented registered address among all NBCCPs. The company's turnover data is used to confirm the previous finding that NBCCPs based in the capital have a particular position compared to other companies. The capital city of Prague has, on average, the highest number of implemented CSR instruments per company, the smallest increased cost of each average loan (for CZK 10,000), but also the largest number of main office addresses (more than 50) and the largest turnover of household loans. A more detailed overview of figure 2.

The comparison between figure 1 and figure 2 concludes that non-banking institutions are looking for a way of operating nationwide throughout the Czech Republic, which leads most easily thanks to the main address from the capital city

Prague. On average, it has most institutions with a registered address situated in Prague. In contrast, there is a lower share of branches in individual regions. The importance of local action of NBCCPs in Czech regions declines. As this entire industry moves into the on-line environment, the relationship between the client and the company breaks. We can perceive this as a partial aspect of pink-washing in such a sensitive sector as non-bank loans. The costs of the solution are transferred to the state, which uses public finances to address the social consequences of risks with social exclusion.

It can be confirmed that institutions located in the capital city of Prague have higher turnover than throughout the other Czech regions. Higher financial turnover means the need to implement broader integral management into the scope of an organization. CSR management is easier to reach. Therefore, NBCCPs implement multiple CSR instruments. A larger nationwide organization means a greater demand from clients or superviso-

ry authorities for an ethical approach to clients. That is why the organizations (figure 1) have a lower increased cost for loans in the capital city of Prague. Conversely, organizations with a lower financial turnover that operate locally in individual regions or from a main registered address from a

regional city have a higher tendency to less implement ethical instruments and thus to increase cost and penalties for clients in case of insolvency. Therefore, a non-linear relationship can be established among the four indicators.

REFERENCES

- [1] ANBLP: *Association of Non-Bank Loan Providers*, 2021. [online]. [cit. 2021-01-10]. Available from: <<http://www.apnu.cz>>.
- [2] BRÓDY, L. S. et. al.: *Household Debt on the Peripheries of Europe: New Constellations Since 2008*. Budapest: Periféria Policy and Research Center, 2020.
- [3] CECCHETTI, S. et al.: *The Real Effects of Debt*. Basel: Bank of International Settlements, 2011.
- [4] DYTRT, Z.: *Manažerská etika v otázkách a odpovědích*. Brno: Computer Press, 2011.
- [5] CBA: *Czech Banking Association*, 2021. [online]. [cit. 2021-01-10]. Available from: <<https://cbaonline.cz/en>>.
- [6] CNBCB: *Czech Non-Banking Credit Bureau*, 2021. [online]. [cit. 2021-01-10]. Available from: <<https://www.cncb.cz/>>.
- [7] ČNB: *Databáze časových řad*. Praha: Česká národní banka, 2021. [online]. [cit. 2021-01-10]. Dostupné z: <https://www.cnb.cz/cnb/STAT.ARADY_PKG.PARAMETRY_SESTAVY?p_sestuid=1538&p_strid=AAD&p_lang=CS>.
- [8] ČUHOVÁ, R.: Highly qualified in the Czech Republic. *Journal of International Studies*, 2017, 10(1), pp. 159–172.
- [9] ČVT: *Index odpovědného úvěrování*. Praha: Člověk v tísní: 2019. [online]. [cit. 2021-05-09]. Dostupné z: <<https://www.clovekvtsni.cz/na-trhu-stale-existuji-problematicke-pujcky-varuje-clovek-v-tisni-6216gp>>.
- [10] DOHNAL, J.: *Spotřebitelský úvěr: praktická příručka s příklady a judikaturou*. Praha: Leges, 2011.
- [11] GANGI F. et al.: The impact of corporate social responsibility (CSR) knowledge on corporate financial performance: evidence from the European banking industry. *Journal of Knowledge Management*, 2019, 23(1), pp. 110–134.
- [12] HŮBELOVÁ, D. et al.: Relationship between socio-demographic and economic determinants of cause-specific mortality in the EU countries in the period 201–2014. *Geographica Cassoviensis*, 2020, 14(2), pp. 129–143.
- [13] CHEREDNYCHENKO, O. O., MEINDERTSMA J. M.: Irresponsible lending in the post-crisis era: is the EU consumer credit directive fit for its purpose? *Journal of Consumer Policy*, 2019 42, pp. 483–519.
- [14] ASZ: *Index sociálního vyloučení*. Praha: Agentura pro sociální začleňování, 2019. [online]. [cit. 2021-01-10]. Dostupné z: <https://www.socialni-zaclenovani.cz/index_socialniho_vyloucen/>.
- [15] IPSOS: *Zájem veřejnosti o CSR aktivity firem je stabilní*. Praha: Ipsos, 2019. [online]. [cit. 2021-01-10]. Dostupné z: <<https://www.ipsos.com/cs-cz/zajem-verejnosti-o-csr-aktivity-firem-je-stabilni>>.
- [16] JANEČKA, L.: *Ethical Management of Non-Banking Sector in the Czech Republic*. [Diploma thesis]. Brno: Mendel University, 2021.
- [17] KAŠPAROVÁ, K., KUNZ, V.: *Moderní přístupy ke společenské odpovědnosti firem a CSR reportování*. Praha: Grada, 2013.

- [18] KIASALA, W. et al.: The dynamics of regional inequalities and economic growth in Central and Eastern Europe. In *9th International Conference on Applied Economics Contemporary Issues in Economy*. Toruń: Nicolaus Copernicus University, 2017.
- [19] KUCHARSKA, W. et al.: How to achieve sustainability? Employee's point of view on company's culture and CSR practice. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 2019, 26(2), pp. 453–467.
- [20] LUBITOW, A., DAVIS, M.: Pastel injustice: the corporate use of pinkwashing for profit. *Environmental Justice*, 2011, 4(2), pp. 139–144.
- [21] LUX, M., MIKESZOVA, M.: The role of a credit trap on paths to homelessness in the Czech Republic. *Journal of European Social Policy*, 2013, 23(2), pp. 210–223.
- [22] MACHEK, O., HNILICA, J.: Do family firms use less debt than other firms? Empirical evidence from the Czech medium and large companies. In *5th International Conference on Development, Energy, Environment, Economics*. Florence: NAUN, 2014.
- [23] MALTZMAN, R., SHIRLEY, D.: *Green Project Management*. New York: CRC Press, 2010.
- [24] MF: *Report*. Prague: Ministry of Finance, 2020. [online]. [cit. 2021-01-10]. Available from: <<https://www.mfcr.cz/cs/aktualne/tiskove-zpravy/2020/ministryne-financi-vyzvala-poskytovatele-39954>>.
- [25] MF: *Report on Financial Market Developments*. Prague: Ministry of Finance, 2021. [online]. [cit. 2021-01-10]. Available from: <<https://www.mfcr.cz/cs/aktualne/tiskove-zpravy/2020/ministerstvo-financi-zverejnilo-zpravu-o-38915>>.
- [26] NESIBA, J., KOVANIČ, M.: Etické kodexy samosprávy v Brně. In *XX. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 898–903.
- [27] NESIBA, J., STRÁNSKÝ, M.: Etický management veřejných institucí v ČR. In *XXI Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků*. Brno: Masarykova univerzita, 2018, s. 457–464.
- [28] OECD: *Collection of Data on Non-Bank Financial Intermediation and Other Relevant Trends in the Financial World in the National Accounts*. Paris: Organisation for Cooperation and Economic Development, 2020.
- [29] PAVLÍK, M., BĚLČÍK, M.: *Společenská odpovědnost organizace. CSR v praxi a jak s ním dál*. Praha: Grada Publishing, 2010.
- [30] PODVRŠÍČ, A. et al.: *Mitigating the COVID-19 Effect: Emergency Economic Policy-Making in Central Europe*. Brussels: European Trade Union Institute, 2012.
- [31] PUTNOVÁ, A., ČERHONORSKÁ, L.: *Společenská odpovědnost firem a jak ji měřit?* Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2012.
- [32] REVENDA, Z.: *Peněžní ekonomie a bankovníctví*. Praha: Management Press, 2012.
- [33] SEKNIČKA, P., PUTNOVÁ, A.: *Etika v podnikání a hodnoty trhu*. Praha: Grada Publishing, 2016.
- [34] SETHI, S. P.: Globalization and the good corporation: a need for proactive co-existence. *Journal of Business Ethics and Strategy*, 2003, 1(4), pp. 21–31.
- [35] SMRČKA, L.: *Rodinné finance: ekonomická krize a krach optimismu*. Praha: H. Beck, 2010.
- [36] SROVNEJTO: *Srovnejto*, 2020. [online]. [cit. 2021-01-10]. Dostupné z: <<https://www.srovnejto.cz/pujcky-a-uvery/>>.
- [37] SVATOŠOVÁ, V.: Importance of strategy and aspects of strategic development in small and medium-sized entrepreneurship. *Ekonomický časopis/Journal of Economics*, 2018, 66(4), pp. 329–349.
- [38] ŠRONĚK, I.: *Etiketa a etika v podnikání*. Praha: Management Press, 1999.
- [39] TETŘEVOVÁ, L.: *Společenská odpovědnost firem společensky citlivých odvětví*. Praha: Grada Publishing, 2017.

- [40] VILAR, V. H, SIMAO, J.: CSR disclosure on the web: major themes in the banking sector. *International Journal of Social Economics*, 2015, 42(3), pp. 296–318.
- [41] ZERVOUDI, E. K.: Parallel banking system: opportunities and challenges. *Journal of Applied Finance and Banking*, 2019, 9(4), pp. 47–70.

ABSTRACT

The presented paper refers about the analysis results at Non-Bank Consumer Credit Providers (NBCCPs) and Non-banking Financial Institutions (NBFIs) operating in the Czech Republic, which lend non-bank loans to households. The presented issues concern social responsibility of companies and pretended ethics, which is called usually as pinkwashing. Research has examined the relationship among four aspects – number of CSR instruments, registered address and branches in Czech regions, financial turnover (2019) and increased cost (penalty) for one real loan (measured in November 2020). Data for the research were obtained from open source state institutions, individual companies and current social and financial research. The conclusion of the analysis states that there is a tendency for pinkwashing management of social responsibility. This tendency is non-linear. Pinkwashing is reflected in the fact that a higher number of CSR instruments are available to those companies that have a higher financial turnover, registered address in Prague and provide loans via on-line with a lower share of corporate branches in the regions. At the same time, these companies have a lower level of increased extra cost (penalty) for individual loans. The socially responsible behavior of the examined institutions is tied to the financial turnover. The higher financial turnover means a higher degree of implementation of social responsible instruments. This fact is accompanied by empirical research by the author. Because it is a dynamically changing business environment, the article presents the development trends in the researched sector. The article introduces the terminology 'pinkwashing' into the Czech academical environment, which is gradually establishing itself in the research area of CSR management.

KEYWORDS

CSR management; non-bank consumer credit providers (NBCCPs); pinkwashing.

JEL CLASSIFICATION

K20; M14

Innovative Activity — What Are the Experiences of Czech Businesses?

► Assoc. Prof. Josef Kubík, Ph.D. » Jagiellonian College in Toruń, Faculty of Administration and Economic Studies in Uherské Hradiště, Studentské náměstí 1531, 686 01 Uherské Hradiště, Czechia; email: josef.kubik@fves.eu

* 1. *Introduction and theoretical roots of innovations*

Similarly to Kahn (2018), innovations are big issue in current economy as well as society. Research about innovations is evolving for last three decades and is embedded into various fields of science, e.g. politics, economics, technologies, public health, education and R&D, communications, and sociology (Sahin, 2006; Oldenburg and Glanz, 2008). Although it was developed many approaches to innovations and their implementation into praxis, it takes time to validate them (Oldenburg and Glanz, 2008) — thus, the issue is still living.

Innovations are often part of visions, missions, objectives of organizations, political debate and proclamation, university strategies etc. On the other hand, organizational praxis is lagging, especially due to misunderstandings of innovations (as a concept or term). Organizations often believe misleading ideas about enormous challenging character of innovations, complicated processes, enormous costs or risks etc. (Kahn, 2018; Oldenburg and Glanz, 2008). Oldenburg and Glanz (2008) mention in this regard a gap between research (or academic approach) and praxis — research-based approach is often unpractical or unsuitable for organizations in economy. The way, how to over-

come this lock-in can be imbedded into gripability and smooth applicability of innovation. All the subjects in economy and society face challenges of effective implementation programmes of innovations (Oldenburg and Glanz, 2008).

Although general agreement upon innovations benefits for economy and society, Oldenburg and Glanz (2008) conclude three assumptions of their effective emergence and implementation. These are acceptance by significant influencers, distinguished leaders (good praxis leading examples); qualities that are suitable and desirable for adopters; supportive environment.

Innovations are concept and praxis strongly embedded in knowledge — knowledge is a productive force of innovations, technologies are its manifestation (Hirsch-Kreisen, 2015). Technologies could be perceived to be one of the most prominent spheres for innovations in current world, high-tech sectors to be innovations engineers. Leading position occupy ICT sector — Bekkers et al. (2011) even speak about ICT revolution, related to 'death of distance' due to ICT innovations. On the other hand, low-tech sectors attract limited attention of research, politicians, or praxis, despite their undisputed innovative potential (more or less obvious at the first glance). This potential rises from low-tech sectors' share on economy, as well

as from urgent need of effectivity, high productivity, and development in this area. For further discussion of innovations in low-tech sector see Hirsch-Kreisen (2015).

2. Perception of innovations

Suitable understanding the term innovations is essential; because of misinterpretations organizations are often sceptic, disregard benefits and underestimate fruitfulness potential of innovations (Kahn, 2018). Innovations can be understood as searching and finding new ideas, concepts, technologies, techniques, methods, forms, systems, or processes for operating effectively in environment, building of relationships, and facing challenges of the world (Bekkers et al., 2011; Sahin, 2006; Rogers, 2003). It is also relevant to employ Schumpeterian conception of innovations — finding new combinations of available sources for goals achievements, empowering, and effectivity and efficiency achievements. Sahin (2006) adds to definition aspect of decreasing uncertainty in cause-effect relationships. It is noteworthy, that change does not have to be radical or bring something completely new; even small, incremental changes significant for inventor could be perceived to be innovation (Kahn, 2018; Sahin, 2006). Reversely, successful innovative organizations combine incremental and radical innovations and maintain their continuum (Robinson, 2009; Hirsch-Kreisen, 2015). Various actors can understand innovations in various contexts. Kahn (2018) mentions three general viewpoints — innovations as outcome¹ (focus on result); innovation as process (focus on means and tools); innovations as mindset² (focus on situation on individual or organizational level). Hirsch-Kreisen (2015) discusses the suitability of combination of these three viewpoints and speaks about complex innovations (technical and non-technical, external knowledge employment, oriented on suppliers and clients, process and product etc.).

Innovations can have various characteristics,

taxonomy of innovations provide, e.g. Bekkers et al. (2011), in the following manner:

- Existence of strong feedback, interconnectivity, existence of positive externalities of innovations.
- Transfer of technologies, imitative behaviour, strong external dependency.
- Cost-effectiveness, outsourcing of innovative activity, emerging of high-tech hubs (clusters or centres with high concentration of innovating organizations that are interconnected — see Sahin, 2006).
- Innovations in environment of inequalities, low-skilled workforce, imitative behaviour, and dependency.

Every innovation has its own life cycle that can be embedded into three phases (see figure 1). In the first phase innovation emerges, evolves, is introduced into praxis. This phase is usually connected with high costs and risks. In the second phase innovation brings benefits, savings, and opportunities, if further developed. In this phase, desirable effects of innovation are observed — not only for organization, but also for regions, economy, or society. In the third phase innovation turns into routine, stabilizes in environment and spreads to other organizations (diffusion). In this phase, profits are decreasing. Regarding this life cycle, it is relevant to mention the issue of diffusion of innovation — it is a process, when innovation is communicated via various channels between actors of system (society, community, economy etc. — see, e.g. Rogers, 2003 or Oldenburg and Glanz, 2008). Diffusion can be interpersonal or mass (Oldenburg & Glanz, 2008); local or global (Sahin, 2006); active or passive (Oldenburg and Glanz, 2008). The most severe burden of innovation and its diffusion is uncertainty of its consequences. These consequences can be desirable or undesirable, direct or indirect, anticipated or unanticipated. See Rogers (2003) for further discussion of diffusion of innovations.

Sahin (2006) provides several preconditions that determined positive decision about innova-

→ Figure 1 » Life cycle of innovation

Source: Bekkers et al. (2011), Kahn (2018), Sahin (2006)

Table 1 » Characteristics of respondents' sample

	Small	Medium			Large
Size category	194	85			79
	Manufacturing	Energetics and transport	ICT	Finance	R&D (incl. education)
Sector of operating	129	37	104	22	66
	Metropolitan areas	Regional agglomerations	Rural areas		Peripheries
Type of region	114	147	41		56

Source: Own

tion acceptance and implementation. These are previous praxis and experience of organization, identified needs and problems, innovativeness of organization in general, norms or traditions of environment. Into decision-making process and innovation diffusion entre also anticipated characteristics of potential innovation. These are competitive advantage, compatibility with current processes and activities, complexity, gripability, verifiability (Robinson, 2009). According to Sahin (2006) or Rogers (2003), it is essential not only recognize innovation (know “what”), but also to apply it correctly (know “how” and “why”) – thus, decision-making process could be successful and fruitful.

3. Methodology

As mentioned above, the main research method of the paper is questionnaire survey. Its methodology and basic description of respondents' sample is introduced in this section. The survey was conduct-

ed between April 2021 and July 2021 via e-mail communication with respondents. It was addressed 558 organizations (in this paper also used term businesses interchangeably; organizations operate in private sector) and received 358 fully answered questionnaires – 64% rate of return was reached. Organizations to address were identified based on internal contact database of authors. For evaluation, they were included organizations that successfully applied innovation(s) in last three years. Basic descriptive characteristics of respondents' sample is introduced in table 1. Size category was defined as follows – small organizations with less than 49 employees, medium organizations between 50 and 249 employees, large organizations with more than 250 employees. Type of region was defined as follows – metropolitan areas with high population density and strong gravitation, regional agglomerations with strong regional impacts, rural areas with low population density, economically embedded in agriculture and manu-

facturing, lagging peripheries with poor economic performance.

Answers of respondents were evaluated using basic descriptive, comparative statistics, and visualized via graphs. Undoubtedly, there is wide space for further research based on advanced statistical approaches and methods. On the other hand, current treatment of findings provides relevant initial picture of innovative activity in organizations. Several hypotheses were verified:

- Organizations are interested in innovations, understand the term and want to innovate either products, either internal processes.
- Innovations in organizations are not connected with huge costs, many organizations utilize external grants.
- The main motive of innovations in organizations is external pressure.
- The main source of innovations in organizations are employees.

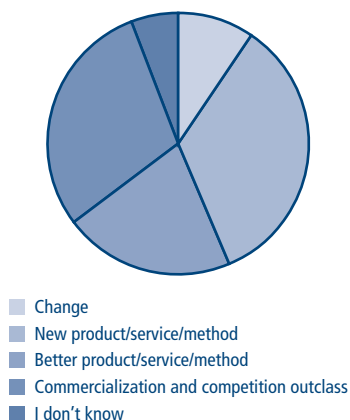
4. Survey results

This section introduces some relevant findings from questionnaire survey, that is the cornerstone of research work. Firstly, it is important to men-

tion, that most of respondents understand (in specific manner) what innovation is. They consider innovation mostly in context of new product, service or method development; commercialization or competition outclass; partially with improvement and modernization (figure 2). It is noteworthy, that organizations perceive innovation activity in relationship dominantly with their own business and operations (in accordance with academics' approach), not necessarily with the whole economy or society.

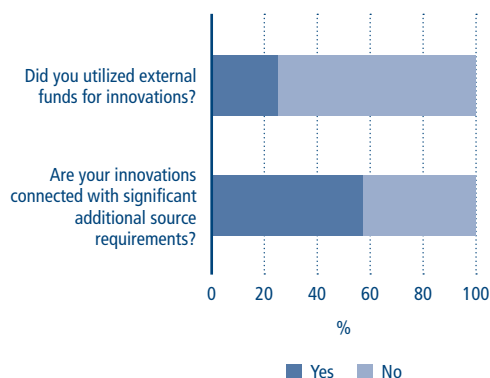
In accordance with findings from figure 3, most respondents (surprisingly) did not utilize external financial sources for their innovations, although innovations were connected with significant additional source requirements in more than a half of cases. Usually, the reason for such approach were administrative burdens and time lag between innovation realization and external money availability. For innovations were mainly required investments into new technologies. These investments were assessed to be costly but worthy considering future benefits and savings. It was not identified significant need for bigger investments into processes adaptation, human resources or other types of sources.

Figure 2 » Perception of innovation

Source: Own

Figure 3 » Economic issues of innovations

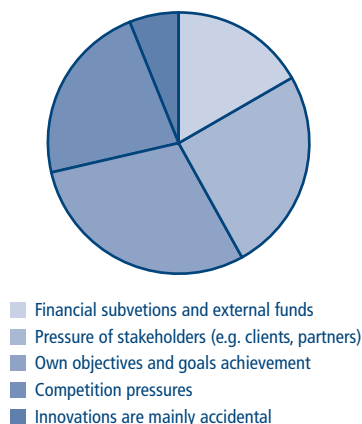

Source: Own

Now, the attention is focused on motivation to innovate in organizations. It is obvious, that most respondents see innovations as a tool for goals, mission, objectives achievement. They agree that traditional approaches, and methods are not enough to survive and to be successful in contemporary world. Moreover, they see innovations to be one of the most effective way, how to succeed and realize desirable and defined values – innovations are thus motivated mostly by internal impetus. Relatively often was mentioned the motive of external stakeholders (including clients, partners, suppliers, public authorities etc.), respectively competition pressures (innovations and strengthening of competitors, new competitors' appearance etc.). On the other hand, external subventions or funds are not common source of innovative motivation. For survey findings regarding motives of innovations see figure 4.

In accord with academics' remarks, the main source of innovations seems to be employees – thus internal movers of change and development. The second, mostly mentioned, source of innovations were external consultants or experts. Regarding these findings, human resources (internal or external) are the key factors of innovative activity.

Figure 4 » Motives of innovations

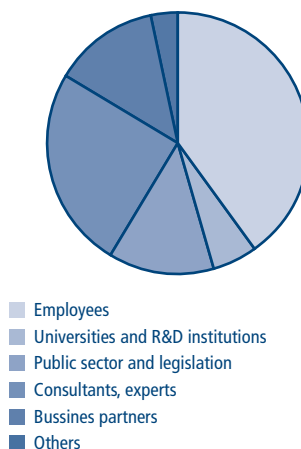
Source: Own

Interestingly, the motivative role of universities or R&D institutions seems to be marginal. The situation reflects figure 5.

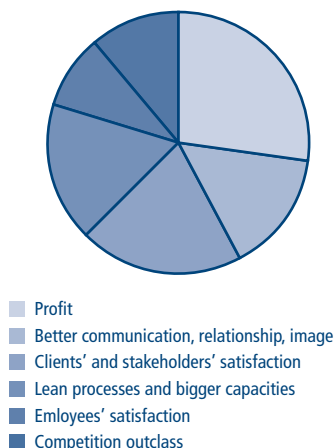
Regarding overall interest of organizations in innovative activities, it is noteworthy to recognize the main benefits, that organizations identify (figure 6). Because the survey was conducted between organizations operating at market (and following market and private sector principles), it is not surprising that increased profit was the most often positive impact to be mentioned. External stakeholders' satisfaction, leaner processes and bigger capacities followed. Employees' satisfaction was not mentioned to be the most important positive impact, although the significance of human resources as source of innovations. Thus, some kind of rigidity and change resistance could be present in organizational culture of respondents. Low score of the impact related to competition outclass could indicate, that organizations are especially oriented on their own operations and environment, tough observing of others is not prominent issue (what could have positive, but also some negative, consequences).

Not only benefits, but also problems are undoubtedly connected with innovations and their

Figure 5 » Sources of innovations

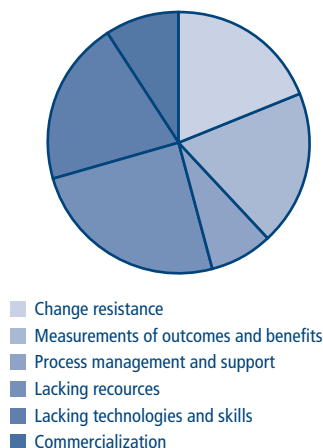

Source: Own

Figure 6 » *Positive impacts of innovations*

Source: Own

application. The issue is illustrated in figure 7. Despite relatively low utilization of external financial sources, lack of sources, by extension lack of technologies and skills (that could be perceived as type of sources as well) were identified to be most severe problems during innovative process. Respondents admitted need of initial higher investments into innovation process, on the other hand they were perceived that these investments are worthy and have high return potential. The investments related to infrastructure, education as well as with software. Change resistance of actors (accordingly to many academics' findings) followed, together with difficulty of outcomes and benefits measurement. That is a task for effective managerial work to overcome undesirable and unfounded resistances, rumours, and misinformation; as well as to find effective ways how to evaluate innovations and their impacts. On the other hand, commercialization (market introduction) of innovation or managerial support were not seen as problematic issues. Thus, it could be concluded that market is starving for new solutions and production, as well as organizations themselves are (regarding various reasons).

Figure 7 » *Problems during innovation process*

Source: Own

4. Discussion and conclusion

In this section, several conclusive remarks are formulated, regarding findings of above-introduced questionnaire survey. Relatively positive image of innovations in the Czech organizations was recognized. Organizations are aware of importance of innovations in economy and their developmental potential. Most of respondents are also capable to define innovations somehow, their perceptions are relevant and in accord with academics' viewpoints. In the Czech Republic, it is possible to conclude that organizations are interested in innovative activities and realize them as well. The situation about pandemic Covid-19 seems to accelerate innovative activities and interest of organizations, regarding product as well as internal processes.

The role of state and public authorities (public sector hereafter) could be perceived to be significant – public sector can be inhibitor as well as accelerator of innovative activity. Regarding findings of this survey, public sector should improve the system of subventions and public support, target the administrative burdens and complicated legislation. Organizations should feel public support in their innovative activities and be able, as well as

will, to utilize public subventions. On the other hand, it is questionable whether or not public financial support of innovations is sought-after and attractive — postulates of *laissez faire* are to be discussed.

Innovations seems to be motivated mainly by internal impetus, including goals, mission and objectives achievement; employees or managerial activities; stakeholders' satisfaction achievement with impacts on economic growth and success of organizations.

Key element of innovations is managerial support of internally driven innovations that evolve from bottom (employees are usually the source). This issue is related to positive and supportive overall organizational culture and trust between internal actors. Management should clearly declare support for employees' ideas as well as communicate, how these ideas are considered, accepted, or denied. It is undoubtedly beneficiary to combine bottom-up approach with professional and effective top-down approach. Regarding this, it is possible to overcome negative lock-ins and change resistance more easily — communication is a cornerstone at this point.

Regarding support and positive approach to innovations, problem of change resistance should be considered. This resistance can be identified either in case of employees, or in case of management, respectively other internal actors, or external stakeholders. Change resistance is relatively often burden of innovations according to academics as well as professionals. Work with human's mentality and organizational, or environmental, culture need to be considered.

Last but not least, the problematic issue of innovations' benefits and impacts evaluation and measurement evolve in organizational praxis. The problem is twofold — firstly, it is often difficult to define exact and relevant measures and ways of monitoring and evaluating impacts of innovations (it is a question of methodology); secondly, the impacts of innovations are not straightforward and linear. It is not possible to exactly match profits,

savings etc. with inputs (innovations). The impacts have multiplying character, not only economic but also social, environmental and many others.

4.1 Hypotheses verification

In this sub-section, the hypotheses formulated in section 2 are verified. In other words, main findings of questionnaire survey are concluded at this point.

The first hypothesis focuses on approach to innovations and understanding of the term. Respondents of the survey are obviously aware of importance of innovations for their survival and development, as well as of actual economic and societal needs of innovations. Majority of respondents can define innovations in accord with their subjective needs and objectives. Regarding this, it is possible to confirm the first hypothesis.

The second hypothesis focuses on sources requirements of innovations. It was anticipated that organizations will not identify significant additional source requirements and will utilize external public funds to cover innovations costs. Here, the answers of respondents revealed that the opposite is closer to reality. It is obvious, that organizations prefer internal sources activation and higher own initial investments to public support (assessed to be difficult to reach) and anticipate future returns of own sources utilization. Regarding this, it is possible to reject the second hypothesis.

The third hypothesis focuses on motives for innovations in organizations. It was anticipated that the main push factor of innovations is external pressure. Clients, partners, suppliers, society, regulations, competitors etc. can be the source of pressure (motivator respectively). Nevertheless, based on survey findings, the main motivation for innovations evolves from inside the organization and is related to effective goals or objectives achievement. External pressure was second, respectively third, main motive mentioned. Regarding this, it is not possible to confirm or reject the

third hypothesis unambiguously (respecting relatively high score of external motivation factors).

The fourth hypothesis focused on sources of innovations in organizations. It was anticipated that employees are the main source of innovations. This idea was confirmed by the answers of respondents undoubtedly. These findings are in accord also with academics' opinions. It is obvious,

that skilled, motivated, and competent human resources are the drivers of development of organizations, as well as economies and societies. It is necessary to provide further development and support for human resources at regional, national, and global level. Regarding these ideas, it is possible to confirm the fourth hypothesis.

Innovations are often part of visions, missions, objectives of organizations, political debate and proclamation, university strategies. On the other hand, organizational praxis is lagging, especially due to misunderstandings of innovations.

REFERENCES

- [1] BEKKERS, V. et al.: *Innovation in the Public Sector. Linking Capability and Leadership*. London: Palgrave Macmillan, 2011.
- [2] HIRSCH-KREINSEN, H.: Low-tech innovations. Dortmund: *Technical University of Dortmund*, 2015.
- [3] KAHN, K. B.: Understanding innovation. *Business Horizons*, 2018, 61, pp. 453–460.
- [4] OLDENBURG, B., GLANZ, K.: Diffusion of innovations. In *Health Behavior and Health Education*, San Francisco: Palgrave Macmillan, 2008.
- [5] ROBINSON, L.: A summary of diffusion of innovations. *Enabling Change*, 2009.
- [6] ROGERS, E. M.: *Diffusion of Innovations*. New York: Free Press, 2003.
- [7] SAHIN, I.: Detailed review of Rogers' diffusion of innovations theory and educational technology-related studies based on Rogers' theory. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 2006, 5(2), pp. 14–23.

Innovative Activity – What Are the Experiences of Czech Businesses?

ABSTRACT

Innovations are perceived to be significant drivers of economic and social development. Benefits of innovations are recognized and agreed at regional, national, and global level by practitioners, experts and academics, politicians as well as individuals. The need for innovations is intensified via rapid and unprecedented changes in economy and society during last decades. The paper examines experience of business with innovation activity in the Czech Republic, basically focuses on drivers and inhibitors of innovations. Questionnaire survey is used as the main research method.

KEYWORDS

Innovations; business; Czech Republic; questionnaire

JEL CLASSIFICATION

D12; D25

Vliv období vysokoškolského studia na osobnostní a kognitivní změny

► PhDr. et Mgr. Barbora Pánková, Ph.D., MBA » Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra pedagogické psychologie, Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha, Česká republika; NEWTON University, Centrum humanitních věd, 5. května 1640/65, 140 00 Praha, Česká republika; email: barbora.pankova@newton.university

* 1. Úvod

V uplynulých dvou dekadách se zvýšila dostupnost a přístupnost vysokoškolského vzdělání, tzn. téma vlivu vysokoškolského studia na osobnost nyní zasahuje větší množství mladých lidí než na přelomu tisíciletí. S narůstajícím počtem vysokoškolských studentů se skupina stává heterogennější v socioekonomickém prostředí, rodinném vzdělanostním zázemí i kognitivních předpokladech. Nejedná se tedy pouze o změny kvantitativní, počty studentů, ale vzniká i potřeba proměny kvalitativní – formy terciárního vzdělávání, přístupu ke studentům, obsahu a zaměření studia.

Cílem teorií kognitivního vývoje je vysvětlit podstatu změn a popsat rozdíly v myšlení mezi lidmi různého věku v různých obdobích života (Sternberg, 2002). Jedinci procházejí rozsáhlým a různorodým kognitivním růstem, složitým a mnohostranným procesem mezi narozením a dospělostí (Flavell, 1992). Samotné vysokoškolské studium a jeho organizace přináší studentům mnoho impulzů k osobnostním a kognitivním změnám. Nově nabytá samostatnost v každodenním fungování i specifická organizace studia s sebou nese potřebu zodpovědnosti, indukuje potřebu

by změny a vývoje – středoškolské strategie fungování se stávají neefektivními, neúspěšnými. Studenty vysokých škol jsou nejčastěji mladí lidé ve věku dvaceti až dvaceti šesti let a jedná se tak o životní fázi přechodu do dospělosti. Z hlediska kognitivního je síla tohoto období v dosažení vysokého stupně duševních funkcí, inteligence, myšlení a ve vysoké senzitivitě k informacím. James používá pro tento věk termín „nezištné zvědavosti“, kdy jsou studenti schopni rozvíjet své poznání z čistého zájmu, bez ohledu na praktické uplatnění (Říčan, 2004).

1.1 Vývojové změny časné dospělosti v kognitivní oblasti

Arnett (2000) vidí v období časné dospělosti nejvíce příležitosti k odhalení vlastní identity. Výzkumy ukazují, že vývoj identity je jen zřídka dokončen během středoškolského vzdělávání.

Rozvoj identity souvisí s rozvojem autonomie, zmíněné povinnosti jsou prediktory prožívané autonomie. Dalšími charakteristikami vynořující se z dospělosti jsou nižší stabilita pozadí, sebestřednost, pocit mezi dospíváním a dospělostí, testování mnoha životních možností (Arnett, 2000).

Vágnerová (1999) a další mluví o postformálním myšlení¹, které zvažuje mnohoznačnost i širší kontextu. Mění se i pojetí kontextu — od dualistického (dobré/špatné) k relativistickému. Podstatné je zjištění, že vlastní názor je jeden z mnoha možných a nelze dosáhnout absolutní pravdy. Uvažování je pragmatičtější, přesto zahrnuje i kognitivní nejistotu. Flexibilita myšlení umožňuje kombinovat logický způsob uvažování se subjektivním přístupem. Postformální myšlení postupně umožňuje zakládat rozhodnutí na tom, co je realistické a praktické, nikoli idealistické, rozvíjí schopnost se přizpůsobit (Sinnott, 1998). Kromě posunu k praktičtějšímu úvahám může být myšlení v rané dospělosti také pružnější a vyváženější. Na základě zkušeností dochází jedinci k pohledu, že situace, okolnosti a myšlenky mají v sobě jistou ambivalenci, z různých pohledů, ve vztahu k různým proměnným mohou být dobré i špatné zároveň. Schopnost sdružovat hlavní aspekty dvou protichůdných hledisek nebo pozic je označována jako dialektické myšlení a je považována za jeden z nejpokročilejších aspektů postformálního myšlení (Lally a Valentine-French, 2019).

V mladém dospělosti ovlivňuje změny v oblasti myšlení zejména zkušenost a nikoliv zrání jako v předchozích obdobích (Vágnerová, 1999). Piaget (1972) konstatoval, že jsme relativně dobře informováni o důležitých změnách, ke kterým dochází v kognitivních funkcích a struktuře v období dospívání. Naproti tomu víme zatím jen velmi málo o období, které odděluje dospívání od dospělosti.

Z pohledu Piagetovy teorie se předpokládá, že vysokoškolská studenti disponují ve svém uvažování schopností formálních operací (Piaget, 1972). Více studií však ukazuje, že část studentů tyto kognitivní předpoklady nesplňuje (Veselský, 2009). Kuchta a Held (2007) uvádí, že v závislosti na stu-

dijním zaměřením splňuje kritéria formálního myšlení 40–100 % studentů. Piaget (1972) si klade otázku, zda lze u jedinců v tomto období, stejně jako u předchozích úrovní, popsat jednotné kognitivní struktury, které však bude každý člověk podle svých konkrétních činností aplikovat nebo používat jinak. Podstatným vidí studium procesu diferenciací kognitivních schopností a hledání, zda stejné struktury jsou vhodné pro organizaci různých oblastí, jen s rozdílným způsobem uplatňování (nebo budou objeveny nové a zvláštní struktury).

Ve vztahu k Piagetovým formálním operacím Kuhn (2008) upozorňuje, že od adolescence se formuje na nové vnímání funkce myšlenek — je flexibilnější a rozšiřuje je rozsah jejich použití. Jedinec sám ví, že rozhoduje o tom, co a kdy bude předmětem myšlení. Navíc metakognitivní schopnosti umožňují řídit myšlení a v tomto věku je do této oblasti směřováno více úsilí. Jedinci se stávají vědomými tvůrci svého vývoje. V důsledku tohoto lze u dvacetiletých spatřovat rostoucí rozsah a rozmanitost jednotlivých směrů zaměření myšlení, které Piaget (1972) u zmiňoval formálních operací. Schopnost provádět kognitivní operace již není nejdůležitějším faktorem podílejícím se na rozvoji, podstatné je i rozhodnutí, čemu se věnovat, na co své myšlení chci zaměřovat.

1.2 Postformální myšlení

Na základě Piagetovy teorie bylo postulováno několik teorií o kognitivním vývoji po fázi formálních operací (post-Piaget, mimo formální operace). Existuje několik pohledů vedle sebe, které zastávají společný názor, že kognitivní vývoj pokračuje po dospívání až do dospělosti.

Postformální myšlení (PFT = postformal thinking) je konstrukt kognitivní psychologie, vyme-

¹ Otázka, zda každý dosahuje postformálního nebo formálně operačního myšlení je často diskutována. Dle současné úrovně poznání je zřejmé, že těchto forem jedinci nedosahují ve všech oblastech. Někteří lidé vedou životy, ve kterých se nevyskytují podněty pro abstraktní přemýšlení o světě. Nemusí mít vyšší formální vzdělání a nenaučili se uvažovat hypoteticky o situacích, které nikdy nezažili. Užívání abstraktního uvažování se pro konkrétního člověka jeví snadnější v některých oblastech. Například, psychologové mohou být schopni přemýšlet abstraktně o psychologii, ale nejsou schopni použít abstraktní uvažování ve fyzice nebo chemii. Abstraktní uvažování v určité oblasti vyžaduje znalostní základnu, v důsledku toho schopnost abstraktního myšlení často závisí na našich zkušenostech (Lally a Valentine-French, 2019).

→ zující kvalitativní kognitivní změny v návaznosti na formálně operační myšlení. Jedná se na jedné straně o celý teoretický proud zkoumání a definování teorií kognitivního vývoje v dospělosti, ale i o dílčí studie zabývající se jednotlivými aspekty kognice či vývojovými prvky myšlení. Autoři se shodují, že pro úspěšné fungování v životě si je třeba osvojit další kognitivní aspekty než čistě formálně operační uvažování. Za zásadní považují přijetí relativismu, tzn. uznání, že osobní perspektiva jedince je pouze jedním z mnoha potenciálně platných pohledů na realitu. Commons, Richards a Armon (1984) uvádějí předpoklad, že schopnosti popsané v oblasti postformálního myšlení jsou charakteristické pro hlubší a inovativní myšlení v oblasti umění, humanitních věd a samotného vědeckého výzkumu. Porozumění této oblasti může vést k lepšímu pochopení toho, jak jednotlivci uvažují v každodenních situacích.

Základní znaky postformálního myšlení shrnuje Kramer (1989), Sinnott (1989) do tří základních charakteristik:

1. Přijetí relativismu, tzn. uznání, že osobní perspektiva je pouze jedním z mnoha potenciálně platných pohledů na realitu. S tímto souvisí sebekritičnost spojená s akceptací nepřesnosti vlastního uvažování a vnímání. Důsledkem je pak vnímání širších možností řešení problémů, menší radikálnost, uvědomění si relativity a dočasnosti.
2. Pochopení a přijetí rozporu a schopnosti zvládat protichůdné myšlenky a systémy. Uvědo-

mění si, že rozpor a složitost mohou být vlastní rysy reality. Tolerance je pak získána oceněním dialektického vztahu mezi protichůdnými systémy a výsledkem je schopnost zacházení s protichůdnostmi a jejich integrace v uvažování a vnímání.

3. Integrace systémů/referenčních rámců umožněná syntetickou formou myšlení, která integruje několik protichůdných systémů do abstraktního celku. S rozvojem postformálního myšlení přichází smíření s mnohoznačností problémů v realitě života a vědomí omezené platnosti jednotlivých řešení.

Piaget (1972) sám akcentuje i význam pragmatičnosti a postavení myšlení do souvislosti s každodenním životem. „Hypoteticko-deduktivní operace a systémem všech kombinací výroků jakožto projev formální logiky je ve formě organizační struktury použitelný na jakýkoli obsah. To umožňuje vytvořit „čistou“ matematiku jako konstrukci forem organizace, připravenou uspořádat vše, ale čas od času není co organizovat, pokud se oddělí od její aplikace!“ Individuální a populační adaptivní logika je tedy regulována pragmatickými verifikačními pravidly. Pravidla pragmatického ověřování jsou stanovena reálným a sociálním kontextem (Labouvie-Vief, 1980).

Posun k postformálnímu uvažování je spojován také s integrací logiky s emocemi. Labouvie-Vief a Hakim-Larson (1989) předkládá pohled, že kognitivní zralosti je v dospělosti dosaženo, když je integrována subjektivita dětství a objektivita ado-

V uplynulých dvou dekádách se zvýšila dostupnost a přístupnost vysokoškolského vzdělání, téma vlivu vysokoškolského studia na osobnost nyní zasahuje větší množství mladých lidí než na přelomu tisíciletí. S narůstajícím počtem vysokoškolských studentů se skupina stává heterogennější v socioekonomickém prostředí, rodinném vzdělanostním zázemí i kognitivních předpokladech. Nejedná se tedy pouze o změny kvantitativní, počty studentů, ale vzniká i potřeba proměny kvalitativní — formy terciárního vzdělávání, přístupu ke studentům, obsahu a zaměření studia.

lescence, spojující dva způsoby myšlení: logický/objektivní/racionální s intuitivním/subjektivním/emocionálním. V období dospívání je logický režim upřednostňován jako prostředek k zvládnutí „symbolů, pravidel a norem kultury“ (Labouvie-Vief a Hakim-Larson, 1989). V dospělosti nabízí návrat intuitivního fungování možnost spojit představy o cíli se smyslem pro vnitřní a subjektivní (Labouvie-Vief et al., 1989). Integrace těchto dvou režimů je základem růstu emoční autoregulace od preadolescence po starší dospělost. Labouvie-Vief a Hakim-Larson (1989) při popisování myšlení dospělých na zvyšující se úrovni sociálně kognitivní složitosti ukazují, že přechod na intersystemickou úroveň vyžaduje růst tří kognitivních kompetencí: (1) tolerance více rozporných perspektiv, (2) porozumění vnitřním emočním stavům a jejich modulaci a (3) schopnost reflektovat vzájemný vliv vlastních emocí i emocí druhých na chování. Všechny tři kompetence jsou na výše uvedené integraci závislé a umožňují rozvoj postformálního myšlení.

V rámci konkrétních teorií autoři diskutují a navazují zejména na Piagetovi formální operace. Upozorňují, že v dospělém uvažování existují formy myšlení, které neprokazují logickou strukturu. Otázkou je, zda se tyto formy myšlení rozvíjí paralelně s formálními operacemi a doplňují je zejména v oblastech jim nepřístupných nebo navazují na stádium formálních operací a v určitých oblastech jej nahrazují (Commons, Richards a Kuhn, 1982). Společným zájmem postformálních teorií je prodloužit koncepci kognitivního vývoje do dospělosti. Nejčastější metodou studií je zaměření se na nalezení omezení formálních operací a následně zkoumají, jakým způsobem jedinci omezení překonávají. Různí autoři využívají v modelech postformálního myšlení rozličných kontextů (Commons, Richards a Armon, 1984): (a) dialektické tradice (Basseches); (b) filosofie (Linn, Siegel); (c) Buddhismu (Koplowitz); (d) teorie relativity (Sinnott); nebo (e) morální východiska (Armon).

2. Pasportizace realizované kvalitativní studie

Předmětem sledování v rámci předkládané studie je subjektivní percepce vlastního myšlení a změn spojených s obdobím vysokoškolského studia samotnými vysokoškolskými studenty. Tedy nikoliv sledování či měření kognice jako takové, ale pohled sledovaných aktérů na své vlastní myšlení, na změny v průběhu vysokoškolského studia i na vliv studovaného oboru. Studie je založena na výpovědích studentů o vlastním myšlení a jeho změnách na základě polostrukturovaného rozhovoru (N = 25).

2.1 Realizace rozhovorů a zpracování dat

Obsah polostrukturovaných rozhovorů směřoval k výpovědím studentů o studiu, budoucí profesi, vlastním myšlení a změnách v průběhu vysokoškolského studia. Jednotlivá setkání probíhala formou online (platforma skype, zoom, teams) rozhovorů v termínu konec dubna 2020 až červenec 2020.

Polostrukturované rozhovory byly přepsány a následně obsahově analyzovány. Na základě položených otázek se v rozhovorech jako zastřešující objevily tematické skupiny: studium oboru (zahrnující témata týkající se motivace ke studiu, očekávání, realizace studia apod.), profese (témata vztahující se k budoucí profesi respondentů, zahrnující i tendence v uvažování dané profese), změny v období vysokoškolského studia (změny zahrnující i oblast osobnostních změn reflektovaných studenty od ukončení střední školy), posun v myšlení (skupina zdůrazňuje aspekty přímo se vztahující ke kognitivní oblasti a jejím změnám v průběhu vysokoškolského studia). Tyto jsou zpracovány v detailních analýzách u každého respondenta. Od doslovné transkripce rozhovorů a jejich analýzy u jednotlivých respondentů jsme dospěli k posunům myšlení charakteristickým pro jednotlivá studijní zaměření i společným pro všechny respondenty.

→ 2.2 Respondenti studie

Při výběru studentů k rozhovorům byla stanovena jako vstupní kritérium doba studia – podmínkou byl čtvrtý a vyšší rok pregraduálního vysokoškolského studia. Důvodem pro kritérium ročníku byl zájem sledovat fenomén již po delším vlivu vysokoškolského působení.

Dle studijního oboru byli sledováni studenti pěti studijních zaměření: medicína, ekonomie, technika, humanita, přírodověda. Výběr studijního zaměření odpovídá i klasifikaci v Biglan (1973). Inspirovali jsme se rozdělením v etnografickém šetření Dvořáčková et al. (2014) dle Biglan-Becherovy klasifikace disciplinárních skupin (měkké/tvrdé, aplikované/čisté), uplatnění poskytovaného vzdělání a vytvářeného vědění (akademická/profesní). Ve vybraném vzorku je zastoupen každý kvadrant.

Celkově bylo realizováno 25 rozhovorů. Studie se účastnilo 13 mužů a 12 žen až na jednu výjimku studující na pražských vysokých školách. Věk studentů byl 22–26 let. S rodiči v době rozhovoru bydlelo 6 studentů, 19 žilo v místě studia samostatně. Vysokoškolsky vzdělaného matku i otce mělo 8 studentů, 3 měli vysokoškolsky vzdělanou pouze matku a u 14 studentů nemá vysokoškolské vzdělání ani jeden z rodičů.

3. Výstupy kvalitativní studie

Kromě kognitivních a osobnostních posunů byly v rámci studie sledovány i související aspekty týkající se studia, vnímání budoucí profese studenty

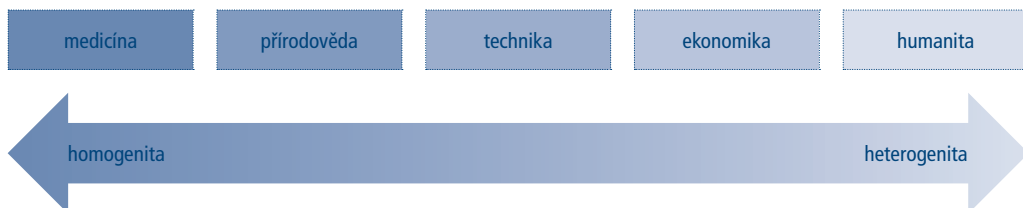
i specifické charakteristiky oborového myšlení tak, jak o nich respondenti vypovídali. Z analýz rozhovorů vyplynuly charakteristické rysy společné pro změny v období vysokoškolského studia, stejně tak i některé podmíněné studijním zaměřením. Tento text se oborově podmíněných změn spíše dotýká, zaměřuje se zejména na společné charakteristiky.

3.1 Charakteristiky sledovaného souboru ve vztahu ke kognitivní oblasti

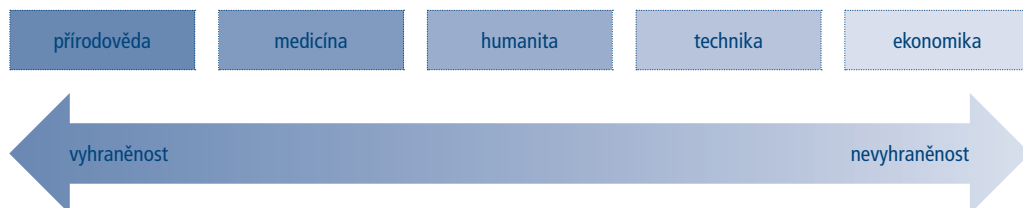
Skladba studentů jednotlivých studijních zaměření se lišila na škále homogenity – heterogenity (obrázek č. 1). Některé aspekty tohoto byly dány apriori primárním vymezením skupin, například u medicíny, kde byla jasně vymezena referenční skupina jedním oborem a také byli nejkompaktnější skupinou. Hlavně však kompaktnost skupin vymezil samotný výběr konkrétních respondentů, resp. jejich studijních oborů. V našem souboru byli nejhomogennější skupinou studenti medicíny, dále přírodovědy a techniky, heterogennější pak byli studenti ekonomiky, humanity. Různorodější skupiny se více lišili ve výpovědích o studiu a uvažování o profesi, v oblasti osobnostních změn a posunů myšlení se studenti potkávali.

Při úvaze o „absolutní“ kompaktnosti jednotlivých studijních zaměření tak, jak jsou rozděleny v tomto textu, došlo by k určitým posunům. Jako kritérium lze zvažovat styčnost hlavních předmětů a předmětových skupin oborů spadajících do jednotlivých studijních zaměření. Nejvíce homogenní

Obrázek č. 1 » Kompaktnost jednotlivých sledovaných skupin studentů dle studijních zaměření

Pramen: vlastní zpracování

Obrázek č. 2 » Vyhraněnost studentů jednotlivých studijních zaměření ve vztahu k studovanému oboru

Pramen: vlastní zpracování

Obrázek č. 3 » Umístění jednotlivých sledovaných studijních zaměření na škále orientace na vědy vs. praxe

Pramen: vlastní zpracování

skupinou by zůstala medicína (pouze jeden obor, identické předměty), dále pravděpodobně ekonomika (předměty z oblasti teorie ekonomie – mikro, makro, účetnictví, finance), technika (matematika, fyzika), přírodověda (matematika, statistika) a nejvíce heterogenní se obecně jeví humanitní studijní zaměření (velké množství oborů, obtížně definovatelný společný jmenovatel; možná filozofie).

Dalším faktorem plujícím na pozadí rozhovorů je přítomnost vyhraněnosti při výběru studijního oboru, tzn. jasná či nejasná představa, co chci studovat. Obrázek č. 2 znázorňuje jednotlivé skupiny dle vyhraněnosti námi sledovaných respondentů. Lze zde však sledovat i obecnější tendence – medicína by se v tom případě zřejmě přesunula více doleva, kdežto humanita více vpravo. U vyhraněnějších studijních zaměření je častější již víceletý zájem o obor před započetím vysokoškolského studia (přírodověda – záliba v poznávání světa kolem) či výrazné kognitivní předpoklady (medicína

– dobrý studijní prospěch), u těchto oborů studenti nechodí „jen tak zkusit studovat vysokou školu“. U méně vyhraněných je zde primárně zájem o vysokoškolské studium, kognitivní dispozice studenta či tlak okolí. Často je představa o směru studia (technické vs. humanitní), ale jasný zájem o konkrétní obor chybí.

Nevyhraněnost studentů před vstupem na vysokou školu se v průběhu studia může transformovat, probouzí a rozvíjí se zájem o obor. Zdá se, že čím více se student s oborem ztotožňuje, bere ho za svůj, tím více jej osobnostně ovlivňuje, „prorůstá osobnost“.

Na základě analýzy provedených rozhovorů a hledání společných charakteristik jednotlivých studijních zaměření vyvstala blízkost jednotlivých studijních zaměření k praxi, resp. vědě (obrázek č. 3). Studenti přírodovědy byli jednoznačně nejvíce orientováni do vědeckého prostředí, všichni plánují doktorské studium. Zároveň bylo vlastní stu-

dium nejvíce propojeno s realizací profese – již při bakaláři studenti často pracují v laboratoři. Lze zde vidět souvislost mezi vyhraněností studentů a blízkostí jejich studijního zaměření k vědě, resp. praxi. Méně vyhranění studenti směřují do oborů bližších praxi. U vysokoškolských pedagogů jednotliví studenti často oceňovali právě to, o čem pro ně studium je zejména (znalosti, vědecké výzkumy, prestiž, kontakt s praxí apod.).

Ze studijních oborů respondentů se jako skutečně „profesně“ vnímaná povolání vyžadující commitment ukázala profese lékaře a učitele. Tyto dvě směřování ve studentech jasně oslovovali otázku „*Jaký lékař/učitel chce být já sám?*“. Pravděpodobně je toto dáno i jasnou vymezeností povolání na rozdíl od ostatních oborů, kde často není jasné (nebo delší studia není jasné), co bude předmětem konkrétní činnosti jedince.

3.2 Příklady kognitivních posunů podmíněných vysokoškolským prostředím

Styl a náročnost výuky na vysoké škole vyžaduje po studentech často jako nutný předpoklad úspěchu přehodnocení kognitivních strategií (často ti s „průměrným“ prospěchem ze SŠ – „*nestačí, co pochytím, musím se začít systematicky připravovat*“) či vlastních kognitivních schopností (často ti s „vynikajícím“ prospěchem ze SŠ – „*nejsem na špici, nejsem nejlepší, všichni jsou tu dobří*“). Společně s potřebou změn v kognitivní oblasti se rozvíjí i metakognitivní dovednosti studentů – využívají je vědomě a cíleně („*tenhle přístup či postup mi nefunguje – co vlastně dělám a co musím dělat, abych uspěl*“).

S výše uvedeným úzce souvisí další změny v období vysokoškolského studia s přesahem do kognitivní oblasti. Prostřednictvím různorodých odborných materiálů studenti postupně zjišťují, že pohledy na témata se liší u různých autorů a přitom se nemusí vzájemně vylučovat. Stejně tak v rámci diskuzí s kolegy studenti poznávají různé úhly pohledu, názory i řešení. Prostřednictvím přijetí mnohoznačnosti při studiu nahlíží studenti re-

lativnost vnímání světa i předkládaných informací. Při hodnocení školních projektů a zadání dostávají studenti mnoho zpětné vazby ke své práci. Učí se neztotožňovat kritiku vztaženou ke svým výtvorům s hodnocením vlastní osoby, osvojují si odosobnění. Tuto nově získanou dovednost pak často přenáší i do oblasti mezilidských vztahů. Dokáží akceptovat reakce ostatních, nebrat si je osobně, vědí, že souvisí více s jejich nositel než jimi samotnými. Zároveň u druhých tolerují odlišnost názorů, postojů a pohledů na svět („*můžeme mít jiné názory a všechny mohou být platné, stejně pravdivé, existující vedle sebe*“). Toto můžeme nazvat úbytkem egocentrismu, decentrací myšlení na vyšší úrovni (než u Piageta), v mezilidské oblasti. V oblasti myšlení ubývá zaměření na sebe.

Decentrace myšlení je umožněna i konstruktivnějším zpracováním emocí, vnímáním, akceptováním a zvědomováním vlastního prožívání. Na vysoké škole toto podporuje je zlepšující se schopnost zpracování stresu a zátěže, budování a upevňování copingových strategií. Studenti právě lepší zvládnutí stresových situací popisují jako jeden z významných přínosů vysokoškolského studia, které vnímají v mnoha ohledech jako více zátěžové. Právě uvolnění mentální kapacity z oblasti zvládnutí vlastních emocí studentům umožňuje více kapacity vložit do oblasti kognitivní, více se zaměřit na obsah řešeného, nikoliv na zvládnutí sebe a svých projevů. Studenti popisují celkové zklidnění osobnosti a to i v rovině chování („*jsem introvertnější ... už tolik nevyhledávám večírky ... soustředím se na „dospělé věci*““).

Posuny se objevují i v oblasti řešení běžných situací, problémů. Studenti uvádí, že ve srovnání se střední školou vidí změny v obsahu problémů, postupu řešení i případné akceptaci neúspěchu. Zřejmě je velká důvěra v řešitelnost problému i v to, že student má schopnosti k tomu problém vyřešit („*na střední škole některé problémy neměly řešení, nyní jde o to, je najít*“). Témata, která řešili na střední škole, považují nyní za malicherné, zároveň však chápou, že tehdy byly zásadní („*ujel mi autobus, přijdu pozdě ... dostal jsem 5 ...*“). V náhledu

na problémy je zřejmý odstup a racionálnější posuzování. Při řešení se více zamýšlí, hledají možnosti, plánují postup, případně jsou ochotní se i poradit. Rady však berou pouze jako další informaci a názor, výsledné řešení volí sami. Připouští možnost vlastní chyby či neúspěchu, naopak chápou jeho význam jako další zkušenost a prostor pro zlepšení („dříve byl neúspěch konec světa“). Vnímají, že život má přirozeně svá „nahoru a dolů“.

Studenti zřetelně pojmenovávali změny v oblasti motivace. Akcentují zde zaměření na své cíle a potřeby („co chci skutečně já ... co má pro mě smysl ... jak já chci trávit čas ...“). V této oblasti se objevuje výrazné zaměření na svou osobu, vlastní plány a úvahy o budoucnosti – centrace cílů. Vidí mnoho možností a jsou si vědomi, že finální volba ve všech oblastech je na nich samotných – vědomí vlastního hybatelství. Zdá se, že se formuje interní locus of control (interní těžiště řízení). Zaměření na sebe současně může indukovat i větší toleranci k druhým („chápu, že ostatní se zaměřují také na sebe ... mají jiné potřeby a plány“).

Měnící se vztah s rodiči je mimo jiné ovlivněn i funkčním osamostatňováním studentů. Velká většina respondentů v období vysokoškolského studia žije samostatně a právě samostatnost vnímají jako velkou změnu vysokoškolského studia, která v určité míře iniciuje i výše uvedené změny a posuny myšlení. Samostatnost obvykle začíná právě v praktické rovině – samostatným bydlením, obstaráváním si každodenních provozních záležitostí, vyděláváním (alespoň částečným) na živobytí, a přenáší se následně i na úroveň kognitivní – samostatného myšlení a rozhodování. Společně se samostatností studenti jasně vnímají i zodpovědnost za své jednání

Ve vztahu ke studiu se zde vynořuje či potvrzuje vědomí, že studují pro sebe, že studium je výhradně záležitostí studentů samotných. Studenti přijímají plnou zodpovědnost za své studium i výsledky („neudělám-li to já, neudělá to nikdo jiný za mě“). Toto je ovlivněno i změnou vztahu s rodiči a jejich přístupem v průběhu vysokoškolského studia. Více než poloviny respondentů měla rodiče

bez vysokoškolského vzdělání, což je, vzhledem k masifikaci terciárního vzdělávání v ČR, častější fenomén. Studenti uvádí, že rodiče vlastně nechápou, co jejich děti dělají („asi na počtvrté se mi podařilo rodičům vysvětlit, o čem píše bakalářskou práci“). Myšlení studentů se odděluje od uvažování rodičů (často bolestným způsobem) i okolí, formuje se již samostatně.

3.3 Dynamika osobnostních změn s důrazem na kognici

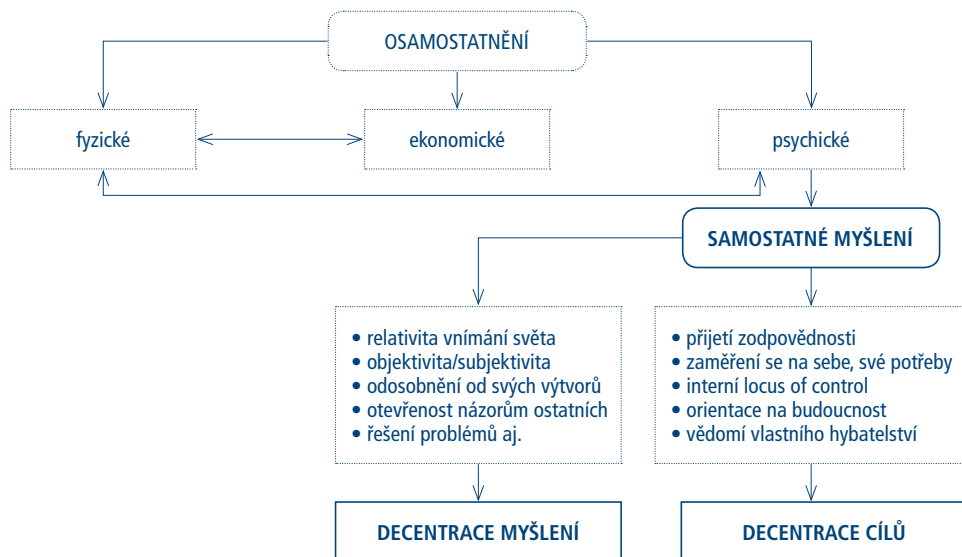
Jako iniciační impuls změn se ukazuje možnost vlastní strukturace času (společně s osamostatněním), kterou přináší vysoká škola, na rozdíl od střední, jako nový prvek. Obojí je poměrně rychle akceptováno i rodiči a jejich přístupem. Skrze tyto funkční změny se otevírá nový prostor pro změny v rovině osobnostní i kognitivní (obrázek č. 4).

Celkově se objevuje výrazné zaměření na sebe v oblasti cílů, smyslu i motivace. Hledání a nalézání odpovědi na otázky: Kdo jsem? Kdo chci být? (bez rodičů) Co chci/nechci a proč? Z výpovědí respondentů se zdá, že následkem je pak snižování fragility osobnosti (ve srovnání se střední školou) a posilování vlastní integrity. Jakoby na střední škole měli studenti funkční „kruny“ tvořený jednoznačným pohledem na svět, jasnými názory a černobílým viděním. Střední škola se jeví jako období „probouzení vnitřních zranění“ a jednoznačnost je pak funkční obranou, jak jim čelit. Vysokoškolské období pak lze vnímat jako dobu pro možnou „léčbu zranění“, tzn. jejich zvědomení, pojmenování, přijímání a zpracování. Na vysoké škole se tak středoškolský kruny postupně rozpadá či přetváří ve vnitřní kostru pevně držící osobnost mladých lidí pohromadě. Proces je ovlivňován všemi zde uvedenými změnami a posuny. Studenti toto vnímají jako přechod k dospělosti – „dospělé, vnímání a myšlení“.

Z rozhovorů vyvstalo i více témat společných pro většinu studentů, lze tedy uvažovat o charakteristikách vysokoškolského období v oblasti obecnějších osobnostních i kognitivních změn, které se

→ **Obrázek č. 4 » Vztahy konkrétních změn v období vysokoškolského studia s posuny myšlení studentů**

Pramen: vlastní zpracování

jeví velmi provázané a vzájemně se podmiňující a ovlivňující.

4. Diskuse

Sinnott et al. (2017) v podstatě rozvojem postformálního myšlení zastřešují změny, kterými studenti procházejí během své vysokoškolské zkušenosti. Ve vývoji akcentují stejné aspekty vztahu k poznání a realitě jako Perry (1999) a úroveň epistemologického porozumění, které popisuje Kuhn, Cheney a Weinstock (2000). Vývoj myšlení studentů od realistů k posuzovatelům zahrnuje nejen vztah k poznání, ale i autoritám (zde v roli vysokoškolských pedagogů) a projevuje se napříč různými životními oblastmi. Výpovědi respondentů potvrdily, že na střední škole uvažovali jako „konkrétní myslitelé“ (realisté či absolutisté dle Kuhn, Cheney a Weinstock, 2000), kteří potřebují znát „správné“ odpovědi. Očekávali, že jim odpovědi dají autority, kterými se dočasně stali pedagogové.

Toto jednoznačné, černobílé myšlení společně s intelektovými dispozicemi umožňuje středoškolským studentům dosahovat velmi dobrých výsledků v Piagetových úkolech zaměřených na formálně operační myšlení. Zadáni vnímají jednoznačně, berou jej jako „školní“ úkol s jasnou správnou nebo špatnou odpovědí.

V průběhu vysokoškolského studia respondenti různými způsoby popisovali, jak se vyrovnávali se zmizením obecně platné „pravdy“ a začali akceptovat odlišné názory druhých i diskuze bez jednoznačného výstupu – stávali se „relativistickými mysliteli“ (multiplisté dle Kuhn, Cheney a Weinstock, 2000). Dle Sinnott et. al. (2017) nakonec studenti přejdou ke komplexnímu myšlení, ve kterém vidí, že nezbytná subjektivita je součástí rozhodnutí o pravdě – postformálnímu myšlení (posuzovatelé dle Kuhn, Cheney a Weinstock, 2000). Vývoj byl zřetelný u všech respondentů, jednotlivě se pak lišili schopností transferu do dalších oblastí, než kde primárně k posunu došlo (např. do vnímá-

ní sebe a svých schopností, vnímání druhých apod.).

Jedním s impulzů k posunu od formálně operačního k postformální myšlení mohou být typy zadání, se kterými se studenti na vysoké škole setkávají a jejich odlišnost od zadání středoškolských. Na střední škole jsou úkoly zaměřené převážně na jednoznačná řešení problémů a úspěch je měřen dobrými studijními výsledky, tzn. „správnými“ řešeními. Typy úkolů ve vysokoškolském prostředí mají již apriori širší problémový prostor, nejedná se pouze o řešení zadaného, ale podstatným aspektem je i tvorba něčeho úplně nového, vytváření variant, hledání možností. Kritériem úspěchu postupně přestává být školní klasifikace, ale stává se jím nalezení zájmu, rozšíření znalostí i kognitivních schopností, budoucího uplatnění, efektivní řešení, nový objev a spousta dalšího v závislosti na nastavení konkrétního studenta. Při hledání takovýchto výstupů je formální logika nedostatečná – rozvíjeny jsou právě operace postformálního myšlení. Původní myšlenky (Commons, Richards a Armon, 1984) o vztahu postformálního myšlení a tvůrčí schopnosti popisují Wu a Chiou (2008). Výstupy poukazují na negativní korelaci formálního myšlení s tvůrčím výkonem a naopak a pozitivní vztah tvořivosti s relativistickým myšlením. Postformální myšlení zdůrazňuje a podporuje faktory, které jsou popsány jako podstatné pro tvůrčí výkon.

Ve vztahu k vývoji myšlení při vysokoškolském studiu může v prvních ročnících stále přetrvávat „středoškolský“ způsob myšlení, který lépe umožňuje primární kategorizaci vědomostí. Respondenti uváděli, že první ročníky jsou často právě o memorování, „naučení se základům“. Je otázkou, zda je skutečně takový rozdíl mezi prvními a dalšími ročníky, nebo změna myšlení způsobí i rozdílné vnímání obsahu a formy studia. Pascarella (2005) považuje z hlediska kognitivního přínosu za zcela zásadní právě první ročník studia. Ve výpovědích respondentů z vyšších ročníků jsou již zřetelné kognitivní posuny proti středoškolskému uvažování – osamostatňování se v oblasti myšlení, změny ve

vnímání a řešení problémů, formující se schopnost nadhledu.

Studenti v oblasti změn akcentují zejména úbytek středoškolské jednoznačnosti, černobílého vidění světa a výrazné emocionality, jak popisuje i Vágnerová (1999). Je zřejmý kvalitativní posun v oblasti prožívání a práci s vlastními emocemi. Respondenti řešili v této oblasti různá témata od vysokých nároků na svou osobu, vztahovačnosti, citlivosti k hodnocení druhými až po zvládání závažných situací. V průběhu vysokoškolského období zaznamenali v této oblasti zřetelný posun daný zvědoměním některých svých charakteristik i jejich zpracováváním. Posun v oblasti vlastní emocionality jim sekundárně umožnil uvolnit více kapacity pro obsah řešeného, tzn. v situaci řešení mohou více své kognitivní kapacity využít přímo na řešení a nikoliv na zvládání svých pocitů. Tyto závěry potvrzuje i Sinnott (1998), která zde vidí velkou souvislost právě s postformálním myšlením. Považuje jej za adaptivní v každodenním životě, jelikož umožňuje regulovat a zpracovávat intelektuální a emocionální impulzy z okolí. Postformální myšlení je mostem mezi emocemi a myšlením i mezi jedincem a ostatními. Výsledkem využívání postformálního myšlení je pak lepší schopnost reflexe a posílení integrity „srdce a mysli“.

Respondenti zmiňovali, že při řešení problémů nyní více hledí i na širší dopady svých rozhodnutí v oblasti trvale udržitelného rozvoje a zejména mezilidských vztahů. Vnímají pozitivní změnu ve schopnosti empatie a zaměření na druhé, což potvrzuje Mienaltowski (2011) závěry, že s rostoucím věkem jedinci kladou větší důraz na interpersonální faktory a operují v širším problémovém prostoru.

Ve výpovědích respondentů se projevil i intenzivnější, „metakognitivní“, vztah k vlastnímu myšlení a myšlenkám, jak popisuje Kuhn (2008). I kognitivní oblast zasahuje vědomí vlastního hybatelství, možnost rozhodovat, čemu, kdy a jakým způsobem se budu věnovat.

Ve vztahu k pracovnímu uplatnění studentů se u respondentů ukázalo, že intenzivní zaměstnání →

→ souběžně se studiem omezuje senzitivitu pro intelektuální vyhraňování (Říčan, 2004) a akcentuje praktický pohled na osvojovaná témata. Ve vlivu práce na výkonové ukazatele však Pascarella et al. (1998) neprokázali negativní vliv.

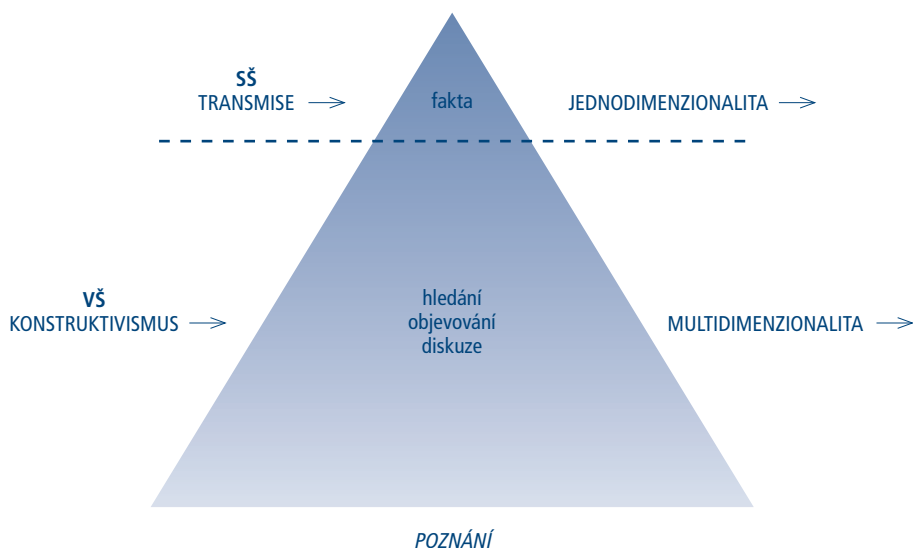
Ukázal se vliv významných osob, pedagogů, spolužáků, partnerů, na kognitivní vývoj, jak uvádí Garrison (2001). Jako formující byl u několika respondentů vnímán první vážný vztah, případně jeho ukončení. Otevřel či otevírá hlubší úvahy o sobě samém i svém myšlení. Prostřednictvím bližšího a intenzivnějšího nahlédnutí do „fungování“ druhé osoby, jeho názorů a postojů poukazuje mimo jiné na relativitu vnímání a otevírá otázku objektivitu/subjektivitu. Vnímání relativity Vágnerová (1999) zahrnuje do větší plasticity uvažování v období mladé dospělosti, která se projevuje následně například i při řešení problémů tolerancí k větší nejednoznačnosti zadání i řešení.

Celkově se u společně sdílených posunů myšlení pro všechny respondenty odkryla úzká souvislost s Perryho schématem. Jedná se o formování

kritického myšlení studentů ve vztahu k jejich předpokladům o povaze poznání. Ve výpovědích studentů se potvrzuje, že vysokoškolské studium není pouhým hromaděním přejímaných znalostí, ale že indukuje změny kvalitativní v oblasti postojů a přístupu k vědě. Poukazovali na vazbu stylu výuky s pojmáním poznání jako takového a projevující se ve vnímání světa. Obrázek č. 5 naznačuje rozdíl v pojetí poznání mezi střední a vysokou školou.

Velká skupina respondentů popisovala před maturitou na střední škole pocit „vše vím a znám, na vše mám správný názor, jsem borec...“ a jednoznačně formulovaný pohled na svět a realitu. Uváděli, že předkládané informace vnímali jako jednoznačná fakta, o kterých není důvod pochybovat, „jedna správná varianta, jedna pravda“. Toto bylo umocňováno i didaktickými postupy a spíše transmisivním přístupem pedagogů, kteří byly vnímány jakožto majitelé hotového poznání, které studentům předávají, „na střední škole žijeme v bublině“.

Obrázek č. 5 » Vztahy změn a posunů v myšlení v období vysokoškolského studia

Pramen: vlastní zpracování

Na vysoké škole bylo různými cestami pojetí poznání jako hotového nabouráváno a s prohlubujícími se znalostmi problematiky oboru se formoval přístup „vím, že nic nevím“. Studenti detailním ponořením se do témat pronikají do hloubky a širě poznání. Přístup pozitivně vnímaných pedagogů je partnerský („pracujeme/bádáme tady všichni společně“), vysvětlující, pracující s prekoncepty studentů, tzn. konstruktivistický. Ukázalo se však, že i pokud tomu tak není a vysokoškolský pedagogové upřednostní také transmisivní přístup předávání znalostí, není to překážka ve zde popisovaných změnách. Konstruktivistické pojmání poznání se přesto děje v uvažování studentů, v jejich „hlavách“. Napříč obory mluví studenti o výrazném rozvoji kritického myšlení, které jim umožňuje pokročilou práci s informacemi – jejich třídění, komparování, spojování, hodnocení. Uvedené posuny v myšlení v podstatě kopírují Perryho stádia (Perry, 1999).

4. Shrnutí

Předložená studie naznačuje, že vysokoškolské období je z hlediska osobnostních a kognitivních posunů bohaté a je na místě se mu v rámci výzkumných studií věnovat ve větší míře. Model vysokoškolského pojetí poznání, který vzešel z analýzy rozhovorů se studenty, i myšlenky Perry (1999) v podstatě zahrnují základní parametry postformálního myšlení, jak jej popisují výše uvedení autoři (Commons, Richards a Armon, 1984; Kramer, 1989). Za obecné charakteristiky vysokoškolského myšlení lze tedy považovat i schopnosti zahrnuté v operacích postformálního myšlení.

Centrální změnou ovlivňující kognitivní rovinu je pojetí poznání jako takového a posun od jedno-

dimenzionálního vnímání k multidimenzionálnímu, mnohoznačnému, které umožňuje relativistické smýšlení. U studentů se shodně projevovalo zaměření na sebe, své cíle a potřeby při rozhodování, ruku v ruce se zodpovědností (centrace cílů). Na druhé straně byla výrazná otevřenost názorům druhých, zlepšení schopnosti zpracovat vlastní emoce a schopnost odosobnění při hodnocení (decentrace myšlení).

Z výzkumných zjištění se ukazuje, že je přesnější hovořit spíše o kognitivních změnách, posunech myšlení či formování uvažování než o „kognitivním vývoji“ jako takovém. Zdá se, že ten je odborně vnímán spíše v přímé souvislosti s procesy zrání a fyziologickými změnami jej iniciující či ovlivňující a projevující se zejména v kognitivní oblasti. Popsaná zjištění poukazují na fakt, že v období vysokoškolského studia, kdy je již fyzický vývoj jedinců spíše ukončen, posuny myšlení velmi úzce souvisí se změnami v každodenním fungování studentů, jejich osobnostní a emoční rovině. Je tedy nutné je sledovat v širokých souvislostech celkového osobnostního a sociálního vývoje než „čistě“ kognitivně.

Výstupy práce a dalších navazujících výzkumů mohou přispět k úvahám o smyslu, struktuře a úloze vysokoškolského studia. Prudký (2011) přináší do diskuze o požadavcích na obsahy terciárního vzdělávání otázky týkající se vědomé kultivace hodnot studentů a jejich sociálního vývoje. Poznatky vzešlé z této studie obdobným způsobem podněcují úvahy o významu cíleného rozvoje myšlení. Podrobnější poznatky o kognici v období časné dospělosti mohou ovlivnit praxi vysokoškolského vzdělávání. Nabízí se jejich praktické využití při plánování výuky a výběru konkrétních metod.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] ARNETT, J. J.: Emerging adulthood: a theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 2004, 5(55), pp. 469–480.
- [2] BIGLAN, A.: The Characteristics of subject matter in different academic areas. *Journal of Applied Psychology*, 1973, 57(3), pp. 195–203.

- [3] COMMONS, M. L., RICHARDS, F. A., ARMON, C.: *Beyond Formal Operations: Late Adolescent and Adult Cognitive Development*. New York: Praeger Publishers, 1989.
- [4] COMMONS, M. L., RICHARDS, F. A., KUHN, D.: Systematic and ; reasoning: A case for levels of reasoning beyond Piaget's stage of formal operations. *Child Development*, 1982, pp. 1058–1069.
- [5] DVOŘÁČKOVÁ, J. et al.: *Politika a každodennost na českých vysokých školách: Etnografické pohledy na vzdělávání a výzkum*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2014.
- [6] FLAVELL, J. H.: Cognitive development: Past, present, and future. *Developmental Psychology*, 1992, 28(6), pp. 998–1005.
- [7] GARRISON, M. S.: The cognitive development of collegiate students: A brief literature review. *The Campbellsville Review*, 2001, 10, pp. 87–100.
- [8] KRAMER, D. A.: *Development of an Awareness of Contradiction Across the Life Span and the Question of Postformal Operations*. Adult Development. New York: Praeger, 1989.
- [9] KUHN, D.: Formal operations from a twenty-first century perspective. *Human Development*, 2008, 51(1), pp. 48–55.
- [10] KUHN, D., CHENEY, R., WEINSTOCK, M.: The development of epistemological understanding. *Cognitive Development*, 2000, 15(3), pp. 309–328.
- [11] KUČTA, D., HELD, L.: Sonda do úrovne formálneho myslenia vysokoškolských študentov. In *ScienEdu. Aktuálne trendy vo vyučovaní prírodovedných predmetov*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1972, s. 313–316.
- [12] LABOUVIE-VIEF, G.: Emotions and self-regulation: A life span view. *Human Development*, 1989, 32, pp. 279–299.
- [13] LABOUVIE-VIEF, G., HAKIM-LARSON, J.: Developmental shifts in adult thought. In *Midlife Myths: Issues, Findings, and Practice Implications*. Newbury Park: Sage Publications, 1989.
- [14] LABOUVIE-VIEF, G.: Beyond formal operations: Uses and limits of pure logic in life-span development. *Human Development*, 1980, 23(3), pp. 141–161.
- [15] LALLY, M., VALENTINE-FRENCH, S.: *Lifespan Development: A Psychological Perspective*. 2017. [online]. [cit. 2020-05-24] Available from: <<http://dept.clcillinois.edu/psy/LifespanDevelopment.pdf>>.
- [16] MIENALTOWSKI, A.: Everyday problem solving across the adult life span: solution diversity and efficacy. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2011, 1235(1), pp. 75–85.
- [17] PASCARELLA, E. T.: Cognitive impacts of the first year of college. In: *Improving the First Year of College*. New York: Psychology Press, 2005.
- [18] PASCARELLA, E. T. et al.: Does work inhibit cognitive development during college? *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 1998, 20(2), pp. 75–93.
- [19] PERRY, W. G.: *Forms of Ethical and Intellectual Development in the College Years: A Scheme*. San Francisco: Jossey-Bass, 1999.
- [20] PIAGET, J.: Intellectual evolution from adolescence to adulthood. *Human Development*, 1972, 15(1), pp. 1–12.
- [21] PRUDKÝ, L.: Životní dráha a strukturované studium na vysokých školách. *Aula*, 2011, 1(19), s. 5–16.
- [22] ŘÍČAN, P.: *Cesta životem: vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2004.
- [23] SINNOTT, J. D.: A model for the solution of ill-structured problems: Implications for everyday and abstract problem solving. In *Everyday Problem Solving: Theory and Applications*. New York: Praeger, 1989.
- [24] SINNOTT, J. D.: *The Development of Logic in Adulthood: Postformal Thought and Its Applications*. Berlin: Springer Science & Business Media, 2004.

- [25] SINNOTT, J. D. et al.: The relationship between attachment style and postformal thought. *Journal of Adult Development*, 2017, 24(4), 239–251.
- [26] STERNBERG, R. J.: *Kognitivní psychologie*. Praha: Portál, 2002.
- [27] VÁGNEROVÁ, M.: *Vývojová psychologie*. Praha: Portál, 1999.
- [28] VESELSKÝ, M.: Úroveň myšlení studentů vysokých škol a jeho měření pomocí IPDT. *Pedagogika*, 2009, 59(1), s. 71–79.
- [29] WU, P.-L.; CHIOU, W.-B.: Postformal thinking and creativity among late adolescents: A post-Piagetian approach. *Adolescence*, 2008, 43(170), pp. 237–251.

ABSTRAKT

Tento článek představuje osobnostní a kognitivní změny a posuny v průběhu vysokoškolského studia. Na osobnostní aspekty období časně dospělosti se zaměřuje Jeffrey J. Arnett teorií vynořující se dospělosti („*emerging adulthood*“). V oblasti kognice je pak spojováno s postformálním myšlením, navazujícím na Piagetovu teorii kognitivního vývoje. Výzkum kognitivního vývoje v období vysokoškolského studia byl realizován smíšeným designem ve dvou částech. V tomto příspěvku jsou prezentovány výsledky kvalitativní části studie. Pro tuto část byla použita metoda polostrukturovaných rozhovorů s vysokoškoláky ($N = 25$). Název kvalitativní části „O myšlení“ odráží její obsah – pozorování subjektivního vnímání vlastního myšlení a změn souvisejících s obdobím vysokoškolského studia. Analýza dat zdůraznila oblasti kognitivních změn, ke kterým dochází, přičemž při interpretaci nálezů byl brán v úvahu také vliv studijního oboru na tyto změny. Identifikované oblasti změn souvisejí s konceptem postformálního myšlení.

KLÍČOVÁ SLOVA

Kognice; postformální myšlení; vynořující se dospělost; metakognice

The Influence of the University Education Period on Changes in Personality and Cognition

ABSTRACT

This article explores the changes and shifts in personality and cognitive domains during the period when young adults are enrolled in university education. This period in cognitive development is marked by the concept of postformal thinking related to Piaget's Theory of Cognitive Development, and further elaborated thorough the concept of emerging adulthood by Jeffrey J. Arnett, a developmental psychology theorists. Research was carried out as a mixed two-part design. In this paper, the results of the qualitative part of the study are presented. For this part, a method of semi-structured interviews with higher education students was used ($N = 25$). The title of the qualitative part, About thinking, reflects its content – the observation of subjective perception of own thinking and the changes related to the period of higher education. Analysis of data has highlighted the areas of cognitive change that occur during this period of life, while the influence of the field of study on these changes was also considered when interpreting findings. The identified areas of change are related to the concept of postformal thinking.

KEYWORDS

Cognition; postformal thought; emerging adulthood; metacognition

JEL CLASSIFICATION

I20; I21; I23

Conversation As a (Un-)used Form of Communication in Solving Conflicts and Difficult Situations in Upbringing

► Dr. Anna Więclawska » Kolegium Jagiellońskie Toruńska Szkoła Wyższa, Prosta Street 4, 87-100 Toruń, Poland; email: anwiec@wp.pl

* The ability to communicate is the basis for good friends, marriages and family contacts as well as at work. Lack of this skill can lead to the alienation of the social individual, loneliness, and hence to disappointment and dissatisfaction in personal life (Jagłowska, 2009, p. 92–95). Man as a social being – *zoon politikon* – communicates in various ways at the level of verbal and non-verbal communication (Mizia, 2011, p. 136).

Social communication is a process in which the creation, transformation and transfer of information takes place between the participants of the message. Entities can be individual individuals, groups, organizations that function and at the same time convey the characteristics and values that characterize them in the communication process (Retter, 2005, p. 288, 295).

There are several types of communication. Each of us conducts a constant dialogue with ourselves, which has been called intrapersonal communication. Communication between individuals – this is interpersonal communication. There are also group, mass, media and intercultural communication. Apart from intrapersonal communication, all other types of communication fall within the concept of social communication. Within its

framework, we can also talk about political, public or organizational communication. Intrapersonal communication takes place even when we communicate with other people, that is, we find ourselves in a situation of interpersonal communication (Bakalarski, 2014, p. 91–104).

Communicating is keeping in touch with someone. It is an act of interaction between people who in this way certify not only about their presence, but also consciously or less, send and receive messages that they consider adequate to a specific situation, problem, event. Communicating means communicating or communicating. The elements and symbols of communication are: reason, facial expressions, postures, gestures, voice modulation, but also the word, writing, telephone and the Internet. Generally, however, the mechanism of communication arises and functions thanks to interpersonal contacts. The flow of information between relays is only a form of content transmission. In order to be able to talk about communication, the human factor must be involved (Retter, 2005, pp. 288, 295).

The term 'communication' comes from the Latin word *communico*, *communicare*, which means community, a sense of connectedness (Jankowska

and Ratajska, 2012, p. 4-7), and also to participate in a relationship, associate, be in a relationship with someone (Golka, 2008, p. 3-4).

Initially, it meant entering a community, maintaining relationships between people. From the beginning of the 17th century, it was used to denote transmission and communication. In Polish, the word communication is used to describe the possibilities of movement, travel and transport, and to communicate. The evolution of this concept results in the existence of many definitions.

According to the quite universal definition of B. Dobek-Ostrowska: 'Communication is a process of communication between individuals, groups or institutions. Its purpose is to exchange thoughts, share knowledge, information and ideas. This process takes place at different levels, using different means, and produces specific effects' (Jankowska and Ratajska, 2012, p. 4-7; Dobek-Ostrowska, 2007, p. 13-14). Most broadly, communication can be defined as mutual communication through the transmission of meanings between individuals (Klak and Klak, 2009, p. 144-153). The main goals of communication are (Jagłowska, 2009, pp. 92-95):

- an exchange of information,
- issuing a command,
- expressing your opinion,
- establishing social ties,
- education of our self-image,
- expressing feelings and sharing experiences.

Many people use the words 'hearing and listening' as if they were synonyms, but listening is a four-step process that involves perceiving the message, interpreting it, deciding and finally reacting. Listening is a behavior that we can exercise a great deal of control over.

Effective listening requires the listener to hear what is said, to reliably interpret it and react appropriately. Usually, hearing what is being said isn't too much of a problem. Group members are used to asking the speaker to repeat statements that they may not have overheard. However, the stages of interpretation and response may have pitfalls related to the symbolic nature of communication dis-

cussed earlier. Different people mean different things when they use the same words or take the same actions. The main factors influencing what words and activities mean are culture, gender, age, sexual orientation, learning style, and personality (Adams and Galanes, 2007, p. 63-80).

There are four preferred ways of listening: people-oriented, action-oriented, content and timely. Neither of these preferences is good or bad, and each has advantages and disadvantages. Listening is an active behavior. Active listening is partly a matter of choice: will we focus on the other person and which parts of the messages will be the ones we focus our attention on and try to remember (Adams and Galanes, 2007, p. 63-80). Active listening includes paraphrasing, clarifying the received message by asking questions and giving feedback – sharing feelings and experiences without judging (immediately, honestly and supportively) (Jankowska and Ratajska, 2012, p. 4-7). A good test for active listening is to paraphrase (form your own words) what you think the other person was trying to convey.

Listeners proactively acknowledge their understanding before giving their judgment. Then, some of what the interlocutor meant, judge what they understood. They may react by agreeing or not by saying that the idea is irrelevant to the topic being discussed, that it has a logical fallacy, there is no evidence to support it, etc. In this example, group members focus on the content of their messages. They could also focus on interpreting the way messages were expressed (Adams and Galanes, 2007, p. 63-80).

Reflecting, after the paraphrase, the "tool" of active listening, consists in adjusting to the internal and external world of the interlocutor. Reflecting is the art of guessing the attitude and feelings of the interlocutor in order to adjust to his climate and possibilities, which in turn will facilitate contact and allow you to listen to him effectively. This skill is especially important when the conversation is difficult and the interlocutors cannot communicate.

→ The way to successfully meet should be to enter the current world of feelings and moods of the interlocutor by:

- reflecting the position of the body, e.g. in contact with a shy person who is sitting curled up on the edge of a chair, do not lean back in the chair;
- adjusting the pace and strength of speech, e.g. when in contact with a slow, quiet and thoughtful partner, you should not speak out loud, quickly and abruptly;
- linguistic adjustment, e.g. in a conversation with a simple, uneducated person, no intellectual or specialized jargon should be used;
- relating to the mood of the interlocutor, e.g. in the presence of a sad, resigned or disappointed person, do not show joy.

A special way of reflecting is the ability to enter the interlocutor's representative system. The way we speak is a reflection of the way we think, and we think most often with pictures, words or feelings. Therefore, people can be divided into 'visual learners', 'auditory learners' and 'emotional'.

Conducting, the last of the main tools of active listening, is the conscious steering of the conversation and the partner's statements in the desired direction. This applies to both the form and content of the speech. We often contact people who, for various reasons, are not communicative, are unable to convey important information, they do it in a shy or chaotic manner. In order to establish good contact, understand the interlocutor and obtain the necessary and reliable information, you should (Makara-Studzińska, 2012, pp. 9–62):

- organize chaotic statements by systematic and consistent paraphrasing or expressing a request to return to the topic;

- embolden the interlocutor by "revealing himself", that is, sharing his experience and difficulties related to the discussed topic, or controlled disclosure of his weaknesses by specifying and narrowing the area of the conversation;
- ask questions and propose topics for conversation, i.e. take the initiative when something interests or moves us.

Listening is an extremely important but also difficult art. Its absence is dangerous. We miss important information, we do not see problems, we do not know the truth about reality. Listening means being committed and willing to understand how others see the world. To be able to listen, we must get rid of prejudices, detach ourselves from our own experiences, truths, beliefs and anxieties. We must learn to see through the eyes of the other person, see things from the partner's perspective. Listening means understanding and showing satisfaction with the opportunity to talk. It also allows you to learn something new, and sometimes help. Authentic listening has something to do with confession, when in the act it is even more important to be able to talk in front of a kind person than to get some guidance from them, helpful in life. To be able to listen effectively, it is not enough to recognize that it is worth it. We have yet to identify our inner barriers that make it difficult for us to listen and control so that they don't overwhelm us. Listening barriers include (Bakalarski, 2014, p. 91–104):

- comparison (who is smarter, more competent, emotionally healthier, who has experienced more, who is simply better);
- guessing (guessing what really is behind the words heard, what are the true intentions of the sender);

The ability to communicate is the basis for good friends, marriages and family contacts as well as at work. Lack of this skill can lead to the alienation of the social individual, loneliness, and hence to disappointment and dissatisfaction in personal life.

- preparing an answer (you are not listening, focusing on what you are to say);
- filtering (selective listening, for your own safety and well-being, catching only those content with which you agree or which are known to you);
- judging (expressing judgment, too often hasty, based on a single premise with which you disagree, writing off your partner for loss);
- associations (the content you hear triggers thinking about your own experiences, which causes you to focus on them and stop listening);
- identification (relating the content you hear to your own experiences);
- giving advice (lack of recognition of the interlocutor's feelings and condition, after a few sentences you present a recipe, often starting a story about what we did in a similar situation, which is not necessarily of interest to the interlocutor);
- opposing (you protest, quarrel over the chosen words, generalize in the style of 'you always behave like this', you are snappy, sarcastic, ironic);
- discounting (accepting messages with a reservation such as 'it's interesting, but I know better', or 'it's not enough, I've experienced more');
- persuading (distorting facts, raising your voice, blaming, just move away, drown out the feeling that you are wrong);
- change of track (sudden change of subject, turning the discussed matter into a joke, disregarding the importance of the matter, telling jokes);
- encouraging (agreeing to everything without commitment, repeating the words yes, absolutely, of course, I know, unbelievable, although you really don't get too much of it).

You should first listen to the message, make sure that you understand it correctly and then evaluate and draw conclusions. Questions are helpful in this. In addition, the so-called paraphrasing, i.e. repeating the content heard in your own words and asking for more detail, confirming

whether we understand the message well, i.e. clarifying. Above all, however, we must listen with the right attitude (with empathy), and want to listen openly.

These considerations about effective listening apply to interpersonal forms of communication. Not only everyday conversations, but also relations in organizations — between employees, bosses and subordinates or in the contacts between officials and clients. Listening is the most important principle of good communication. It allows you to recognize needs, understand and react appropriately (Bakalarski, 2014, p. 91–104).

Communicating with others, fulfilling the role of a guide or leader, is possible only under the condition of having the ability to control oneself, from the level of self-control. Therefore, the efficiency of our communication activities does not depend primarily on getting to know others, but getting to know ourselves. Only when we manage to do this, we can begin the procedures of 'empathizing' with the partner's situation, striving to perceive the world 'through the eyes' of another person. This feeling, entering into the world of the communication partner has been called empathy (Bakalarski, 2014, p. 91–104). Empathic listening refers to receiving a message with a focus on understanding the other person's emotions (Jankowska and Ratajska, 2012, p. 4–7).

Empathy breaks with the primal instincts of communication arising from the attitudes of child and parent presented earlier. It prompts us to adopt the attitude of an adult who, while appreciating his value, personal dignity and goals, also notices their presence in his partner. We make this diagnosis not on the basis of impressions, but in a reliable, authentic manner, remembering at the same time that our partner will probably make generalizations towards us, based either on the perception of the institution we represent, or on our individual trait, word or behavior. He does not always know the rules of communication and acts in accordance with the natural, established stereotypes. Therefore, it is worth remembering about the important

→ principles of perception, which are (Bakalarski, 2014, p. 91–104):

- it's not what you say but what they hear;
- it's not what you do, but what they see;
- it's not what you mean, but what they understand.

The features of a good listener include (Makara-Studzińska, 2012, p. 9–62):

- motivation to listen, i.e. wanting and believing that you can learn something important;
- objectivity, i.e. respecting the sender's way of thinking, even if it is different from ours;
- patience, i.e. listening to the entire utterance regardless of how long it lasts;
- listening insight, i.e. striving to understand the most important meaning of someone else's speech, its intentions, not sticking to single words, sentences, often taken out of context;
- accuracy, i.e. separating one's own interpretations of the utterance from what the sender actually conveyed in it;
- openness, i.e. allowing the broadcaster to present their views, e.g. not interrupting him too often;
- sensitivity, i.e. capturing all manifestations of the sender's emotional reactions;
- support, i.e. showing the sender of interest, approval.

In practice, there are many different barriers to the exchange of information and reaching an agreement. Leaving aside the prejudices and ill will of some people, the main barriers are in the area of communication and reception, as well as in the emotional area.

A conversation is a specific type of interaction with another person or group of people. It consists in sending and receiving verbal and non-verbal messages that are logically related to each other. During the conversation, the individual uses linguistic and communicative competences to create specific messages.

Upbringing is a phenomenon taking place between people and essentially inscribed in an interpersonal relationship. This type of relationship has

its many forms, among which we can mention, among others meeting and dialogue.

The category of dialogue derived from the Greek language from the word *lógos* (word, speech, utterance) and *diá* (as a pronoun denoting a passage through something or a movement consisting in passing from one point to another) used here in the opposite sense to the monologue, when we can conclude that it is one with the other. Contemporary pedagogical language often defines the relationship: educator – pupil as dialogical – and it even reaches the point of formulating an original pedagogical concept known as the pedagogy of dialogue.

Dialogue is an exchange of words between people, but it is born of active listening to the interlocutor, following certain rules, incl. even without interrupting the speaker and falling into his word. However, it requires many more attitudes and internal attitudes and efficiency.

A kind look at another person, a smile directed at him, selfless help – these are the first steps to establish a proper interpersonal dialogue. Dialogue is understood as the 'I' going out from oneself through speech (with words or gestures) and through it moving towards the other 'you', in whom we give ourselves to him and, on the other hand, accept his word, and through them we open ourselves to his deepest intimacy. The dynamics of dialogue can also be considered and realized in the opposite direction that is, starting from the 'you' and moving towards the 'I'. In each case, we see in a symbolic sense what the basic features that characterize and at the same time condition an authentic dialogue are. Such conditions include having a clear awareness of one's own identity, but also awareness of one's own limitations, or full trust openness to the other, the ability to give oneself and, mutually, also accept the other.

In education, which is a process related not only to growth and development, but also the process of communication and interpersonal relations, dialogue becomes very important. At the same time, dialogue, like education, is a special skill, a great art, and an important factor in educa-

tion. In dialogue there is and arises a real chance to discover each other and the reality that surrounds us. Dialogue perceived in this way is a possibility, or even a necessity, when it comes to shaping one's subjective identity, shaping interpersonal relations and communal forms in social life — it is about forming an authentic community.

True dialogue can only be very fruitful where the actors of this dialogue support and respect each other. Without this climate, the dialogue will become a monologue, or, as it is sometimes said, 'a dialogue among the deaf'. This term of dialogue with the deaf is used to describe a discussion in which everyone is retained in their position incapable of understanding others in any way, and the reason may be, as they say: the sender's error, the recipient's error or an understanding error — when the words of the other or the signs other meanings. This kind of deafness, especially moral deafness, consisting in the fact that modern man does not want to listen and is not curious about the thinking of others, is one of the basic sins of modern man.

In the educational process, where there is a relationship between the educator and the pupil, it is necessary that the dialogue is the method through which the partners of the dialogue get to know each other, strive for mutual understanding and possible cooperation. The educational relationship itself is a purely dialogical relationship.

The essence of the educational dialogue is related to the human-human relationship, in which the differences related to age and roles are blurred, while sympathy and interest, mutual communication and readiness to take into account the words and the perspective of the other, to the ability to look at things from second position. The dialogue aimed at understanding and understanding between the educator and the pupil has a surprising

effect, which is the achievement of both the subject — in relation to the pupil and the subject, which is the educator, to a new understanding of himself and the surrounding world (Nowak, 2010, p. 1–20).

Conversation is a very important part of education. When a child is small, he runs to his parents with every problem and question, even the most trivial one. How we react then will have an impact on the relationship with the child later on. When we constantly dispose of the little one, saying 'I don't have time now', 'don't bother me with little things', 'don't disturb me, you can't see that I'm watching a movie', he will stop coming to us. He will look for support and companionship elsewhere. Therefore, as soon as a child begins to speak, it is worth developing a habit of talking to him, so that in the future it would be easier to solve emerging conflicts and difficult situations with the help of conversation.

Contact of a child with parents from the first days of life is of great importance for his mental and social development. Mutual understanding of people from the family circle gives a lot of satisfaction, it is the main factor determining the sense of security. By identifying with their parents, children spontaneously accept their way of communicating, gestures, facial expressions, tone of voice, and attitude expressed in treating their partner. Even before speaking, the child communicates with its parents without words. And then it wants you to be heard and understood.

One of the proposals for a constructive approach to difficult situations is a joint conversation. In education, we should build bridges, not walls. Proper conversation and communication skills are a guarantee of resolving conflicts and difficult situations in upbringing. Conversation is education.

REFERENCES

- [1] ADAMS, K., GALANES, G. J.: *Komunikacja w grupach*. Warszawa: PWN, 2007.
- [2] BAKALARSKI, K.: *Komunikacja a rozwój społeczności lokalnych*. Warszawa: Difin, 2014.
- [3] DOBEK-OSTROWSKA, B.: *Podstawy komunikowania społecznego*. Wrocław: Wydawnictwo Astrum, 2007.

- [4] GOLKA, M.: *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*. Warszawa: PWN, 2008.
- [5] JAGŁOWSKA, M.: Komunikacja w grupie w edukacji. Cechy charakterystyczne dla komunikacji w grupie. In *Komunikacja społeczna w edukacji: inspiracje, analizy, działania*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009, s. 92–95.
- [6] JANKOWSKA, A. K., RATAJSKA, A.: Komunikowanie się werbalne i niewerbalne, In *Porozumiewanie się lekarza z pacjentem i jego rodziną*. Wrocław: Wydawnictwo Elsevier Urban & Partner, 2012, s. 4–7.
- [7] KŁAK, B., KŁAK, D.: Uwarunkowania skutecznej komunikacji w zarządzaniu organizacją. In *Funkcje i modele komunikacji społecznej w edukacji a kompetencje nauczyciela*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009, s. 144–153.
- [8] MAKARA-STUDZIŃSKA, M.: *Komunikacja z pacjentem*. Lublin: Wydawnictwo Czelej, 2012, s. 9–62.
- [9] MIZIA, C. A.: Opowieść jako sposób nawiązania przerwanej komunikacji. In *Komunikacja i edukacja – ku synergiczności porozumiewania się*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2011, p. 136.
- [10] NOWAK, M.: Dialog w wychowaniu, *Paedagogia Christiana*, 2010, 25(1), s. 1–20.
- [11] RETTER, H.: *Komunikacja codzienna w pedagogice*. Gdańsk: GWP, 2005.

Conversation As a (Un-)used Form of Communication in Solving Conflicts and Difficult Situations in Upbringing

ABSTRACT

A conversation is a specific type of interaction with another person or group of people. It consists in sending and receiving verbal and non-verbal messages that are logically related to each other. During the conversation, the individual uses linguistic and communicative competences to create specific messages. The ability to communicate is the basis for good friends, marriages, family and work contacts. The lack of this skill can lead to the alienation of the social individual, loneliness, and thus to disappointment and dissatisfaction in personal life. Upbringing is a phenomenon taking place between people and essentially inscribed in an interpersonal relationship. This kind of relationship has its many forms, among which we can mention, inter alia, meeting and dialogue. Contemporary pedagogical language often defines the relationship: the educator – the pupil as dialogical – and it even reaches the point of formulating an original pedagogical concept known as the pedagogy of dialogue. Dialogue is an exchange of words between people, but it is born of active listening to the interlocutor, following certain rules, incl. even without interrupting the speaker and falling into his word. However, it requires many more attitudes and also internal attitudes and efficiency. True dialogue can only be very fruitful where the actors of this dialogue support each other and respect each other. Conversation is a very important part of parenting. One of the proposals for a constructive approach to difficult situations is a joint conversation. In education, we should build bridges, not walls. Proper conversation and communication skills are a guarantee of resolving conflicts and difficult situations in upbringing. Conversation is education.

KEYWORDS

Conversation; dialogue; active listening; empathy; communication barriers.

JEL CLASSIFICATION

D83

Cyber Security Management Model — a Proposal for Organizations

- Assoc. Prof. Radek Jurčík, Ph.D. » Jagiellonian College in Toruń, Faculty of Administration and Economic Studies in Uherské Hradiště, Studentské náměstí 1531, 686 01 Uherské Hradiště, Czechia; email: radek.jurcik@fves.eu

* 1. Introduction

Why it is important to manage cyber security in organization? Current world is among other characterized by massive development of ICT tools. These tools affect all aspects of human live — professional or personal. In case of organizations embedded in economy, more and more activities and services are realized in virtual environment. Electronation of agendas and tasks is crucial for future organizational development and survival. Respecting all the positives and opportunities of using ICT, significant threats must be considered. Facing threats and challenges in virtual world, effective managerial model for cyber security plays an essential role.

Authors react to mentioned ideas and propose a managerial model for cyber security system that could be applied in organizations across economy. Their aim is not to provide one size fits all solution, but to offer lean and functional cyber security management model. This approach seems to be suitable for customization in various organizations. The paper summarizes authors' proposal and is structured as follows:

- The second chapter summarizes theoretical fundamentals of cyber security issues, cyber

world in general and issues related to cyber security management.

- The third section provides basic internal logics of authors' work, fundamental questions are formulated respectively.
- The fourth chapter introduces the cyber security management model proposal itself. The model is visualized via several objects to be easily interpreted.
- The final chapter briefly summarizes and provide some conclusions.

2. Theoretical basis

Extend and significance (economic or societal) of cyber world and every day cyber life seem to increase unprecedentedly in last decades (Uma and Padmavathi, 2013; Pleta et al., 2020) and it is relevant to speak about information society (Studýnka, 2019). Pleta et al. (2020) conclude positives of this fact but also point at risk or threats. Cyber security of virtual systems is a highly discussed and important issue, noteworthy for individuals, organizations, governments and public bodies, economic systems or societies (Fisher, 2016; Mulligan and Schneider, 2011).

To define the term cyber security itself is many →

but not easy task. According to Fisher (2016), cyber security consists of lots of parts, e.g. safety and privacy, using and sharing information, control, security bodies, entities etc., but we do not have one universal definition. Current studies conclude its multidimensional and strategic, processional nature (Wirtz and Weyerer, 2007); inclusion of extend analytical activities, research and development; managerial activities and functions; resources; wide information basis; variability of stakeholders; as well as relationships and attitudes (Studýnka, 2019; Fisher, 2016; Wirtz and Weyerer, 2007).

Very important issue, thinking about cyber security, is management of cyber risks and threats. Disturbance of cyber security very often affects safety, accountability, reliability, economy or individual lives and society (Fisher, 2016; Mulligan and Schneider, 2011). And this is the reason, why to effectively manage cyber security systems in organizations. Effective cyber security management system ensures flexible and fast reactions to cyber disturbances, minimalizes their impacts and mitigates risks. Management system is affected by risks on one side and resources on the other (Wirtz and Weyerer, 2007). Effective system should provide comprehensive analysis of risks and their severity or probability; sufficient resources and tools; reactivity and recovery strategies; skilled human resources; as well as support.

It is noteworthy and considerable that actual state of art in organizations, regarding cyber security and its system, is dismal and lacking significantly behind the needs and threats of current world and society (Pleta et al., 2020). Here, we come to the issue of cyber attacks (disturbances respectively) and to important cyber security challenges.

Cyber attacks can be characterized as effort of unauthorized person to access ICT system, usually aiming on fraud, theft, disturbance, damage or other illegal, respectively undesirable, action (e.g. Mulligan and Schneider, 2011). The aim of cyber security is attacks elimination, via application of

effective and functional tools. Cyber attacks can be classified respecting various viewpoints, e.g. purpose (explorative, attacks on access, service denial attacks), legal classification (crime, espionage, terrorism, cyber war), level of agent engagement (active, passive), extend of impacts (extensive severe attacks, attacks with limited impacts), type of network (MANET, WSN) — see Uma and Padmavathi (2013) for a more comprehensive overview.

Regarding all the abovementioned ideas, it is possible to summarize several challenges of cyber security and its management (based on Fisher, 2016; Mulligan and Schneider, 2011; Wirtz and Weyerer, 2007):

- Accurate and effective structure and security safeguards implemented in ICT systems.
- Adequate and periodic investments into cyber security systems and tools.
- Agreement upon valid and integrated definition and perception of cyber security.
- Minimization of lag between cyber criminality and security reactions; effective prevention.
- Managerial, political, legal, economic, and public support and understanding the significance of cyber security; overall enlightenment, awareness, and education.
- Change resistance overcoming.

2.1 Management of cyber security

Business and managerial models are changing regarding increasing number of virtual activities and operations (Andronache and Althonayan, 2019). This brings significant benefits, but on the other hand also lots of threats. Andronache and Althonayan (2019) mention the term 'development paradox', and intensification of cyber attacks that are sophisticated. Regarding this, cyber security management is required to ensure adequate system protection, resiliency, integrated strategies and suitable operative models, proactive safeguards, as well as periodical evaluation and prospective change (Ezingear et al., 2007; Limba et al., 2017). On the other hand, organizations and management

are not effective in these issues (see, e.g. Andronache and Althonayan, 2019; Ezingear et al., 2007; Tisdale, 2015 for this thesis), however management is usually aware of their importance; sometimes this lead also to undesirable overreaction and over-engineering of solutions (Ezingear et al., 2007).

According to Tisdale (2015), arguments for complex and effective cyber security management are obvious – overcoming fragmentation of cyber security systems, reduction of costs of cyber incidents, operational trade-offs, vulnerabilities adap-

tation and resistance, keeping up with changes in environment, technological development, organizational success and survival. Cyber security management can be perceived as:

- Holistic, strategic system, overcoming so called ‘silo’ approaches to cyber security in organization, for effective organization-wide risk governance, that is subject of internal and external pressures and changes (Andronache and Althonayan, 2019; Ezingear et al., 2007). Limba et al. (2017) mention that cyber security management consists of regulation, governance, risk

Table 1 » Components of cyber security management system

Determinants of cyber security management	Benefits of cyber security management
Organizational determinants: • Initiative and support of management and other internal stakeholders, combination of top-down and bottom-up approaches • Positive organizational culture and trust, communication, transparency • Clear competencies and responsibilities • Awareness of cyber threats • Integrity of organizational and security objectives • Existence of conceptual documents, methods, and legislation • Formalization of processes and standards	Better and more conscious compliance of cyber security rules Competitive advantage from economic and values’ meeting viewpoint Resilience and better change or crisis adaptation Organizational and process effectiveness and coordination Leadership enhancement and proactive approach to strategic and operational issues Reduction of values and goals discrepancies
External determinants: • Number and complexity of cyber threats • Regulations and requirements of external stakeholders • Accepted standardization and its positive reputation	Reduction of informational rush, misunderstandings, and biases Higher internal and external stakeholders’ satisfaction and motivation
Barriers of cyber security management	Maturity of cyber security management
Related to human resources: • Internal culture that is not cyber security supportive • Lack of awareness and competencies for work in cyber environment • Change resistance • Related to strategy: • Costs of cyber security systems • Underinvestment into cyber security infrastructure due to underestimation of its significance and returns • “Silo” structures instead of complex structures • Lack of maturity and preparedness, reactivity • Low prediction ability and understanding to global complex environment	Cyber security is not managed in holistic way and is lagging threats and current level of cyber crime Organization do not have sufficient control and risk management mechanisms Management of organizations understand and support generally the idea about quality of security management and cyber security systems Lack of resources and skills Organizations are aware of priorities formulation, strategies formulation, evaluation of performance, education, and enlightenment

Source: based on Andronache and Althonayan (2019), Ezingear et al. (2007), Chen et al. (2015), Tisdale (2015), van Niekerk and von Solms (2010).

management, security culture, technology management, incident management.

- Comprehensive processional approach including security policies, education, training, awareness, security monitoring focusing on safeguards of information systems and cyber assets important to success and survival of organization, reducing non-compliance behaviour (Chen et al., 2015).
- Managerial system including reporting, policy setting, organizing, analysing, mitigation of risks, resiliency, interconnectivity and partnership, controlling, accountancy, decision-making, risk management, evaluation, and modification (Andronache and Althonayan, 2019; Ezingear et al., 2007).
- Multi-dimensional and multi-genre mechanism fulfilling technical, societal, operational, economic, value-protective functions as well as enhancing added-value of activities (Andronache and Althonayan, 2019; Tisdale, 2015).
- Part of overall organizational strategy, related to objectives achievement and solving social as well as organizational and economic nature of cyber security problems (Ezingear et al., 2007).
- System, how to build effective cyber security processes for systems and information protection (Ezingear et al., 2007).

In table 1 it is summarized several cyber security management system components.

Building effective cyber security management model, it is important to overcome several common mistakes (see, e.g. Limba et al., 2017) – firstly believe that systems can be resistant to any vulnerability and be fully safe; secondly believe that

hiring best experts can provide absolute safety of systems; thirdly believe that using the latest and most expensive or appreciated security technologies can provide 100% security; fourthly believe that cyber security is prominently about monitoring and control; fifthly believe that used security measures are the best.

3. Methodology – approach to model development

How to develop a cyber security management model? Seemingly a simple question, but in fact it is far from reality. To handle this essential question, the methodology of authors' approach is now to be introduced. At the beginning of whole process authors tried to react to following issues:

- *What are the main needs of organizational cyber security; what are the main weak and strong points?* To answer this, the initial analysis of systems needs to be applied.
- *Who is going to manage cyber security in organization?* The competencies and responsibilities need to be clarified.
- *Does organization have sufficient hardware, software and economic sources?* Potential investments need to be considered.
- *How does organization manage its cyber security?* Strategies, policies, and methods need to be formalized and standardized. This is an issue of prevention.
- *How does organization manage the impacts of cyber attack?* The process needs to be formalized and standardized. This is an issue of minimizing negative impacts of successful cyber attack.

Why it is important to manage cyber security in organization? Current world is among other characterized by massive development of ICT tools. These tools affect all aspects of human live – professional or personal. In case of organizations embedded in economy, more and more activities and services are realized in virtual environment.

Abovementioned issues were critically assessed by the authors, regarding either current surveys (their main findings and opinions were introduced above in the second chapter of the paper), or practical experience of authors and several other experts interviewed. Such approach was found appropriate, especially due to variation in opinions and attitudes of sources.

Based on introduced approach, authors target main purpose of this paper – how to effectively and fluently develop and apply a model for cyber security management. Proposed model is realized internally with minimum additional sources requirements. Even though, it is perfectly competitive, lean and functional, closely connected with overall structure of organization and its management system. Authors add also several considerable remarks for organizations that outsource their ICT systems.

Authors believe in practical applicability and appropriateness of proposed model for cyber security management but are aware of its limitations and individual adjustment requirements.

4. Cyber security management model proposal

In this chapter, authors introduce the actual model proposal for cyber security management – thus, here is embedded the core of this paper and the whole work. Firstly, the model is visualized in table 2.

In the first phase, a comprehensive analysis of current situation of cyber security and its system should be developed. Based on organizational data and experience, the organization gains wide range of information and will be ready to develop effective managerial system for cyber security. A key point is to base the analysis on evidence-based approach – IT department of the organization should mine all available data about cyber security and ICT systems (among others revise access rights and rules, safety nets, software equipment etc.) Suitable can be formulation of SWOT analysis that

concludes all the relevant information and is user friendly for experts as well as for laiks. Results should be disseminated through whole organization if it is relevant from managerial viewpoint.

In the second phase, management should nominate members for cyber security executive board (CSEB). This body will be responsible for effective and actual cyber security system which is flexible and able to react to the needs of organization and internal or external changes. It would be convenient to develop a periodic schedule of CSEB meetings. The possible structure of the body is illustrated in figure 1. Key operational and expert role should be dedicated to the manager of cyber security and to IT department. Managers and employees from other departments should provide necessary and desirable cooperation and keep themselves informed about actualities. Additionally, independent cyber auditor and manager of data protection regulation (where applicable) should be nominated, outsourcing is a relevant option.

In the third phase, required sources (economic, personal, technological and others) need to be identified and ensured. Screening of needs and actual situation is a task especially for IT employees; following assurance of necessary resources is a task for management, CSEB respectively.

In the fourth phase, it is useful to support the whole cyber safety system by its formalization and standardization. This could be done via formulation of cyber security strategy and policy, as well as via formulation of process maps and understandable internal legislation. Preparation and final results of these activities should be discussed with employees and these should be kept informed about all relevant facts. Thus, acceptance and adoption of good praxis will be higher, and engagement of all employees will be better. In this phase of the process, all employees should already know their competencies and responsibilities, which should be implemented into their everyday work. This phase is the main part of strategic and operational management of cyber security in organization. Let us stress once again at this point, commu-

→ **Table 2 » Cyber security management system development**

1. What:	Comprehensive analysis of current state of art
Who:	Management of organization IT employees or external experts
How:	Audit of cyber systems, processes and roles — data and process analysis
Result:	Report with clear and sufficient information about strong, weak points, threats and opportunities
2. What:	Cyber security executive board (CSEB) Competency and responsibilities model
Who:	Management of organization Personal department
How:	Formation of CSEB and nomination of members Analysis of positions characteristics in organization
Result:	Functioning CSEB Positions' characteristics adjustment Competencies and responsibilities are clear, people know what to do in daily work
3. What:	Ensured resources
Who:	CSEB IT employees
How:	Analysis of needs and current sources revision — data analysis
Result:	Resources are available, sufficient and actual
4. What:	Strategies, politics and methods
Who:	CSEB
How:	Formulation of concept documents and methodologies Formulation and standardization of objectives and activities
Result:	Formal system and processes are developed and agreed across organization People know what to do in various situations in cyber space Process maps and internal legislation is developed
5. What:	Cyber attacks situations
Who:	CSEB IT employees
How:	Formulation of process maps and internal legislation Cyber security technologies application
Result:	Process of cyber attack solution is formalized People know what to do in case of cyber attack

Source: Own elaboration

nication and acceptance are crucial for all cyber security activities and activities in ICT systems in general. Important part of standardization and formalization of cyber security system should be planning and realization of suitable education, enlightenment, and awareness of individual enhancement. Managerial support is the other cornerstone.

In the fifth phase, the system of reaction to cyber attack (or incident, more generally) should be developed and formalized. Authors of this paper recommend formulate a process map with essential steps that could be more precisely described in internal legislation, cyber security strategy and policy (see phase four). Simple structure of such process map is introduced in figure 2.

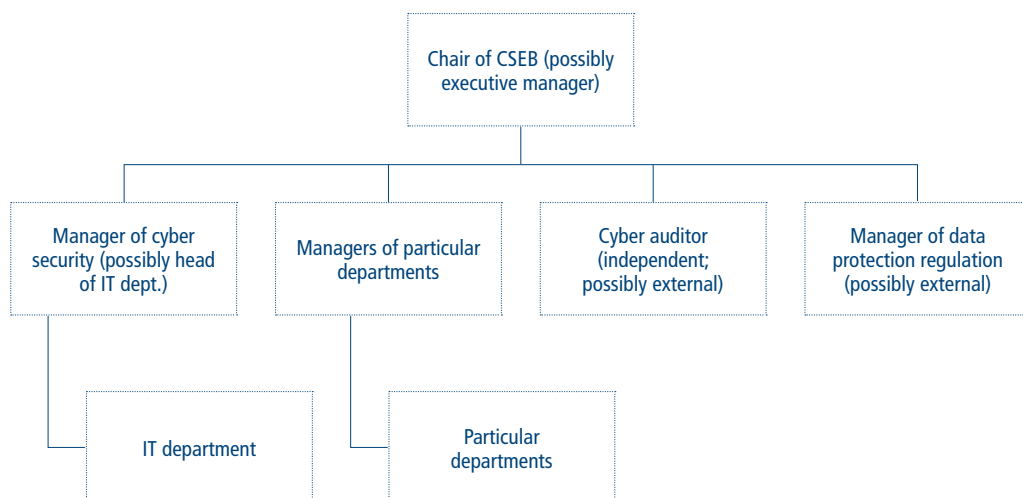
One key characteristics of a model proposal lefts — periodicity and modifications. Like many other models or systems, even the system of cyber security management should be viable, flexible, and evolving. Regarding this, it should be standardized a periodicity of phase one of the model (analysis) to ensure validity and topicality. Accord-

ing to periodically identified and evaluated findings, modifications of phase three and four should be realized. In case of phase five, this one is operative and crisis solving. Regarding this, it should be flexible, accurate, as well as swift; the organization and all individuals should learn from various crisis situations and try to be better in future.

As mentioned above, key professional role in CSEB should be dedicated to manager of cyber security. Regarding the expert aspect, head of IT department could be suitable candidate. His duties should be related to coordination of cyber security activities, resources allocation, analyses and formulation of requirements or recommendations, strategic planning of cyber security, operative and risk management in cyber security affairs.

On the other hand, chair of CSEB should coordinate activities of CSEB with all other activities within organization, link management structure with CSEB, provide resources, make most important strategic decisions and solve prospective conflicts. Executive manager of organization could be one of suitable candidates for this position.

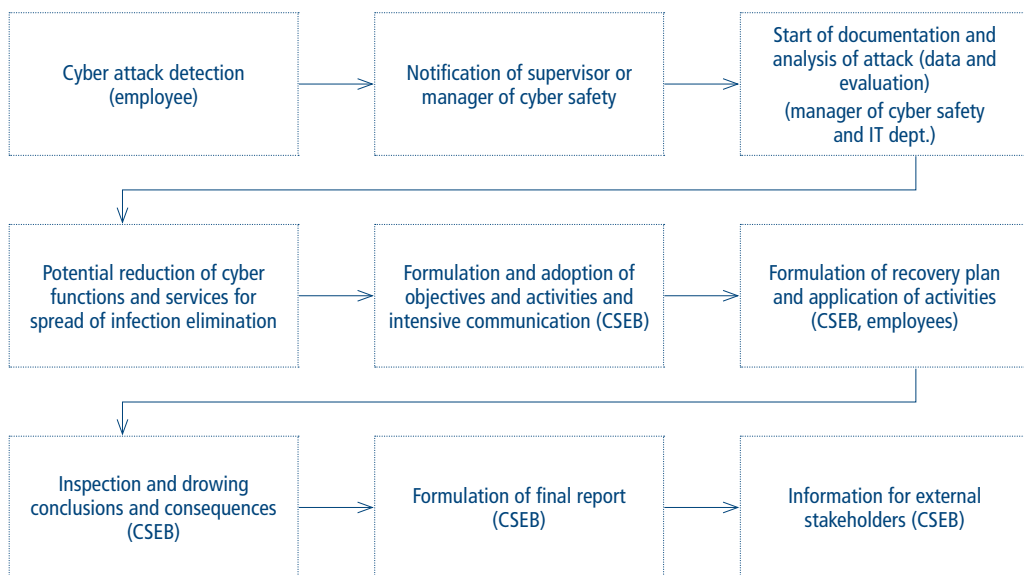
Figure 1 » Possible structure of CSEB

Source: Own elaboration

→ **Figure 2 » Process of cyber incident management**

Source: Own elaboration

Role of particular managers of other departments is more or less supportive. These managers should provide required information and cooperate with manager of cyber security, IT department consequently; prospectively they participate at strategic planning, risk management and decision-making processes.

Relatively specific and more ad hoc character have cyber auditor and manager of data protection regulation. Cyber auditor should be, without any doubt, independent person – if not, proper picture of cyber security situation in organization could not be provided. Independence of cyber auditor can be ensured via creation of a specific job position outside the system of organizational departments, sufficient financial reward at the position; could be strengthened via outsourcing of the auditing service.

Manager of data protection regulation can be constituted or not (in lots of organizations, there is no such need identified). Management of data pro-

tection is, on the other hand, very important issue, when organizations administrate wide range of sensitive data, as well its important role play also legislative requirements. Thus, it could be advised to keep establishment of this function in mind, it is also possible to outsource the service.

Every step of the process of cyber attack (incident) management has its importance and it is not advised to miss or omit some of them. Immediate notification about attack or even suspicion is crucial for effective solution of crisis and elimination of negative impacts. Every person in organization should be aware of this fact and know to whom give information. IT specialists and manager of cyber security are mainly responsible for situation analysis, operative actions and arrangements or prospective reduction of cyber services and activities realization. After primer appropriate arrangements and actions, the CSEB should discuss the situation, consider objectives, future steps and recommendations proposed by manager of cyber se-

curity. Accordingly, decisions should be made, and recovery plan should be agreed. Very important part of the process is realization of suitable actions and adjustments of ICT systems; evaluation of crisis; as well as conclusions formulation and learning from failings; prospectively sanction personal failures. In case that cyber attack (incident) is relevant for external subjects (e.g. distortion of clients or supplier's data; reduction of cyber services provided etc.), it is advised to inform such stakeholders about situation and its solutions.

Finally, authors would like to mention one more issue – outsourcing of the whole ICT system of the organization. Many, especially small or medium-sized organizations do not administrate their ICT systems on their own. They prefer turn-key solutions based on complete outsourcing that is cheaper and more comfortable for them (they do not need IT department, perform savings in personnel, software and hardware equipment etc.). Similar approach prefer e.g. organizations in public sector (see, e.g. Studýnka, 2019 for further discussion) – they need sophisticated systems for administrations of wide range of important data, system compatibility, realization of specific services and activities etc. In house solutions are for them costly and require highly skilled experts.

Regarding above-mentioned issues, organizations should not resign on effective system of cyber security management, but the contrary in fact. If outsourcing ICT systems delivery, organization loses significant part of control and management ability. Authors see threats related to:

- data leakage and fraud
- system gaps which the organization is not familiar with
- overpricing of outsourced services
- unfamiliar safeguards
- delivery of services that do not fit perfectly to needs of organization

Proposed cyber security management model is however suitable even for organizations with outsourced ICT systems. Chair of CSEB and manager of cyber security have to be perfectly familiar with

supplier conditions and safeguards system; manager of cyber security have to be perfectly familiar with technical solutions of ICT systems; chair of CSEB should strictly require security guaranties in supplier contracts. Open and intensive communication between organization and ICT supplier is crucial.

Authors foresee following modifications of proposed model in case of ICT systems outsourcing:

- Analytical phase is embedded especially into revision of supplier contracts, needs of the organization; additionally, into analysis of ICT systems themselves, if the organization can technically and professionally do so (otherwise, it is possible to ensure professional external audit).
- It can be beneficial to nominate a representative of ICT supplier to CSEB.
- Resource planning should perfectly calculate advantageousness of outsourcing.
- Strategies, policies, methods, and internal legislation should be customized to a specific supplier relations and conditions. Every person in organization should nevertheless still clearly know what to do in everyday work, regarding cyber security. All the internal documents should respect organizational needs as well as supplier contracts conditions.
- In case of cyber attack (or suspicion), immediate notification and intensive communication with supplier is crucial. This communication is under manager of cyber security responsibilities. Solution of cyber attack, or incident respectively, is under supplier's responsibility (regarding contracts), organization should collect all accessible information and evidence related to attack and support the supplier. CSEB should be kept informed, as well as all the persons in the organization, respecting their positions and working tasks. Manager of cyber security in cooperation with supplier should formulate the final report, including causes and impacts of the attack, solutions and future safeguards and objectives. Organization should

consider prospective sanctions against supplier or even change of supplier (respecting contracts and circumstances of the cyber attack).

5. Closing remarks

The paper introduces several issues related to cyber security and its management in organizations of current world. At the first section of the paper, context of cyber security and cyber attacks (or incidents to be more general) was summarized, followed by ideas regarding management of cyber security. The next section briefly introduced methodology of cyber security model proposal and its internal logics. In the most important section, the model proposal was described and supplemented by several commentaries of authors.

It is noteworthy to mention, that it does not exist one universal solution for development and application of cyber security management models. Every organization should customize the system

to its needs and possibilities, as well as to current external environment. Most importantly – every organization should be aware of its cyber security and apply relevant objectives.

The author's aim was not to force organizations into any universal model fit, but to provide some useful ideas for management of cyber security, that they consider to be crucial in current world. Proposed model pointed at several systematic issues not to be overlooked. Nevertheless, there could be limitations identified, related e.g. to model's applicability in various organizational environments, specified details of partial phases, roles of CSEB members and their number etc. This is an issue for future work. On the other hand, simplicity and general guideline character of proposed model should be evaluated as beneficial, providing wide adjustments possibilities. Such nature of proposed model is its strong and competitive point. Hopefully, in this manner will be the paper and model proposal perceived by readers.

REFERENCES

- [1] ANDRONACHE, A., ALTHONAYAN, A.: Resiliency under strategic foresight: The effects of cybersecurity management and enterprise risk management alignment. *International Conference on Cyber Situational Awareness, Data Analytics and Assessment*. 2019, pp. 1–9.
- [2] CHEN, Y. et al.: Impacts of comprehensive information security programs on information security culture. *Journal of Computer Information Systems*, 2015, 55(3), pp. 11–19.
- [3] EZINGEARD, J.-N. et al.: Triggers of change in information security management practices. *Journal of General Management*, 2004, 32(4), pp. 53–72.
- [4] FISHER, E. A.: *Cybersecurity Issues and Challenges: In Brief*. Washington: Congressional Research Service, 2016.
- [5] LIMBA, T. et al.: Cyber security management model for critical infrastructure. *The International Journal Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 2017, 4(4), pp. 559–583.
- [6] MULLIGAN, D. K., SCHNEIDER, F. B.: Doctrine for cybersecurity. *Daedalus, the Journal of the American Academy of Arts & Sciences*, 2011, 140(4), pp. 70–92.
- [7] NIEKERK VAN, J. F., SOLMS VON, R.: Information security culture: A management perspective. *Computers & Security*, 2010, 29, pp. 476–486.
- [8] PLETA, T. et al.: Cyber-attacks to critical energy infrastructure and management issues: Overview of selected cases. *Insights into Regional Development*, 2020, 2(3), pp. 703–715.
- [9] STUDÝNKA, T.: *Kybernetická bezpečnost ve veřejné správě*. Brno: Masarykova univerzita, 2019.
- [10] TISDALE, S. M.: Cybersecurity: challenges from a systems, complexity, knowledge management and business intelligence perspective. *Issues in Information Systems*, 2015, 16(3), pp. 191–198.

- [11] UMA, M., PADMAVATHI, G.: A survey on various cyber attacks and their classification. *International Journal of Network Security*, 2013, 15(5), pp. 390–396.
- [12] WIRTZ, B. W., WEYERER, J. C.: Cyberterrorism and cyber attacks in the public sector: How public administration copes with digital threats. *International Journal of Public Administration*, 2017, 40(13), pp. 1085–1100.

Cyber Security Management Model — a Proposal for Organizations

ABSTRACT

In this paper, it is confronted a question of cyber security management in organizations. The whole cyber world of today is permanently exposed to various cybernetic threats and attacks, that are more or less sophisticated, structured and have various motivations. No individual nor organization or cybernetic system is perfectly protected. Regarding this, it is essential for organizations to develop an effective and functional cyber security management system to eliminate threats and minimize extent and impact of attacks. The paper proposes a possible way how to manage cyber security in organization. The author believes that proposed model is applicable for a wide range of organization across economy.

KEYWORDS

Cyber security; management; cybernetic threats; ICT

JEL CLASSIFICATION

C11; C12

Scientia ^{et} Societas

Scientia et Societas * Ročník / Volume XVII * Číslo / Issue 4

Recenzovaný společenskovední časopis / Peer-reviewed social science journal

Periodicita: 4 čísla ročně / Frequency: 4 issues per year

Vydavatel / Publisher

NEWTON College, a.s., Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1, Czech Republic | IČ: 27081869 | www.newtoncollege.cz

Redakce / Editorial Office

Václavské náměstí 11, 110 00 Praha 1, Czech Republic | e-mail: redakce@sets.cz | www.sets.cz

Výkonný redaktor / Executive Editor

Ing. Jana Novosáková, PhD. | e-mail: redakce@newtoncollege.cz

Redakční rada / Editorial Board

Předseda redakční rady / Chairman of the Editorial Board

doc. RNDr. PhDr. Oldřich Hájek, Ph.D., MBA, NEWTON College, a.s.

Členové redakční rady / Members of the Editorial Board

Dr. hab. Agnieszka Alińska, prof. SGH., Kolegium Ekonomiczno-Społeczne, Poland

doc. PhDr. PaedDr. Eva Ambrozová, Ph.D., vedoucí Ústavu humanitních věd, NEWTON College, a.s.

prof. Ing. Ladislav Blažek, CSc., Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita

Ing. Marie Pavlákova Dočekalová, Ph.D., Vysoké učení technické v Brně

doc. PhDr. Viktória Dolinská, Ph.D., Zváz slovenských vedeckotechnických spoločností, ÚKC Banská Bystrica

prof. Ing. Bojka Hamerníková, CSc., Vysoká škola regionálního rozvoje

Mgr. Jiří Hodný, Ph.D., Fakulta vojenského leadershipu, Univerzita obrany

doc. Ing. Petra Horváthová, Ph.D., MBA, Vysoká škola Báňská – Technická univerzita Ostrava

prof. Ing. Jaroslav Jakš, DrSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.

doc. Ing. Martina Jiránková, Ph.D., Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze

Agnieszka Knap-Stefaniuk, PhD, MBA, Management Institute, Vistula University

doc. Ing. Jiří Kolečák, Ph.D., MBA, prorektor pro strategii a rozvoj, NEWTON College, a.s.

prof. Ing. Václav Kubišta, CSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.

Ing. Milan Lindner, Ph.D., prorektor pro vzdělávací činnost, NEWTON College, a.s.

MUDr. Jan Mojžíš, rektor NEWTON College, a.s.

doc. PhDr. Karel Pavlica, Ph.D., ŠKODA AUTO Vysoká škola o.p.s.

prof. Ing. PhDr. Ing. Vladimír Tomšík, Ph.D. Ph.D., NEWTON College, a.s., bývalý viceguvernér České národní banky

doc. PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D., Newton College a.s.

doc. Mgr. Ing. Petr Wawrosz, Ph.D., Vysoká škola finanční a správní, a.s.

prof. Ing. Milan Žák, CSc., rektor Vysoké školy ekonomie a managementu

Grafická úprava / Layout Matěj Bacovský, BIOPORT.cz

Sazba / Typesetting studio@vemola.cz

Časopis Scientia et Societas je zařazen v databázi ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences), v databázi ICI (Index Copernicus International) a v Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice /

The Scientia et Societas journal is included in the ERIH PLUS database (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences), the ICI database (Index Copernicus International) and in the List of Non-impacted Reviewed Periodicals Published in the Czech Republic

Vyšlo v Praze 31. prosince 2021 / Published in Prague on 31 December 2021

Print ISSN 1801-7118 | Electronic ISSN 1801-6057 | MK ČR E 16579

© NEWTON College, a.s.

Scientia Societas

{ 4'21 }

Recenzovaný společenskovědní časopis
Peer-reviewed social science journal
2021 * Ročník / Volume XVII * Číslo / Issue 4
Cena 89 Kč / Price 89 CZK

